

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KÖKTÜRKÇEDEKİ EKLEŞMELERİN
MORFOFONEMİK KARŞITLIKLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Özge AKAGÜNDÜZ

**Enstitü Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Eski Türk Dili**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Zikri TURAN

TEMMUZ 2010

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KÖKTÜRKÇEDEKİ EKLEŞMELERİN
MORFOFONEMİK KARŞITLIKLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Özge AKAGÜNDÜZ

Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Eski Türk Dili

Bu tez 08/07/2010 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Zikri TURAN
Jüri Başkanı

Yrd. Doc. Dr. Cevdet SANLI
Jüri Üyesi

Yrd. Doc. Dr. Mehmet ÖZDEMİR
Jüri Üyesi

Kabul
 Red
 Düzeltme

Kabul
 Red
 Düzeltme

Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tez çalışmasıyla elde edilmeyen bütün bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi ve bu kaynakları da kaynaklar listesine aldığımı, yine bu tezin çalışılması ve yazılması sırasında patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını beyan ederim.

TEMMUZ 2010

Özge AKAGÜNDÜZ

ÖNSÖZ

Bu çalışma Köktürk Kitabelerinde morfofonemik karşıtlıkları konu edinmektedir. Köktürk Kitabeleri daha önce pek çok kez incelenmiştir. Fakat bunlar daha çok transkripsiyon etme ya da fonetik olarak inceleme amaçlıdır ve bu amaçlar için bile yeterli oldukları söylenemez. Ek kültürü üzerine yapılan çalışmalar da yine şekil bilgisi üzerine kurulmuştur. Bu çalışmada ise Kitabeler Türk Dilinin ekleşme sistemi göz önüne alınarak incelenmiştir. Dolayısıyla ekler ve konumuzla ilgili bazı ses olayları görev veya anlam ayırt ediciliklerine göre ele alınmıştır.

Bizden önce yapılan incelemeler bu çalışma sırasında bize önemli bir kaynak olmakla beraber burada metinler morfofonemik diziliş içerisinde yani fonksiyona dayalı bir ekleşme sistemi içinde karşılaştırmalı olarak gösterme amaçlanmıştır. Bunun için farklı fonksiyonlarda zengin örnekler içeren fiil çekimine dayalı bir inceleme yapılmıştır.

Çalışmamızda fiil çekiminin morfofonemik olarak nasıl anlaşılması gerektiğinin çerçevesi “GİRİŞ” bölümünde çizilmiştir. Genel olarak bu bölümde çalışmamızla ilgili fonem, morfem, morfofonetik ve morfofonemik diziliş gibi bazı temel kavramlar açıklanmıştır. Daha sonra “FİİL ÇEKİMİ” bölümünde fiil çekimiyle ilgili bugün de devam eden sorunlara değinilmiştir. Böylece açıklamalar yapıldıktan sonra yine bu bölümde Köktürk Kitabelerindeki fiil çekimleri morfofonemik dizilişlerine göre sınıflandırılarak gösterilmiştir. Morfofonemik ve morfofonetik dizilişleri karşılaştırarak elde ettiğimiz kanaatlerimize “SONUÇ” bölümünde yer verilmiştir. “METİN” bölümünde ise Köktürk Kitabelerinin transkripsiyonu bulunmaktadır.

Tez konumun belirlenmesinde ve tezimin ortaya konulmasında destek ve yardımlarını benden esirgemeyen hocam Prof. Dr. Zikri TURAN’a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	vii
ÖZET	ix
SUMMARY	x
GİRİŞ	1
<i>Kullandığımız Terimler ve Bunlara Verilen Başka İsimler</i>	2
<i>Fonem</i>	2
<i>Fonoloji</i>	4
<i>Morfem</i>	5
<i>Morfonemizm ve Morfonoloji</i>	8
SES-EK- SÖZ KARŞITLIĞINDA MORFOFONOLOJİ	11
MORFOFONEMİK VE MORFOFONETİK KARŞITLIKLAR	13
<i>Morfonemik Karşıtlık Nedir?</i>	13
<i>Morfonemik Karşıtlıklarda Artzamanlılık</i>	17
<i>Morfonemik Karşıtlıklarda Eşzamanlılık</i>	19
FİİL ÇEKİMİ	21
KÖKTÜRK KİTABELERİNDE FİİL ÇEKİMİ	26
1. GEÇMİŞ ZAMAN	26
1.1. Birinci Şahısa Göre.....	26
1.1.1. Fiil- Olumluluk/Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar	26
Fiil- Ø- DI+ m+Ø	26
Fiil- mA- dI+ m+ Ø	35
Fiil- Ø- DI+ mI + z	36
Fiil- ma- dı+ mı+ z	40
1.1.2. İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar	40
İsim+ er- Ø- ti+ m+ Ø	40
İsim+ bol- Ø- tu+ m+ Ø.....	40

İsim+ er- Ø- ti+ mi+ z	41
1.1.3. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar	41
Fiil- (i)r+ Ø+ er- Ø- ti+ m+ Ø	41
1.1.4. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zarf Fiil+ Tasviri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar	41
Fiil- Ø- I+ bir- Ø- ti+ m+ Ø	42
Fiil- Ø- e bir- ti+ m+ Ø	42
1.2. İkinci Şahısa Göre	42
1.2.1. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar	42
Fiil- Ø- DI+G+ Ø	42
Fiil- Ø- dı+ g+ ız	43
1.2.2. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zarf Fiil+ Fiil-Sıfat Fiil+ Tamlanan+Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar	43
Fiil- Ø- [(y)(u)r+ Ø+ er- Ø- ti+ g+ Ø	43
Fiil- Ø- taçı+ Ø+ er- Ø- ti+ g+ ız	43
Fiil- Ø- (ü)r+ Ø+ er- Ø- ti+ g+ ız	43
1.3. Üçüncü Şahısa Göre	43
1.3.1. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar	43
Fiil- Ø- DI+ Ø+ Ø	43
Fiil- mA- dI+ Ø+ Ø	51
1.3.2. İsim+ Cevheri Fiil- Zaman Eki+Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar	52
İsim+ er- Ø- ti+ Ø+ Ø	52
1.3.3. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar	53

Fiil – Ø- [(y)(U)]r+ Ø+ er- Ø- ti+ Ø+ Ø.....	53
Fiil- Ø- mİş+ Ø+ er- Ø- ti+ Ø+ Ø	53
Fiil- me- z+ Ø+ er- Ø- ti+ Ø+ Ø.....	53
Fiil- Ø- teçi+ Ø+ er- Ø- ti+ Ø+ Ø.....	54
1.3.4. İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fil + Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar	54
İsim+ bol- Ø- miş+ Ø+ er- Ø- ti- Ø+ Ø.....	54
İsim+ bol- Ø- taçı+ Ø+ er- Ø- ti+ Ø+ Ø.....	54
1.3.5. İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar.....	55
İsim+ bol- Ø- tı+ Ø+ Ø.....	55
1.3.6. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zarf Fiil+ Tasviri Fiil- Olumluluk/Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar	56
Fiil- Ø- ü bir- Ø- ti+ Ø+ Ø.....	56
Fiil- Ø- a ber- Ø- ti+ Ø+ Ø	56
2. GENİŞ ZAMAN	57
2.1. Birinci Şahısa Göre.....	57
2.1.1. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar	57
Fiil- Ø- (U)r+ me+ n.....	57
Fiil- Ø- (e/u)r+ bi+ z	57
2.1.2. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fili-Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar	57
Fiil- Ø- A+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ yI+ n.....	57
Fiil- ma- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ yI+ n.....	58
Fiil- Ø- (A)II+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ m+ Ø.....	58
2.1.3. İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar.....	59

İsim+ Ø- Ø- Ø+ bi+ z	59
2.2. İkinci Şahısa Göre.....	59
2.2.1. Fiil- Olumluluk/Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+	
Teklik/Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar.....	59
Fiil- me- z+ se+ n	59
Fiil- Ø- (i)r+ si+ z	59
2.2.2. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri	
Fiil-Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/	
Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar	59
Fiil- Ø- teçi+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ se+ n.....	59
Fiil- Ø- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ iñ+ Ø	59
Fiil- Ø- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Gİl.....	60
Fiil- Ø- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø	60
Fiil- ma- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø	61
Fiil- mA- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ η+ Ø	61
2.2.3. İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+	
Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+	
Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar	61
İsim+ bol- Ø- taçı+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ se+ n.....	61
2.2.4. İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+	
Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar	61
İsim+ Ø- Ø- Ø+ se+ n.....	61
2.3. Üçüncü Şahısa Göre	61
2.3.1. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/	
Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar	62
Fiil- Ø- (a/U)r+ Ø+ Ø	62
Fiil- mA- z+ Ø+ Ø	62
2.3.2. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri	
Fiil-Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik	
Eki Kuruluşunda Olanlar	62
Fiil- Ø- Deçi+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø	62
Fiil- Ø- mİş+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø	63

Fiil- Ø- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ zu+ n/Ø	66
Fiil- ma- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ zu+ n	67
Fiil- ma- duğ+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø	67
2.3.3. İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar	67
İsim+ bol- Ø- taçı+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø	67
İsim+ bol- Ø- miş+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø	67
İsim+ er- Ø- miş+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø	67
İsim+ bol- Ø- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ çu+ n	69
İsim+ bol- ma- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ zu+ n	69
2.3.4. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zarf Fiil+ Tasviri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar	69
Fiil- Ø- (y)I bir- Ø- miş+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø	70
Fiil- Ø- a bir- Ø- miş+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø	70
2.3.5. İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zarf Fiil+ İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar.....	70
İsim+ er- Ø- teçi+ Ø+ er- Ø- miş+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø	70
2.3.6. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar	70
Fiil- Ø- (y)(u)r+ Ø+ er- Ø- miş+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø.....	70
Fiil- ma- z+ Ø+ er- Ø- miş+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø	71
2.3.7. İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar	71
İsim+ Ø- Ø- Ø+ ol+ Ø	71

İsim+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø	71
---------------------------	----

**KÖKTÜRK KİTABELERİNDEKİ FİİL ÇEKİM KATEGORİLERİNDE
PARALEL KARŞITLIK OLUŞTURAN MORFOFONEMİK DİZİLİŞLER..... 73**

SONUÇ.....	80
<i>Zaman Eklerinin Durumu</i>	80
<i>Şahıs Eklerinin Durumu</i>	82
<i>Teklik/çokluk Eklerinin Durumu</i>	86
<i>Olumluluk/olumsuzluk Eklerinin Durumu.....</i>	86
<i>Sıfatfil Eklerinin Durumu.....</i>	87
KAYNAKLAR	90
METİN	93
ÖZGEÇMİŞ.....	115

KISALTMALAR

Aİ	: Aziz İstanbul
Alt	: Altay Türkçesi
AP Vsf	: Aşık Paşa Vsf- hal
Az	: Azerbaycan Türkçesi
B	: Batı
BK	: Bilge Kağan Yazıtı
Bşk	: Başkurt Türkçesi
D	: Doğu
DGT	: Dilbilim ve Göstergebilim Terimleri
DK	: Kitabı Dedem Korkut
EMŞ	: Evsafı Mesacidi'ş Şerife
G	: Güney
Gag	: Gagauz Türkçesi
Hks	: Hakas Türkçesi
K	: Kuzey
KE	: Kısasu'l- Enbiya
KK	: Köktürk Kitabeleri
Kmk	: Kumuk Türkçesi
Krç- Malk	: Karaçay- Malkar Türkçesi
Krg	: Kırgız Türkçesi
KT	: Kültigin Yazıtı
Kzk	: Kazak Türkçesi
ML	: Meydan Larausse
Nog	: Nogay Türkçesi
Özb	: Özbek Türkçesi
SN	: Süheyl ü Nevbahar
SV	: Sultan Veled
Şor	: Şor Türkçesi
T	: Türkçe
I T	: Tonyukuk Yazıtı birinci taş
II T	: Tonyukuk Yazıtı ikinci taş

Tat	: Tatar Türkçesi
Tkm	: Türkmen Türkçesi
TS	: Türkçe Sözlük
Tuv	: Tuva Türkçesi
Uyg	: Uygur Türkçesi

Tezin Başlığı: Köktürkçedeki Ekleşmelerin Morfofonemik Karşıtlıkları	
Tezin Yazarı: Özge AKAGÜNDÜZ	Danışman: Prof. Dr. Zikri TURAN
Kabul Tarihi: 08.07.2010	Sayfa Sayısı: x (ön kısım) + 93 (tez) + 22
Anabilimdalı: Türk Dili ve Edebiyatı	Bilimdalı: Eski Türk Dili
<p>Bu çalışmada Köktürk Kitabelerindeki ekleşmeler morfofonemik olarak incelenirken öncelikle bazı temel kavramların okuyanlar tarafından nasıl anlaşılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu kavramların içerdiği anlamlar diğer çalışmalardan farklılık gösterebilmektedir. Bu farklılıkların oluşması genel olarak çeviri sorunlarından kaynaklanmaktadır.</p> <p>Daha sonra çalışmamızdaki ekleşmeler bölümünü fiil çekimi ile sınırlandırdığımız için yine fiil çekimi konusunda çalışmamızda farklılık gösteren durumlar açıklanmıştır. Temel olarak burada zaman ekleri üzerinde durulmuştur ve devam eden (geniş) zaman ve tamamlanmış olan (geçmiş) zaman olarak iki zaman fonksiyonunun varlığı kabul edilmiştir.</p> <p>Köktürk Kitabelerinde fiil çekimleri morfofonemik bir dizilişe göre sınıflandırıldıktan sonra morfofonemik incelemenin çeşitli dönemlerdeki lehçe ve şiveler veya bugünkü Türkçe için geçerli olan sonuçlara varılmış, Türkçenin ekleşme sistemi bakımından her dönemde, lehçe veya şivede farklı olmadığı tespit edilmiştir.</p>	
Anahtar kelimeler: morfofonemik, morfem, fonem, fonoloji.	

Title of the Thesis: Morphophonemic Contrainesses in Köktürk Epitaph	
Author: Özge AKAGÜNDÜZ	Supervisor: Prof. Dr. Zikri TURAN
Date: 08.07.2010	Nu. of pages: x (pre text) + 93 (main body)+22
Department: Turkish Language and Literature	Subfield: Former Turkish language
<p>This work is about “ morphophonemic contrainesses in Köktürk Epitaph”. Epitaph had been observed many times before. The reason why we have done this paper was to look from a different perspective in the morphem culture of Köktürk Epitaph. The papers that had done before on this subject have been important resovree and guidance for us. On the other hand we intended to show the writings in morphophonemic arrangements and there was a very limited works on morphophonemism. It was a rejoicing experience for us to handle the epitaph from a diffirent point of view and to re-discover a current situation in it.</p> <p>Another obstacle we faced was the limited amount of written papaers about the epitaph. There weren't same shapes and functions in the epitaph that we think quite necessary in time of writings the epitaph. In these situations we follow the path of comparisons the examples from different periods of Turkish language.</p> <p>Our papar consists of; firstly an intraduction, secontion that draws mainly how should conjugation be understood morphophonemically, conjugation section that shows conjugation examples in this way and a conclusion section that consists of our opinions which stems from the comparisons of these arrangements. And in the script section there is a transcripation of Köktürk Epitaph.</p> <p>Keywords: morphophonemic, morpheme, phoneme, phonology.</p>	

GİRİŞ

Morfofonemizm¹ alanının, ayrı bir bilim dalı olarak üzerinde çok fazla çalışılmış değildir. Genel gramer kitaplarının ya da dilbilim çalışmalarının bazen bir bölümünde bahsi geçmiş bazen de eser içinde geçen birkaç cümleyle açıklanmıştır.

20. yüzyılda konuyla ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmış ve son yıllarda dilbiliminin daha da önem kazanmasıyla morfofonoloji konusuna kısmi olarak değinilmiştir.

Morfofonoloji alanı üzerinde hususi bir çalışma yapmış olan Feridun Celilov da bu terimi kısaltıp morfonoloji olarak kullanıyor ve önemini şöyle açıklıyor:

Morfonoloji ölçü ve gaydaların öğrenilmesi diahronik fonolojiya, dialektolojiya ve etimolojiya sahelerinde aparılan ahtarışlarda açar kimi istifade olunan ganuna uygunlugları ortaya çıhardır. Orfoepiya ve orfografiyadan (imla ve teffuz) tutmuş, leksika ve söz yaradıcılığına geder mühtelif dilçilik bölmelerinde morfonoloji “laboratoryadan” istifade olunur. Etimoloji lügetlerin hazırlanmasında da morfonolojiyanın pratik ehemmiyeti inkâr edilmezdir (Celilov, 1988).

Dilde yeni bir alan olarak kendini gösteren morfofonoloji alanı, aşağıda da açıklayacağımız gibi dilin diğer alanları ile de yakın ilişkili ve morfoloji alanında olduğu gibi, Türkçenin pek çok soru ve sorunlarına da cevap veren bir alandır.

Türkçe, grameri sistemli, uyumlu ve en az çaba kanununu barındıran bir dil olduğundan morfofonolojik dizilişler önemli bir yere sahiptir. Fakat biz bu konuyu ele alırken ilk olarak isimlendirme sorunları ile karşılaştık kullanılan çeşitli terimlere aşağıda değinilecektir. Bundan başka fonoloji ya da morfoloji gibi alanlarda farklı yorumların bulunması ve bazı çelişkili gibi görünen yorumların morfofonoloji alanına etki etmesi üzerinde de yeri geldikçe durulacaktır.

¹ Burada “morfofonemizm” olarak bahsettiğimiz terim, başka kaynaklarda ya da bu çalışmanın içinde morfofonoloji, morfonoloji veya Türkçe karşılığı olarak görevsel sesbilim şeklinde karşımıza çıkabilmektedir. Bu durum konumuzla ilgili kaynakların verildiği daha sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

Kullandığımız Terimler ve Bunlara Verilen Başka İsimler Hakkında

Bizim çalışmamızı ilgilendiren, bize morfofonetik ve morfofonemik ayrımların belirlenmesinde yardımcı olacak temel kavramlar aşağıda açıklanmıştır.

Çalışmamızda morfofonoloji, morfofonem, morfem, fonem olarak kullandığımız terimler başka kaynaklarda morfonoloji, morfonem, ses bilim, biçim bilim, ses birim, biçim birim gibi çeşitli başka isimlendirmelerle ele alınmıştır. Bizim bu terimleri tercih etmemizin sebebi, diğer terimlerin yabancı kökenli kelimelerin Türkçe'ye dilimizdeki karşılığı tam olarak düşünülmeden çeviri yapılmış olmasıdır. Başka bir dilin sistemi göz önüne alınarak ve dolayısıyla bu dili açıklamak için kullanılan kavramlar, Türkçe'nin sistemini açıklamak için kullandığımız kavramlardan farklı olabilir. Bu durumda o dilin sistemini açıklayan bir kavramı Türkçe'ye uyarlamaya çalışmak doğru olmayacaktır. Başka bir dilin sistemi göz önüne alınarak oluşturulmuş terimlerin, Türkçe'de anlatılmak istenen kavramı tam olarak ifade etmediği ve kelime, Türkçe'nin yapısı ve özellikleri düşünülmeden kullanıldığı için, açıklama ya da tanımlama yapmaktan çok akıl karıştıracaktır.

Aşağıda açıklanacak kavramlar sadece isimlendirme konusundaki çeşitli görüşler sebebiyle incelenmeyecek, yine bu kavramların tanım veya açıklamalarında çeviri ya da başka bir nedenle karşımıza çıkan ve bizce çelişkili görünen bir takım sorunlara da değinilecektir.

Fonem

Terimin Fransızca karşılığı phonème, İngilizce karşılığı phoneme ve İtalyanca karşılığı fonema olarak verilmiştir (DGT, 1988)

Türk dünyasında ise terimin kullanımı şu şekildedir:

Az: ses vahidi/ fonem; Tkm, Gag, Özb, Uyg, Bşk, Kmk, Krç- Malk, Nog, Kzk, Krg, Alt, Hks, Tuv, Şor: fonema; Tat: awaz/ fonema; (Zülfikar, 1997)

Bunların yanında fonem için birçok kaynakta Türkçe karşılık olarak ses birim ya da ses birimi isimlendirmesi kullanılmıştır:

Ses birimi, dildeki başka seslerle kurduğu ilişki yönünden belirlenen ayırıcı özelliği bulunan ses ögesi, fonem (TS, 2005).

Yukarıda değindiğimiz gibi bu gibi terimlere Türkçe karşılık bulma çabası ile kullanılan bu terimler çoğu zaman istenilen anlamı verememiştir. Çoğu dil bilgisi çalışmalarında ve sözlüklerinde fonem için “ses birim” teriminin kullanıldığını söylemiştik. Oysa birim, bir kümenin her elemanı ya da bir çokluğu oluşturan varlıkların her biri olarak tanımlanmaktadır. Buna göre “ses birim” denildiği zaman o sesin anlam veya fonksiyon ayırt edici bir özellik taşıyan ve bizim fonem demeyi tercih ettiğimiz ses birimlerden farkı nedir? Yine “ses birim” için düşünüldüğünde aşağıda açıklanacak olan bir sesin kullanıldığı yer itibarıyla anlam veya fonksiyon ayırt etme durumu, “ses birim”i her hangi bir ses biriminden ayırma kabiliyetine sahip midir? İşte bu gibi sorulara yanıt verilmeden yapılan bu isimlendirmeler, kavramları açıklamada yetersiz kalmaktadır.

Her ses kendine ait ve o sesi oluşturan nitelik ve niceliklere sahiptir. Bu özelliklerin anlam ya da fonksiyon ayırt etme durumunda kazandığı özellik bize fonemi göstermektedir. Yani fonem anlam ayırt etme durumundaki sestir.

Kısaca açıklanacak olursa **fonem**, anlam ve/ veya görevi ayırt edebilmemizi sağlayan dildeki en yalın ögedir. Şu halde herhangi bir sesin bizim açıkladığımız manada fonem olabilmesi için mutlaka, dil birliği olan kelimenin ya da kullanım esnasında görev kazandığından bir ekin, ses birimlerinden biri olması gerekir. Yani bir anlam ve/ veya görev ayırt ediciliği ile önümüze çıkması lazımdır. Bunun içinde fonem adını vereceğimiz sesin düzenli bir şekilde hareket etmesi gerekmektedir. Buna göre, bir kelimeyi ya da eki oluşturması ve bu öğeleri başka öğelerden bir karşıtlık oluşturarak ayırt etmesi bakımından fonemlerin zihnimizde, beraber kullanıldığı kelime ya da ekle beraber ilişki içinde bir anlamı veya görevi saklıdır. Bu anlam ya da görev yukarıda da belirtildiği gibi fonemin beraber kullanıldığı kelime ya da ekle birlikte kullanım anında ortaya çıkmaktadır. Daha açık bir ifadeyle bu durum, her bir fonemin bir anlamı ve/veya görevi olduğu değil, anlam veya görev taşıyan bir öğeyi - kelimeyi ya da eki - oluşturduğundan nispi bir anlamı olduğu anlamını taşır.²

² Ayrıntılı bilgi için bkz. N. Üçok, Genel Dilbilim, 1951

Bir fonem söylenilen dil birliği içinde anlam değişikliğine yol açsa bile, bu o fonemin bir anlamı olduğuna işaret etmez. Ancak fonem denilen seslerin anlam ayırt edici özellikleri vardır. /kasık/ ve /kaşık/ kelimelerindeki /s/ ve /ş/ fonemlerini düşünelim. Tek başlarına ya da kullanıldıkları kelime içinde ayrı bir anlamları yoktur. Fakat bu iki fonem iki ayrı anlamdaki kelime için karşıtlık³ oluşturmaktadır.

Kelimeyi oluşturan seslerden biri değiştirildiğinde kelimenin anlamı değişiyorsa o ses bize **fonemi** verir. Örneğin, /vergi/ ve /yergi/ kelimelerinde /v/ ve /y/ fonemleri iki ayrı kelime meydana getirmektedir. Buradaki durumu **allofon** dediğimiz bir sesin fonetik olarak farklı kullanımlarından ayırmak gerekir. Örneğin, /vermek/ ve /virmek/ örneklerine bakılacak olursa bu iki kelime arasında her hangi bir anlam ve/veya görev farkı yoktur. Bu nedenle /e/ ve /i/ nin buradaki kullanımları bakımından, fonem olduklarını söyleyemeyiz.

Dil sistemi içinde bazı öğeler, zamana ve dil sistemi içindeki kullanıldıkları yere göre anlam ve/veya fonksiyon kazanmaktadır. Buna göre her hangi bir alt birimin sisteme eklenmesi, çıkarılması ya da başka bir alt birimle yer değiştirmesi anlam ve/veya fonksiyon değişikliğine sebep olabilmektedir. Yani dil sistemini oluşturan birimlerden biri çıkarıldığında, eklendiğinde veya bir başkasıyla değiştirildiğinde sistemi meydana getiren diğer parçaların da değeri değişebilmektedir. Yukarıda geçen /kasık/ ve/kaşık/kelimeleri de bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Fonoloji

Terimin Fransızca karşılığı phonologie, İngilizce karşılığı phonology, İtalyanca karşılığı ise fonologia olarak verilmiştir (DGT, 1988)

Diğer Türk lehçelerinde ise kullanımı şu şekildedir:

Az, Tkm, Özb, Tat, Bşk, Kmk, Krç.- Malk, Nog, Kzk, Krg, Alt, Hks, Tuv, Şor: fonolojiya; Gag: sesbilimi/ fonolojiya; Uyg: fonologiyä; (Zülfikar, 1997)

Türkiye Türkçesine gelince bu terim için daha çok ses bilimi isimlendirmesi kullanılmıştır.

³ “Karşıtlık” kavramı en az iki unsurun birbirine karşı durumlarını ifade ettiği için biz de çalışmamızı incelediğimiz metinlerde fiil çekimi kategorilerinin her birini kendi aralarında karşılaştırarak örneklendireceğiz.

Ses bilimi; sözlü dilde anlam ayrımı oluşturan yakın ses birimlerini, dil yapısı bakımından inceleyen dil bilimi kolu, fonoloji (TS, 2005). Buna karşılık fonetik için daha çok ses bilgisi terimi kullanılmaktadır. Ses bilgisi; bir dilin seslerinin boğumlanma noktaları, boğumlanma özellikleri vb. bakımlardan inceleyen dil bilimi kolu, fonetik (TS, 2005)

Başka bir kaynakta bu kavram, ses bilim adı altında, doğal dillerdeki sesleri biçim açısından inceleyen bilim dalı (fonoloji de denir), (ML, 2003) şeklinde tanımlanıyor.

Neden fonetikten ayrı olarak fonoloji terimine ihtiyaç duyuluyor? Çünkü fonetik ve fonolojinin inceleme alanları aynı olmasına karşın, aynı konuyu (dil seslerini) farklı açılardan ele almaktadırlar. **Fonetik** seslerin daha çok söylenişi ve fiziksel özellikleri ile ilgilenirken, **fonoloji** sesin dilbilimsel işlevi ve bir bilgiyi (mesajı) iletme yeteneğiyle ilgilenmektedir. Fonetik olarak sesler incelenirken bu sesler ayrı ayrı fiziksel yönleriyle ele alınır ve bir başka birimle ilişkisine ya da bir sistemin parçası olup olmadığına bakılmaz. Oysa yukarıda da örneklerini verdiğimiz gibi **fonemik** olarak incelenirken sesler, bir bütünün parçası durumundadır.

Fonolojik incelemenin fonetik incelemeden başka bir farkı, fonolojik diziliş sırasında “Ø” (**damga**)⁴ **fonemlerin** de gösterilmesidir. Fonetik yapıda işaretlenmeyen bu “Ø” fonemler, zaman içinde çeşitli ses olayları sonucu telaffuz edilmeseler de dilde kendilerinden önce ve sonra gelen işaretli unsurlarla birlikte zihinde yine nispi bir anlam ve/veya görev taşımaktadırlar.

Morfem

Terimin Fransızca karşılığı morphème, İngilizce karşılığı morpheme, İtalyanca karşılığı ise morfemadır (DGT, 1988).

Diğer Türk lehçelerinde ise terim morfem ve daha çok morfema olarak kullanılmaktadır.

Bizim morfem terimiyle karşılaşmayı uygun bulduğumuz bu kavram için birçok dilbilimci “biçim birim” terimini kullanmaktadır:

⁴ Sıfır morfem ya da fonemler için “damga” isimlendirmesinin kullanılması için bkz. Zikri TURAN, “Gösterme Sıfat Fiili” makalesi dipnotlar.

Kelimelere dil bilgisi bakımından biçim veren çoğu ek halinde olan kelime parçaları, biçim birimi (TS, 2005). Biz ise aşağıda morfemi görev ve/ veya anlam olarak tanımlayacağız. Burada da “dil bilgisi bakımından biçim vermek” denilerek morfemin görev yüklü bir birim olduğu, “ kelime parçaları” denilerek de anlam yüklü olduğu kastedilmiş olabilir. Fakat yine de biçim yani şekil denildiğinde biz tek başına o şekil ile beraber bir görev ya da anlam algılamıyoruz. Ayrıca “kelime parçaları” ibaresinden hece gibi ne görev ne de anlam taşıyan birimler de anlaşılabilir. Bunun için “biçim birim” isimlendirmesi yerine şimdilik morfem teriminin kullanılmasını daha doğru buluyoruz. Yukarıda yapılan bu açıklama gramerimizin aşağıda açıklayacağımız başka bölümlerine de etki etmiştir. Türkçe dil sisteminin “biçim” üzerine yapılandırılmaya çalışılması yanlışlığına düşülmüş ve bizim aşağıda “ekleşme bilgisi”⁵ olarak açıklayacağımız dil sistemimiz, yine bu doğrultuda “biçim bilgisi” olarak adlandırılmıştır.

Morfemlerin daha önce de belirttiğimiz gibi mana ve şekil yönü birlikte yürümektedir. Burada da “şekil bilgisi”ne elbette ihtiyaç vardır. Fakat dil sisteminin tamamen biçim unsuru üzerine yapılandırmak -en azından bizim dilimiz için- çelişiklere sebep olacaktır.

Biçim birim bugün genel olarak “dilde anlamlı en küçük birim” olarak tanımlanmaktadır (Aksan, 2000). Bu gibi tanımlardaki karışıklık ise dildeki anlamlı en küçük birimlerin, ancak bir kelimeye eklendiği takdirde görev kazanabilecek olan ekler olarak ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Fakat bir ek ne tek başına ne de bir kelimeye eklendiğinde anlam sahibidir. Ancak bir kelimeye eklendiğinde onunla beraber bir görev sahibi olabilmektedir. Yine morfem kelime ve ek olarak iki kategoriyi de içine almakla birlikte, kelime ve ekin iki ayrı (anlam ve/veya fonksiyon) kategori olduğu unutulmamalıdır.

Fonem, morfofonoloji alanının seslerle ilgili bölümünü oluştururken morfem, eklerle ilgili bölümünü oluşturmaktadır.

Efrasyap Gemalmaz morfemi ve kuruluşunu da şöyle açıklıyor:

⁵ “Ekleşme bilgisi” terimi için bkz. Zikri TURAN, “2007-2008 Ekleşme Düzeninin Karşıtlıkları Dersi” notları.

“Kod içerisinde, mesaj yüklenmiş en küçük mana veya vazifeli parça morfemdir. Sözlü diller daha çok fonetik; bazen de fonetik bir dilden kaynağını alan grafik diller olarak görülür. Morfemler, fonetik dilde, ard arda sıralanan ses veya ses grupları; grafik dilde ise yine ard arda sıralanan harf veya harf grupları halinde verici tarafından hâsıl edilip alıcı tarafından hissedilirler. Ancak morfemlere mana ve şekil kazandıran, alıcı ve vericide ortak olarak bulunması gereken monem (moneme) dediğimiz mana ve şekil münasebetini birleştirmiş zihni kayıtlar (engramme)dir.”

Burada fonem kavramında olduğu gibi; morfemin, diğer ard arda sıralanan ses veya ses grupları; grafik dilde ise yine ard arda sıralanan harf veya harf gruplarından farkının ne olduğu sorulmalıdır. Ard arda sıralanan seslerin, ard arda sıralanan harflerle gösterildikleri en küçük yapı “hece” olarak da anlaşılabilir. Oysa herhangi bir hecenin anlam ve fonksiyon yönünün bulunduğu söylenemez.

Bizce de **morfem** görev ve/ veya anlamdır. Gramerde ise görev, eki; anlam ve görev ise kelimeyi karşılamaktadır. Yani morfem bir kelime ya da bir ek olarak karşımıza çıkar. Bu bir morfemin anlam taşımasının mecburi olmadığını fakat kelime olarak görüldüğünde anlam taşıyabileceğini de göstermektedir. Burada unutulmaması gereken bir nokta, görev veya anlamın kullanım sırasında oluştuğudur. Türk dilinde bir morfem ekleşme dizisi içinde görev kazanır ve bu özellik morfofonemik yapı başta olmak üzere morfoloji, semantik gibi başka alanların da temel dayanaklarını oluşturur.⁶

Her morfemin bir görevi olmasına karşın ses yapısına sahip olmayabilir. Böyle durumlarda morfem, **sıfır morfem** ya da **damga morfem** olarak isimlendirilir ve “Ø” şeklinde gösterilir. “Ø” morfemler de bize ekleşme dizisi içindeki buldukları yer ve sahip oldukları görevler hakkında bilgi verecektir.

⁶ Buradaki açıklamalar için bkz. Zikri Turan, “2003-2004 Morfoloji Dersi” notları.

Morfofonemizm ve Morfofonoloji

Bu iki kavram birçok kaynakta aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır: Görevsel sesbilim benimsenip yerleştikten sonra bu alanla, yeni ilerlemeler gösteren biçim bilim arasında bir, ara inceleme dalı, görevsel ses bilimin bir alt alanı olarak biçimsel ses bilim (morphophonologie, morphophonemics, morphonologie) dalı ortaya çıkmıştır (Aksan,2000).

Yine çeşitli gramer terimleri sözlüklerinde iki terim aynı şekilde açıklanmıştır. Morphophology: biçim bilimsel ses bilim. Morphophonemics: biçim bilimsel sesbilim (DGT, 1988)

Dil çeşitli alt birimlerin birleşmesinden oluşan bir sistem olarak düşünülürse bu alt birimler arasında ilişki ya da etkileşim kaçınılmazdır. Dilde her birim ayrı bir görev taşımakla beraber birimler arasında iş bölümü de söz konusudur. Dil sistemini meydana getiren de belli kurallara bağlı şekilde ilerleyen bu iş bölümüdür.

Dilin temel unsurlarından olan mana, şekil ve ses, ayrı ayrı incelenebilen birimler olsalar da birlikte bir bütünü, bir sistemi meydana getirmektedirler.

Doğan Aksan morfofonoloji terimi yerine biçimsel sesbilim terimini kullanıyor ve şöyle açıklıyor:

Dil incelemelerinde bir yandan, konuların derinliklerine inme istek ve gereği, bir yandan da dil adını verdiğimiz bildirişme dizgesinin çok yönlü karmaşık yapısı, yeni yeni alanların belirmesine yol açmaktadır. Görevsel sesbilim benimsenip yerleştikten sonra bu alanla, yeni ilerlemeler gösteren biçim bilim arasında bir, ara inceleme dalı, görevsel ses bilimin bir alt alanı olarak biçimsel ses bilim dalı ortaya çıkmıştır

Biçimsel ses bilimi kısaca tanımlamamız gerekirse ses birimlerin biçim dizgesi içinde, biçim açısından değerlendirilmesine, biçim birimlerin ses birim açısından incelenmesine yönelen alandır diyebiliriz.

Başka başka dillerde de bir biçim birim olan, bir görev yüklenen sesler vardır.

İşte, belli bir biçim birim görevi gören sesler, ses birimlerin biçim dizgesi içindeki yerleri, alanımızın konularını oluşturur (Aksan, 2000)

Bu açıklama ve isimlendirmelerde de yukarıda belirttiğimiz sebepler sonucu oluşan çelişkiler bulunmaktadır. Yapılan bazı isimlendirmeler, bazen kavramın tam karşılığı olmuş ve yerleşmişse de buradaki gibi bazı terimler de sadece yabancı terimlerin Türkçe çevirisi olarak yapılmış bu da bizim dilimiz için yeteri kadar kullanışlı ve yeterli olmamıştır.

Fonoloji olarak açıkladığımız kavram burada görevsel ses bilim, morfofonoloji kavramı ise biçimsel ses bilim olarak isimlendirilmiştir. Bu tür isimlendirmeler temelde daha önceki isimlendirmelere dayanarak yapılmıştır. Mesela, morfoloji kavramı için kullanılan “biçim bilim” isimlendirmesi bizim dilimiz için tam karşılığı vermemektedir. Bu tür çelişkiler ekleşme sistemimizin şekil yönüyle ele alınarak şekle dayalı bir sınıflandırma ve tanımlama yapılmasından kaynaklanmaktadır. Bu ve benzeri durumlar bize çeşitli dil bilim çalışmalarında daha önce yapılmış çalışmalardan yararlanılsa bile, başka bir dil için kullanılan tarif, sınıflama, açıklama vs.nin dilimize olduğu gibi kabul edilerek aktarılmasının doğru olmayacağını da gösterir.

Yukarıdaki tanımda biçimsel ses bilim yani morfofonoloji, ses birimlerin biçim açısından değerlendirilmesi olarak tanımlanmıştır. Oysa bu durumun “biçim bilgisi” alanında değerlendirilmesi gerekir. Birçok gramer çalışmasında kullanılan “biçim bilim” kavramının, gramerimizdeki “biçim” unsuruyla birlikte çok farklı alanları da gösterdiği açıktır ve burada yine daha önce yapılan çeviri hataları karşımıza çıkmaktadır.

Kısaca değinmek gerekirse Türkçenin grameri eklerin ve kelimelerin sistematik bir şekilde bir araya gelmesiyle oluştuğundan dilimiz grameri için şekil bilgisi yerine, **ekleşme bilgisi**⁷ terimini tercih etmek daha kullanışlı ve yerinde olacaktır. Bu açıkladığımız sebeplerle Türkçe’de aynı şekil, farklı görevlerle söz dizimi içinde birçok farklı yerde bulunabilmektedir. Oysa biçim ya da şekil bilgisine dayalı bir sistemde bir biçimin sadece bir görevde kullanılması gerekirdi. Yeni bir isimlendirme yapılırken Türkçe’nin ses- ek- söz yapısının göz önünde bulundurulmasının daha uygun olacağını düşünüyoruz.

⁷ “Ekleşme bilgisi” terimi için bkz. Prof. Dr. Zikri TURAN, 2003- 2004 Morfoloji dersi notları.

Yukarıdaki açıklamalarda görüldüğü gibi dilin çeşitli birimleri arasında ve bu birimler kendi içinde sistemli bir yapıya sahiptir. Bu sistemin birleştiği bölümler, bir alt birim ve bir üst birim ile ilişkilidir ve onlardan tam bağımsız bir alan değildir. Morfofonoloji ise fonetik ile fonemik yapının birleştiği alanı göstermektedir.

SES-EK- SÖZ KARŞITLIĞINDA⁸ MORFOFONOLOJİ

Dil sistemimizin ses- ek- söz gibi bölümleri arasındaki ilişkiyi dilin dinamik yapısında açıkça görüyoruz. Bu bakımdan dilbilimde yeni bir alan gibi görülen morfofonoloji bölümünde de başka bir takım bölümlerle ilişkisi oldukça önemlidir. Çeşitli ses olayları ve bu ses olaylarının gramerdeki sonuçlarını içine alan morfofonoloji bu bölümlerle doğrudan ilişkili olmakla beraber, vurgu, tonlama, telaffuz, diyalektoloji, etimoloji ve diğer bölümlerle de dolaylı olarak alakalıdır.

Dildeki fonetik ve morfolojik değişimler sıkı ilişki içindedir. Çünkü bu iki dil alanının birimleri birbirleriyle alakalı şekilde gelişir. Bu gelişme ise morfofonemik değişiklikleri doğurur. Morfemlerin fonetik kurallara göre düzenlenmesi ya da fonetik birimlerin taşıdığı görev veya anlam yükü (görev veya anlam ayırt edicilikleri) bu ilişki ile belirlenir.

Yine analizlerde görüldüğü gibi fonetikte fonetiğe ait alt birimler, morfolojide ise morfolojiye ait alt birimler mevcuttur. Morfofonolojide ise her iki alanın ve bunlardan başka alanların da ilişkisi söz konusudur. Çünkü dilin ses ve ek kuruluşundaki sistemin dinamik hareketleri ikisi arasındaki morfofonoloji alanını etkilemektedir. Dilin fonetik, morfolojik ve semantik değişimleri morfofonolojinin olgunlaşmasını sağlarken, morfofonolojik kuruluştaki ölçü ve kurallar fonetik ve morfolojik değişimlerin düzenli hale gelmesine sebep olur.

Morfofonoloji bakımından fonetik hadiselerin önemi, aynı zamanda morfolojik ve semantik gelişmeleri (morfofonemik değişimleri) oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Sözcüklerin en az çaba ile söylenmesi kanunu ile fonetik hadiseler meydana gelmektedir. Fonetik hadise ile ortaya çıkan alamorflar içerisinde morfolojik veya semantik dallanmanın olabilmesi için şekil çeşitliliği yaratılmış olur. Yani, yeni anlam yeni bir şekilde ifade edilmiş olur. Bu bakımdan fonetik tek yönlü bir inceleme alanıyken fonemik inceleme iki boyutu birden kapsar. Başka bir deyişle, morfofonemik yapı fonem ve morfem ilişkisini temsil eder.

⁸ “Ses- ek- söz karşıtlığı” terimi Prof. Dr. Zikri TURAN tarafından terimle aynı adlı derslerinde kullanılmıştır.

Ses- ek- söz karşıtlığında **morfonemik yapı** ise fonksiyon dizisine işaret etmektedir. Zaman ierisinde grev kazanan veya anlam ayırd ediciliğine sahip olan sesler telaffuz edilip edilmediğine bakılmaksızın fonksiyon dizisinde işaretlenir. Bu durum iki veya daha fazla fonksiyon dizisinde paralel olarak karşılaştırıldığında bize morfonemik farklarını yani morfonemik karşıtlıklarını vermektedir.

MORFOFONEMİK VE MORFOFONETİK KARŞITLIKLAR

Bu bölümde morfofonemik karşıtlık, morfofonetik karşıtlık, sebepleri ve sonuçları ve bundan başka konumuzla ilgili diğer kavramlar hem Köktürk Kitabelerinden alınan, kitabelerin zamanı ile sınırlandırılmış olarak eş zamanlı hem de Orta Türkçe ya da günümüz Türkçesi gibi dönemlerle artzamanlı olarak açıklanacaktır.

Morfofonemik Karşıtlık Nedir?

Karşıtlık burada kullanıldığı anlamıyla, birbirleriyle ana fonksiyonları bakımından benzer olan iki unsurun birbirlerinden belli özellikleri bakımından farklı yönde işliyor olmasını ve birbirlerine karşı durumlarını gösterir. Morfofonemik olarak iki unsurun birbirlerine karşı durumlarını çözümleyebilmek bize hem bugün sahip olduğumuz eşzamanlı hem de art zamanlı ekleşme sistemi hakkında bilgi verir. Bir kategori için birden fazla şekil unsurunun kullanılması şekil zenginliği yanında alt kategorilerinin yani alt fonksiyonlarının da zenginliğini gösterir. Bu alt fonksiyonlar oluşurken nitelik-nicelik ilişkisinin söz konusu olduğu ve ekleşme sistemi incelenirken fonetikte olduğu gibi nitelik- nicelik ilişkisinin gözetilmesi gerektiği unutulmamalıdır. Böyle bir nitelik-nicelik ilişkisini şu şekilde örneklendirebiliriz:

Kitap bu+dur-Ø-Ø+Ø+Ø

Kitap bu+ Ø- Ø-Ø+Ø+Ø

İkinci örnekte nitelik (telaffuz edilen ses değerleri bakımından) daha az fakat nicelik (vurgu dolayısıyla) daha fazladır. Buna göre birinci örnekle ikinci örnek arasında hem bir şekil farkı hem de alt kategoride morfofonemik bir fark söz konusu olmuştur. Dildeki bu ve buna benzer başka durumlarda ihtiyaçları karşılayabilmek için ses, şekil, fonksiyon değişiklikleri ve morfofonemik, morfofonetik değişiklikler yaşanır.

Genellikle gramerimizde karşılaştırma yapılmaksızın, tek bir şekil diğerlerine göre daha fazla kullanıldığı fonksiyonla ilişkilendirilir ve o fonksiyonla isimlendirilir. Oysa morfemler hem eşzamanlı hem de artzamanlı incelenecek olursa şeklin fonksiyonu karşılama ilişkisi bozulacaktır. O zaman morfemler kullandıkları farklı fonksiyonlarla ve ekleşme sistemi içinde bulunduğu yerle ilişkilendirilir, kategorileri de bu şekilde belirlenmiş olur. Tüm bunların sonucu olarak kategorilerin birbirleriyle tarihi, coğrafi,

kültürel vs. olarak karşılaştırılması da mümkün olur ve bugün lehçelerimiz için (şekil veya ses değişmelerinden yola çıkılarak) kullanılan “ Azeri Türkçesi grameri” ya da “ Türkiye Türkçesi grameri” gibi kullanımların yanlışlığı ispat edilmiş olur.

Morfemlerin telaffuz edilen morfofonetik yapısından ayrı olarak bir de morfofonemik dizilişi, yani morfemlerin telaffuz edilme değerleriyle birlikte yürüyen fonksiyon ve/veya anlam değerleri söz konusudur. Bu yapı bize ekleri hem birbirleriyle ilişkilendirme hem de birbirlerinden ayırabilmeyi içeren bilgiyi verir.

Üret- Ø- iyor+Ø+Ø-muş+ Ø+Ø-Ø+Ø+Ø

Üret- Ø- miş+Ø+Ø- miş+ Ø+Ø-Ø+Ø+Ø

Üret- Ø- meli+Ø+y-+miş+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø

Üret- Ø- en+ Ø+Ø- miş+ Ø+Ø-Ø+Ø+Ø

Üret- Ø- ken+Ø+Ø-miş+ Ø+Ø-Ø+Ø+Ø

Yukarıda **morfofonemik dizilişin** örneklerini görüyoruz. Bu diziliş üst kategoride aynı fonksiyonu taşıyan eklerin alt kategoride birbirleriyle paralel bir karşıtlık oluşturmasıyla sağlanır. “-iyor”, “-miş”, “-meli”, “-en”, “-ken” ekleri yerdış ekler olabildikleri için ve her ek, söz dizisi içinde sadece kendine ait olan yerde bulunabildiği için paralel bir karşıtlık oluşur. Bunun yanında üst kategoride sıfat fiil görevini taşıyan bu ekler alt kategoride, birbirlerinden görev farkları bulunduğu için morfofonemik fark oluşturmuş olur.

Bu duruma karşılık;

Ø+er-Ø-miş+sin+iz

Ø+dur-Ø-ur+sun+uz

Örneklerinde “-miş” ve “-ur” ekleri için paralel karşıtlıktan ve morfofonemik bir farktan bahsetmek mümkün olmaz. “-miş” eki sıfat fiil eki göreviyle fiil çekiminde bulunmak zorunda değildir ve bitimliliği yapan ek de değildir. Diğer fiilimsi ekleri gibi cümlede bulunmayabilir. Fakat “-ur” eki devam eden bir zamanı verir ve fiil çekiminde bitimliliği yaptığı için ihtiyari değildir. Yani bu örnek için “-miş” rivayet etme sıfat fiil ekini, “-ur” ise geniş zaman ekini karşılamaktadır. Bu dizilişler morfofonetik diziliş

örnektir. Ekleşme dizileri morfofonemik olarak incelendiğinde açıklanan durum kolayca görülecektir:

Ø+er-Ø-miş+Ø+Ø-Ø+sin+iz

Ø+dur-Ø-ur+sun+uz

Görüldüğü gibi bu ekleşme dizisinde “-miş” ve “-ur” ekleri için paralel bir karşıtlıktan söz etmek mümkün değildir. Çünkü “-miş” ve “-ur” morfolojik olarak aynı yerde bulunmamakta dolayısıyla aynı görevi karşılamamaktadır. Bu örnekte “-ur” eki ile paralel karşıtlık oluşturan ek “-Ø” (damga) geniş zaman ekidir. Ayrıca,

Ø+ ol-Ø-ur+Ø+lar

Ø+dur-Ø-Ø+Ø+uz

Ø+ Ø- Ø-di+Ø+ Ø

Ø+ i- Ø-di+Ø+ler

Örnekleri buldukları yer itibarıyla üst kategoride aynı olan ekleri verdiği için zaman eki olarak bulunan “-ur” ekiyle “-Ø” ve “-di” ekleri bir karşıtlık oluşturabilir. Bu örnekte ekfiiller ya da çokluk ekleri de karşıtlık oluşturur ve hem morfofonetik hem de morfofonemik fark içerir.

Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi dilde çeşitli sebeplerle fonetik ve morfolojik değişiklikler meydana gelmektedir. Meydana gelen bu değişmelerin, ihtiyaçlar sonucunda yönü değişebilir. Çeşitli sebeplerle oluşan bu ses ve şekil değişmeleri, yeni durumda, şekil zenginliği oluşturmak suretiyle kalıcı hale gelebilir ve bir fonksiyon ya da kategori değişikliği ile genişleyebilir.

Gel-ir+ iz

Gel-ir+ler

Örnekleri morfofonetik **dizilişi** gösterir çünkü telaffuz edilmeyen morfemler yazılmamıştır. Çokluk eklerine baktığımızda morfofonetik olarak farklı, morfofonemik olarak aynı morfemler bulunmaktadır. Yani eki meydana getiren sesler fonetik

özellikleri bakımından birbirlerinden farklıdır. Fakat fonetiğin, morfolojik olarak karşılanması açısından bir aynılık vardır.

Gel-Ø-ir+Ø+ iz

Gel-Ø-ir+Ø+ler

Örnekleri ise **morf fonemik dizilişi** gösterir ve üst kategoride şahıs ekini veren “Ø morfem”ler arasında birinci şahıs ve ikinci şahıs olmaları açısından morf fonemik fark söz konusudur.

Fonetik olarak aynı ya da farklı değerlere sahip ekler, birbirlerinden alt kategoride farklı görevleri karşılıyorsa morf fonemik fark var demektir. Burada şu da belirtilmelidir ki, şekil değişmesi, morf fonemik fark değildir. Şekil aynı iken iki ek arasında morf fonemik fark olabilir. Bu da Türkçede eklerin fonksiyonlarına göre gruplandırılması ve isimlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu duruma Eski Anadolu Türkçesinden şu örnekler verilebilir:

Çu elden çıkacakdur gözün aç

Bu dünya sevgüsini yabana saç (EMŞ. 326)

Niçe halde variseñ oldur işün

Olıııardur kendü halün yoldaşun (AP Vsf. 20)

Yukarıda “-(y)AcAk” ve “-(y)IsAr” ekleri şekil olarak birbirinden farklı fakat söz dizimi içinde kazandıkları fonksiyonlar bakımından aynıdır.

Bu durumun tersine bir örnek vermek gerekirse:

Ferişte cümlesi dirilür ve güneşi çarh özre ağdururlar (KE 104)

Buluşmışlar kucuşmışlar yaturlar

Bularun yatduğı yirler kamu nurlar (EMŞ. 56)

Örneklerinde, birinci örnekte “-Ur” eki geniş zaman eki olarak kullanılırken ikinci örnekte yine “-Ur” eki gösterme sıfat fiil eki olarak kullanılmıştır.

Bir ek üzerinde ses değişikliğine bağlı olarak gerçekleşen, şekil değişikliği oluyorsa buna da morfofonetik değişiklik denir ve morfofonemik farkın olup olmaması bunun bir ön şartı değildir.

Bil- ir+ i+ n

Bil- ir+si+n

Bil-ir+Ø+Ø

Örneklerinde birinci, ikinci ve üçüncü şahıs eklerinde morfofonemik bir fark söz konusudur. Pratikte bu eklerin birbirine karışmaması için fonetik bir karşıtlık oluşuyor ve ikinci şahısta çok rahat yutulabilecek bir ses /s/ kendini koruyor. Üçüncü şahısta ise aynı ek /Ø/ ek oluyor. Bu nedenle burada hem morfofonemik fark hem de morfofonetik fark vardır diyoruz. Oysa;

Kör-dü+g+Ø

Gör-dü+η+Ø

Gör-dü+n+Ø

Örneklerinde tüm şahıs ekleri ikinci şahsı gösteriyor. O zaman bu örneklerde morfofonetik bir fark olmasına karşın, morfofonemik bir fark var diyemeyiz.

Morfofonemik Karşıtlıklarda Artzamanlılık

Morfofonoloji çalışmaları; fonetik, morfolojik veya semantik herhangi bir unsurun, bir şekilden başka bir şekle veya bir görevden başka bir göreve geçişinin tespit edilebilmesi açısından da önem taşımaktadır.

Ses ve ek ilişkisi eş zamanlı düşünüldüğünde, bu ilişkiyi belirlemek için, ekleşme dizisi içinde ekin kullanıldığı yer, yani işaret ettiği fonksiyon belirleyici olurken art zamanlı düşünüldüğünde şekil ve ses değişimleri arasında da sistemli bir ilişkiye ihtiyaç vardır. Morfofonetik ve morfofonemik karşıtlıklar bize bu ilişkiyi verir.

Bugün kullandığımız kelimelerin veya eklerin farklılaşması, daha önceki dönemlerde çeşitli ses değişimleri sonucu oluşmaktadır. Bir süre sonra eski şekil ile yeni şekil

arasında iki ayrı fonksiyonu karşılama bakımından bir iş bölümü oluşabilir ya da yine günümüzde kullandığımız alamorflar bu şekilde ortaya çıkar. Buna;

Gel-Ø- di + m + Ø

Gel- Ø- di + n + Ø

Yapıları örnek gösterilebilir. Daha önce teklik eki olan “n” sesi çeşitli etkiler sonucunda birinci şahısta dudaklaşarak “m” olurken ikinci şahısta bu olay görülüyor. Daha sonra birinci ve ikinci şahıs arasındaki bu fark bu iki ekin şahıs farkını gösterdiğinden, “m” ve “n” teklik eki olarak değil, birinci ve ikinci şahıs ekleri olarak yeni bir fonksiyon kazanıyorlar. Her ikisinde de ortak olan teklik eki ise Ø morfem olarak değişiyor.

Bugün kullandığımız şekil ve/ veya görev unsurlarını art zamanlı olarak incelediğimizde, bunların eski şekillerden morfolojik, fonetik, semantik hatta vurgu gibi farklı alanların uyuşma kanunu ile aşamalardan geçerek oluştuğunu görüyoruz. Tüm bu dil alanlarında mevcut olan kendilerine has ölçü ve kaideleri de morfofonoloji alanının esasını oluşturur.

Dilbilimin çeşitli alanları farklı konuları inceleseler bile bu alanlar birbirlerinden tamamen bağımsız değildir. Dil sistemi içinde bir birim incelenirken hedef alan başka olsa bile, diğer alanların da süzgecinden geçirilmesinin, konu edilen durumun her boyuttan incelenmiş olmasına ve daha iyi kavranmasına faydası olacaktır. Fakat yine de bu inceleme art zamanlı bir karşılaştırma ile tamamlanır.

Art zamanlı karşılaştırma yapılarak yürütülen gramer çalışmaları, hem geçmişi hem de günümüzü daha doğru bir şekilde anlamamızı sağlayacaktır. Dili insandan, insanı da zaman ve mekandan, kültürden ayırmak mümkün olamadığı için aksi bir görüşle yapılan dil çalışmaları eksik kalacak ve bu eksiklikler de dilin yanlış anlaşılıp yanlış aktarılmasına neden olacaktır. İşte bu durumdan kaynaklanan çelişkilerden bir tanesi de Türk lehçelerinin “Türkiye Türkçesi” ve her lehçe için ayrı bir gramer izahı veren “Türkiye Türkçesi grameri” veya “Azeri Türkçesi grameri” gibi isimlendirmelerle yapılan çalışmalardır.

Tükçe'nin farklı coğrafyalarda farklı dil ve kültürlerin etkileşimi içinde aralarında ancak şive farkları oluşturabilecek nitelikteki dallanmaları bu ayrılan kollar için yeni bir

gramer oluştuğunu göstermez. Çünkü ses değişimleri ya da şekil değişimleri her zaman olmuştur ve olacaktır, fakat bu değişimler söz dizimine etki etmemektedir. Türkçe gramerin ekleşme sistemi tarihi bir bakış açısı ile eski devirlere doğru işletildiğinde tüm lehçe ve şivelerimizin tek bir gramere sahip olduğu görülecektir.

Morfofonemik Karşıtlıklarda Eşzamanlılık

Morfofonolojik hadiseler temellerini tarihi mukayeseli metodlarla ortaya çıkarsa da bazı durumlarda sadece bu metod yeterli olmaz. Bazı hadiseler eş zamanlı incelemeyi gerektirmektedir. Dildeki unsurlar belli bir dönemde birden çok görev veya manayı temsil için kullanılabilirler. Çünkü fonetik, morfoloji, ya da semantik gibi farklı dil alanlarının sebep olduğu hadiseler birbirlerini etkilemektedir. Ayrıca dil gelişmelerinin sosyal boyutu da çok önemlidir. Dilin kullanıldığı coğrafya, o dili kullanan insanların yaşayış tarzı, tarihi gibi unsurlar dilin farklı yönlerden değişiklik geçirmesine, dallanmasına neden olabilir. Bunun için art zamanlı ve eş zamanlı inceleme beraber yürütülmelidir.

Dil sistemindeki unsurların zaman içinde geçtiği yol ve oluşumunun zaman içinde incelenmesi art zamanlı (diakronik) inceleme içine girer. Diakronik morfofonoloji, morfofonemik kuruluşun ortaya çıkış yollarını gösterir. Burada incelenen yapılar statik bir halde değil, dinamik bir halde incelenir. Yine dil sistemi unsurlarının sınırları çizilmiş bir zaman dilimindeki oluşumu ya da tarihi bir merhalesi ise eş zamanlı (senkronik) inceleme adını alır. Yani eş zamanlı yürüyen iki durum arasında karşılaştırma yapılması, eşzamanlı karşılaştırma alanı içine girer. Art zamanlı inceleme de eş zamanlı inceleme de dilin sistematik bir şekilde işlenmesine hizmet eder. Fakat burada bizim konumuzun sınırlandığı şekilde morfofonemik özellik taşıyan durumların karşılaştırılması söz konusudur. Bu durum da farklı şekillerde karşımıza çıkabilir. Aşağıda eş zamanlı kullanılan şekiller örnek verilerek morfofonemik karşıtlıklar açıklanmış olacaktır.

İlk olarak eşzamanlı incelemeye,

Oku-Ø- gan + Ø + Ø (çocuk)

(Çocuk) oku-Ø- gan + Ø + Ø

Yapıları örnek verilebilir ki, burada birinci örnekte “-gan” sıfat fiil eki, Ø morfemler ise sırasıyla tamlanan eki ve teklik eki; ikinci örnekte ise “-gan” geçmiş zaman eki, Ø morfemler ise sırasıyla şahıs eki ve teklik eki olarak kullanılmıştır. Bu kullanımların aynı dönemde yaşayan insanların dilinde ortak olarak bulunması eşzamanlı incelemeye örnek teşkil eder. Aynı şekil farklı görevlerde kullanılmıştır ve şekillerin taşıdığı görevlerin belirlenmesi, fonetik, morfoloji, söz dizimi, vurgu gibi alanların eş zamanlı incelenmesine bağlıdır. Bu inceleme çeşidi ise doğrudan bize morfofonoloji alanını göstermektedir.

Gel-Ø- ir + Ø + iz

Gel-Ø- ir + Ø + ler

Bu örnekte de “+iz” ve “+ler” çokluk eklerindeki fark, morfofonetik bir fark iken “+Ø” morfemlerdeki fark birinci ve üçüncü şahısları belirtmeleri açısından morfofonomik bir farktır. Yine “+Ø” ekler arasındaki görev farkı ya da “+iz” ve “+ler” ekleri arasındaki görev aynılığı eş zamanlı ve art zamanlı morfofonolojik inceleme ile ortaya çıkar.

Morfofonolojinin eşzamanlı incelemesi sadece bu örneklerle sınırlı değildir. Morfemlerin fonetik birleşme kaideleri, hatta vurgunun anlam ayırt edici fonksiyonu da bu incelemenin içine dahil edilebilir.

Hem eşzamanlı hem de diakronik incelemede fonetik, morfoloji ve morfofonoloji kanunları birbiri ile sıkı ilişki içindedir. Mesela, fonetik sebepli bir çeşitlenme morfofonomik bir farklılaşmaya da sebep olur. Bir müddet morfofonomik değişme, fonetik değişmeye bağlı gibi görünse de bir süre sonra asıl sebep ortadan kalkar ve fonetiğe bağlı değişme, serbest bir değişme halini alır. Örneğin,

Üret- Ø- ken + Ø

Üret- Ø- en + Ø

Kuruluşlarında, fonetik kaidelerin sebep olduğu bir hadise, yeni bir şekil meydana getirmiş ve zaman içinde bu yeni şekildeki mana ve görev dallanması neticesinde eski şekille bir iş bölümü oluşturmuştur. Birinci ve ikinci örneklerdeki “-ken” ve “-en” fiilimsileri alt fonksiyonları bakımından ayrılaşmıştır. Aynı kökten gelen bu ekleri, biz şimdi zihnimizde iki ayrı ek gibi algılıyor ve onlara iki ayrı görev yüklüyoruz.

FiİL ÇEKİMİ⁹

Çalışmamızın bu bölümünde hem yaptığımız sınıflandırmaları açıklamış olmak hem de konumuzla ilgili olan ve eskiden beri devam eden, “fiil çekimi” problemlerine açıklık getirmek için çalışmamız sırasında karşılaştığımız bazı sorunlar hakkında görüşler sunularak “fiil çekimi” konusuna değinilecektir.

Aşağıda Köktürk Kitabelerindeki fiil çekimlerini sınıflandırmış bulunuyoruz. Bundan önce genel olarak fiil çekimi konusunda açıklamamız gereken birkaç sorunu şu şekilde sıralayabiliriz:

⁹ Zikri TURAN’ın çalışmamıza kaynaklık eden görüşüne göre bu durum; “ Fiil çekimi, kendisini hem yapı hem fonksiyon bakımından diğer bütün fiil teşkillерinden farklı kılarak cümle yapan iki ekle yapılmaktadır. Bu ekler, zamanı, ‘bitmişlik’ ve ‘genel bir sonuç’ bildiren iki niteliğiyle seçerek, fiil çekiminin yapısını kuran kategorik unsuru yapan –(A/I)r geniş zaman ve –DI geçmiş zaman ekleridir. Bu ekler, bu fonksiyonlarıyla, hem cevheri fiilin hem de manası belirgin olan diğer fiillerin sonuna şahıs eklerinden önce gelen en son ek olmakla, diğer fiillerden yapı bakımından da ayrılan eklerdir. Buna göre Türkçedeki bütün fiil çekimleri, bu iki ekle yapılan ya geniş zamanlı ya da geçmiş zamanlı olmaktadır.

Buna göre, gramerlerde genellikle zaman ve/veya kip eki olarak değerlendirilen bu eklerden ve i- fiilinden önce gelen –mİş, -(i)yor, -(y)AcAk, -mAll, -(y)A, -sA ekleri kendilerinden önceki fiilleri, kendilerinden sonraki Ø’la ya da bir kelimeyle temsil edilen tamlanan isme bağlayan eklerdir ve zamanı istek, niyet, gereklilik... vB dilbilimcilerin ‘görünüş’ dedikleri fonksiyonlarla zaman merkezli değil, sıfat görünüşüyle temsil eden, sıfat-fiil yapısındaki eklerden başka bir şey değildirler. Tabiidirki, bu eklerin kendilerinden sonra gelen i- fiiline ya da başka bir fiile gelip fiil çekimi yapan eklerle bir ortaklığı yoktur. Sayılarını da herhalde, kendilerinden sonra gelen Ø tamlanan + Ø i- Ø geniş zaman ekleri ihmal edilmiş olduklarından diğer çekimli fiillerden ayrı tutulmuş; bu temel hata, başka bir yanlışla, fiil çekimlerinin, ‘basit ve birleşik fiil çekimi/zamanı/kipi’ ayrımına tabi tutulmalarına yol açmıştır. işte fiillerin bu özelliğinden hareketle, fiil çekimiyle ilgili kip kavramını ve kategorisini de yerli yerine oturtabiliriz: fiillerin bu istek, niyet, çabukluk, devamlılık, sürme, anilik...vd. tavır (görünüş/kılımış) özellikleri, bu fiiller, çekime girip zamana ve şahsa bağlanınca, cümlede şahsın geçmiş ya da geniş zamanda takındığı tutumlara yani kiplere dönüşmektedirler. Bu sebeple Türkçedeki kiplerin sayısı Türkçedeki fiil sayısı kadardır, daha az ya da daha fazla değil.

... Basit/birleşik zaman, kip ya da fiil çekimi ayrımı yapılamayacağı gibi, fiil çekimlerinin zamanını ‘(genel sonuç hükmü bildiren) geniş zaman ve geçmiş zaman’ gibi bir ayrımla, iki başlık halinde sınıflandırma yoluna gitmelidir” şeklinde açıklanmıştır.

1) Bilindiği gibi klasik gramer anlayışına göre dilbilgisi kitaplarında “geçmiş zaman”, “gelecek zaman”, “geniş zaman”, “şimdiki zaman” gibi farklı zaman kavramlarından söz edilmekte ve bu zaman kategorilerinin tümü “bildirme kipleri” olarak bir üst kategoride birleştirilmektedir. 2) Bu “haber/bildirme kipleri” yanında “istek/dilek kipleri” ya da “tasarı kipleri” denilen, önceleri diğer çekim unsurlarıyla çekimli fiilde bulunan veya bulunmayan bu ekler daha sonraları zaman fonksiyonuyla birlikte anılmaya başlanmıştır ve bu kiplerin basit/birleşik fiil çekimi çeşitlenmesini oluşturduğundan da söz edilmektedir.¹⁰ 3) Aynı şekilde bir fiilin çekime girmesinde herhangi bir fonksiyonu bulunmayan bazı fiilimsi eklerine de “fiil çekimi” başlığı altında yer verilmektedir. 4) Bir başka sorun şahıs ekleri ve teklik/çokluk eki arasında, morfofonemik dizilişin fonetik paylaşımı sırasında karşıtlık oluşmasıdır ve bu fonetik dizilişin çeşitlenmesine sebep olmaktadır.

1) Fiil, en basit tanımıyla hareketi karşılayan kelimedir ve çeşitli fiil işletim unsurlarıyla kullanıma girer. Yani bir fiil yalın hali ile eksiltilidir. Çekimli bir fiil ise, bitimli bir fiildir ve bir fiilin bitimli olması, fiilin zaman ve mekan unsurları bakımından sınırlandırılmış olmasını gerektirir. Fiil çekiminde bu sınırlandırmaları yapan ise zaman ekleri ve şahıs ekleridir. Ekleşme bilgisinin yandaş ilişkisine göre fiile önce asıl bitimliliği yapan zaman eklerinden biri daha sonra da şahıs eklerinden biri gelmelidir. Eklerin diziliş içinde aldıkları fonksiyonlara göre belirlenmesi şunu göstermektedir ki, ekleşme dizilerinde geçmiş zaman ve bunun dışındaki daha geniş bir zamanı ifade eden geniş zamandan başka bitimliliği veren bir ek yoktur. Geçmiş zaman ve geniş zaman dışında kalan “-yor”, “-miş”, “-AcAk” gibi eklerin, morfofonemik dizilişte gösterildiğinde kendilerinden sonra şahıs eki değil bir tamlanan ve daha sonra cevheri fiil aldığı görülecektir. O zaman bu ekler zaman eki diyemeyiz. Kendisinden sonra bir tamlanan geliyorsa o ek sıfat fiil ekinden başka bir şey değildir. Bunu morfofonemik dizilişte gösterirsek;

Bil-Ø-miş+çocuk+tur-Ø-ur+be+n

Bil-Ø-miş+ Ø+ Ø- Ø- Ø+Ø+Ø

¹⁰ Kip kavramı için bkz. TURAN, Türkçede Basit/ Birleşik Çekim Ayrımıyla Sembolleşen Fiil Çekiminin Problemleri, 2006

Örnekleri arasında bir fonksiyon farkı bulunmamaktadır. Fakat gramerlerimizde birinci örnek geniş zaman kabul edilirken ikinci örnek geçmiş zamanda kabul edilmektedir. Ekleşme dizisi içinde her ek mutlaka ve sadece kendi yerinde bulunmaktadır. Çünkü eklerin buldukları yer, aynı zamanda eklerin yerdaş ve yandaş ilişki içinde hangi fonksiyonda bulduklarını göstermektedir. Ekler ekleşme sistemi içinde bulunduğu yere (fonksiyonlarına) göre sınıflandırıldığında bu gibi sorunlar ortadan kalkacaktır.

Bil-Ø-miş+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø

Bil-Ø-di+Ø+Ø

Örneklerinde de görülmektedir ki, “-miş” ve “-di” ekleri, ekleşme dizisi içinde yerdaş ekleşme ve yandaş ekleşme ilişkisi düşünüldüğünde aynı yerde değillerdir. Birinci örnekte, ikinci örnekteki “-di” geçmiş zaman eki ile “-Ø” geniş zaman eki karşıtlık oluşturmaktadır ve buldukları fonksiyonlar üst kategoride yerdaş ek olarak aynıdır. Bunun sonucu olarak “-di” geçmiş zaman eki ile “-miş” sıfat fiil eklerinin ekleşme dizisindeki buldukları yer açısından farklı yerlerde buldukları görülecektir. O zaman, fonksiyon olarak da bu iki ekin aynı görevde olduğunu söyleyemeyiz.

2) Diğer bir sorun ise “haber/bildirme” ve “istek/dilek kipleri” denilen ve sanki bir zaman bildiriymiş gibi algılanan eklerin durumu ve bu eklerin birleşik zaman oluşturduğunun düşünülmesidir. Daha önce biz zaman ekleri için, fiilde zaman bakımından bitimlilik yapması gerektiğini belirtmiştik Burada sözü edilen “-sA”, “-mAll”, “-(y)A” vs. eklerin ise fiilde bitimlilik yapmadığı açıktır.

Bit-Ø-se+i-di+Ø+Ø

Bit-Ø-meli+Ø+i-di+Ø+Ø

Bit-Ø-ti+Ø+Ø

Örnekleri incelendiğinde görülüyor ki, birinci örnekte “-se” eki zaman ve mekan bakımından bir bitimlilik yapmıyor aynı zamanda fiili başka bir fiille ilişkilendiriyor. ikinci örnekte “-meli” eki yine zaman ve mekan bakımından bitimlilik yapmıyor ve kendisinden sonra bir tamlanan eki ve bir fiil geliyor. Üçüncü örnekte ise “-ti” eki zaman olarak fiilde bitimliliği sağlıyor ve kendisinden sonra fiili mekan olarak bitimli yapacak olan şahıs eki geliyor. Bu fonksiyonlara bakıldığı zaman birinci örnekte “-se”

eki bize zarf fiil ekini, ikinci örnekte “-meli” eki sıfat fiil ekini ve üçüncü örnekte “-ti” eki ise zaman ekini vermektedir. Yani “haber/bildirme” ve “istek/dilek kipleri” olarak bilinen eklerin fiilimsilerden başka bir şey olmadığı görülmektedir.

Yukarıdaki örneklere yine yandaş ve yerdaş ilişki göz önüne alınarak bakılırsa görülecektir ki, bu eklerin fonksiyonlarının üçü de birbirinden farklı olduğu için kendilerinden sonra gelen ekler de farklıdır. Bu eklerin fonksiyonlarını da ekleşme dizisi içinde buldukları yer belirlemektedir. Aynı zamanda bahsedilen ekler üst kategoride birbirlerinin yerlerine de kullanılamazlar.

Bahsedilen eklerin eklendikleri fiilleri isimleştirdikleri görülmektedir. Zaman ekleri de fiilleri isimleştirir. Fakat zaman ekleri ile zarffiil, sıfatfiil ve diğer fiilleri isimleştiren ekler arasındaki en önemli fark daha önce de belirttiğimiz gibi, zaman eklerinin fiilleri zaman yönünden bitimli hale getirmesidir. Zaman içerisinde söyleme kolaylığı nedeniyle fiil çekim ekleri olan zaman ve şahıs eklerinin telaffuzdan kalkması telaffuz edilen diğer eklere zaman ve şahıs eklerinin fonksiyonunu yüklemesiz. Bu eklerin telaffuz edilmese de gramatik öge olarak kendi yerlerinde buldukları bilinir ve yine gramerde bu ekler telaffuz edilmeseler bile “Ø” morfemle gösterilir.

Bazı gramer kitaplarında kip kavramı, zaman kavramıyla beraber verilmektedir: “Kip, fiil kök ya da gövdelerinin zaman ve biçimlere girdiği kalıptır” (Ediskun, 1988), “Eylemler zaman ve anlam özelliklerine göre türlü eklerle değişik biçimlere girer, bu biçimlerin her birine kip denir” (Gencan, 1975). Bazı tanımlamalarda ise kip sadece şekil/ form açısından söz konusu edilir: “Cümle içerisinde fiillerin aldıkları şekillerdir” (Üçok, 1947), “ Fiil kök ve gövdesinin ifade ettiği hareketin ne şekilde yapıldığını veya olduğunu gösteren gramer kategorisidir” (Ergin, 1962). Zaman ekleri fiili zaman açısından sınırlandırmaktadır. Fakat bu sınırlandırmanın alt kategoride hangi yönde gerçekleştiği (geçmiş zaman ya da geniş zaman yönünde) ya da fiilin hangi durumda, hangi biçimde gerçekleştiği, cümledeki diğer öğelerin birlikteliği ile ortaya çıkmakta hatta bazen bir cümledeki öğelerin fonksiyonlarının belirlenmesi için bu cümlenin başında veya sonunda bulunan diğer cümlelerle birlikte incelenmesi gerekmektedir. Yani kip kavramını zaman ekleri ile birlikte algılamak ve ekleri kullandıkları yer ile değil, şekilleri ile sınıflandırmak Türkçe’nin grameri için doğru olmayacaktır.

3) Yukarıda “kip” ekleri için bahsedilen durum fiilimsi ekleri için de söz konusudur. Fiilimsi ekleri fiili görevce isim, zarf ve sıfat yapan ve aslında fiili isimleştirmeye yarayan eklerdir. Bugüne kadar zaman ekleri ile karıştırılan fiilimsi eklerinin zaman eklerinden en büyük farkı bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü fiilimsi eklerinin, zaman eklerinin aksine cümleye karşı bir görevi yoktur. Eklendikleri kelime ile ilişkileri vardır. Aynı zamanda daha önce de belirtildiği gibi fiilimsi ekleri fiilde bitimliliği yapmazlar, aksine fiile bir süreklilik hali verirler ve bu ekler fiilleri kullanıma sokan eklerdir.

4) Fiil çekiminde karşımıza çıkan diğer bir soruna fonetik olaylar sebep olmuştur. Ses değişimleri sonucu bir ekin zamanla başka bir ekin fonksiyonunu kazanması çok sık karşımıza çıkabilecek bir olaydır.

Kal-Ø- dı+ n+Ø

Kal-Ø- dı+m+Ø

Örneklerine bakılacak olursa “-n” ve “-m” ekleri şahıs zamiri kökenli olan teklik ekleridir. Ve ikisinin de eski şekli aslında “-n” (be-n/se-n) dir. Fakat birinci şahıs zamirine ait olan “-n” teklik ekinin kelime içindeki “b” nin etkisiyle dudaklaşması teklik eklerinin iki şahsı birbirinden ayırmaya yaramasına sebep olmuştur. Böylece “-n” ve “-m” birinci şahıs ve ikinci şahıs ekleri farkını bize vermekte dolayısıyla bu iki şahıs eki yerine kullanılmaktadır.

Fiil çekimindeki teklik/çokluk ekleri ile şahıs eklerinin ses olayları sonucu birleşmiş gibi görünmesi söz konusu olduğunda ya da buna benzer başka durumlar da aşağıda açıklanacaktır.

KÖKTÜRK KİTABELERİNDE FİİL ÇEKİMİ

Bu bölümde Köktürk Kitabelerinde bulunan fiil çekimlerini morfofonemik diziliş içinde gösterdik. Bunu yaparken özellikle bir önceki bölümde ele aldığımız fiil çekimi sorunlarını göz önünde bulundurduk. Fiil çekimlerini sınıflandırırken asıl fiil çekim ekleri olan zaman ekleri, şahıs ekleri ve teklik/çokluk eklerine göre hareket edildi. Bunun yanında fiil çekimini veya sadece çekime giren fiili çeşitli yönlerden etkileyen fiilimsi ekleri ya da tasviri ek fiilli çekimlerde ayrı birer başlık olarak gösterilmiştir.

1. GEÇMİŞ ZAMAN

Fiil çekimi konusunda belirttiğimiz gibi zamanı, bitmiş bir zaman (geçmiş zaman) ve sürekli olan zaman (geniş zaman) olarak iki alt başlıkta inceliyoruz. Başka kaynaklarda zaman eki olarak geçen bazı fiilimsi eklerinin, yandaş ekleşmeye göre dizilişleri incelendiğinde zaman eklerinden farklı yerlerde ve görevlerde buldukları görülmektedir.

1.1. Birinci Şahsa Göre

1.1.1. Fiil- Olumluluk/Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- Ø- DI+ m+Ø¹¹

sü yorıtdım. (I. T K 1)

tokıtdım. (BK K 15)

beñgü taş tokıtdım. (BK K 15)

[taş tokıtdım. (BK K 14)

añar adınçığ bark yarat[it]dım. (BK K14)

¹¹ Burada bir üst başlıkta yer alan morfofonemik dizilişin fonetik paylaşımı gösterilmektedir. Sırasıyla morfemler; fiil, olumluluk eki, geçmiş zaman eki, birinci şahıs eki ve teklik ekini karşılamaktadır. Bütün şahıs ekleri gibi buradaki birinci şahıs eki de zamir kökenlidir ve “m” eki, çokluğu gösteren birinci kişi zamirinin sonunda bulunan (bi+ z) “z”ye karşılık teklik karşıtlığını oluşturan (be+n) “n”nin “b” sesinin etkisiyle dudaklaşması sonucu oluşmuştur. Öyleyse Ø- DI+ Ø+ m şeklinde bir fonetik paylaşım söz konusu olamaz mıydı? Bu gibi ikinci bir çözümlemede doğru olabilirdi fakat ileride söz konusu edilecek Ø- DI+ mI+ z şeklindeki örneklerde de görüldüğü gibi “m” daha önceki fonksiyonundan ziyade birinci şahıs belirtmektedir.

yaratdım. (BK K 9)

kiçig atlıg[ıg ulgartdım...] (BK D 41)

süsin sançdım. (BK D 37)

yabrıtdım. (BK D 31)

süsin anta sançdım. (BK D 31)

süsin sançdım. (BK D 30)

türgiş bodanıg] uda basdım. (BK D 27)

süsin sançdım. (BK D 26)

ol süg anta yok kışdım. (BK D 25)

beñgü taş tokıtdım. (KT G 13)

ol taşıg tokıtdım. (KT G 13)

men b[eñgü taş tokıtdım. (KT G 11)

bunça yirke tegi yoritdım. (KT G 4)

taş tokıtdım. (KT G 12)

yañdım. (BK D 33)

arkuy kargug ulgartdım ok (II. T D 3)

[bunça] bodan kop itdim. (KT G 3)

ilgerü şantuñ yazıka tegi süledim. (KT G 3)

birigerü tokûz ersinke tegi süledim. (KT G 3)

yırıgaru yer bayırku yiriñe tegi süledim. (KT G 4)

bitid[d]im. (KT G 13)

başlayu kırkız kaganıg balbal tikdim. (KT G 25)

yırıgaru oguz bodan tapa ilgerü kıtañ tatabı bodan tapa birigerü tabgaç tapa ulug sü iki

yigir[mi süledim. (KT D 28)

sekiz yegirmi yaşıma altı çub sogdak tapa süledim. (BK D 25)

süledim. (BK D 25)

eki otuz yaşıma tabgaç tapa süledim. (BK D 26)

yiti otuz yaşıma kırkız tapa süledim. (BK D 26)

otuz yaşıma beş balık tapa süledim. (BK D 28)

oguz tapa süledim. (BK D 32)

süledim. (BK D 33)

yayın süledim. (BK D 39)

[... y]olı süledim. (BK G 2)

otuz artukı sekiz yaşıma kışın kıtañ tapa süledim. (BK G 2)

[otuz artukı tokûz] yaşıma yazın tatabı tapa süledim. (BK G 2)

bitidim. (BK K 15)

[...bilge] kagan b[itigin] yol[l]ug tigin bitidim. (BK GB 1)

[ilk kırkızk]a sü[les]er [yeg er]miş” tedim. (I. T D 6)

yerçi tiledim. (I. T D 6)

“tegelim” tidim. (II. T B 4)

on ok süsin sületdim. (II. T B 8)

türük bilge kagan iliçe bitiddim. (II. T D 8)

bunça bitig bitigme kültigin atısı yol[l]ug tigin, bitidim... (KT GD 1)

kültiginiñ altunun kümüşin ağışın barımın tört biñ yılkısin ayıgma tuygut bu [...]

begim tigin yirgerü teñri [...] taş bitidim. (KT GB 1)

yiti yigirmi yaşının tañut tapa süledim. (BK D 24)

il tutdum. (BK G 9)

bodanıg anta bozdum. (BK D 39)

süsin bozdum. (BK D 34)

ebin barkin bozdum. (BK D 34)

bodanıg anta bozdum. (BK D 25)

tañut bodanıg bozdum. (BK D 24)

ıduk başda süñüşdüm. (BK D 25)

çaça señün sekiz tümen [sü] birle süñüşdüm. (BK D 26)

örpente süñüşdüm. (BK D 26)

kaganın birle soña yişda süñüşdüm. (BK D 27)

altı yolu süñüşdüm. (BK D 28)

bir yilka tört yolu süñüşdüm. (BK D 30)

eñ ilki togu balıkda süñüşdüm. (BK D 30)

ekinti antarguda süñüşdüm. (BKD 30)

üçünç çuş başıma süñüşdüm. (BK D 30)

törtünç ezginti kadızda süñüşdüm. (BK D 31)

aguda eki ulug süñüş süñüşdüm. (BK D 34)

[anta süñüş]düm. (BK D 37)

süñüşdüm. (BK G 6)

süñüşdüm. (KT D 28)

karluk bodan tapa sületip tudun yamtariğ itım, bardı (BK D 40)

yalıñ bodanıg tonlug çıgañ bodanıg bay kılıtım. (KT D 23)

çıgañ bodanıg bay kılıtım. (KT G 10)

ben özüm uzun yelmeg yeme ıt(t)ım ok. (II. T D 2)

sakıntım. (I. T D7)

anta sakıntım a. (I. T D 5)

sakıntım. (I. T B 5)

ança sakıntım. (I. T B 6)

bilge tonyukuk ben özüm tabgaç iliğe kılıntım. (I. T B 1)

[...] buşuz kılıntım. (BK K 12)

i[...]kılıntım. (BK K 9)

bodan [...] yotuzın yok kılıntım. (BK G 4)

elin anta altım. (BK D 34)

ilig törüg yegdi kazgantım. (BK D 36)

sukun [... og]lın yotuzın anta altım]. (BK D 38)

yılık[ısm barımın anta altım]. (BK D 39)

[ilin altım]. (BK D 30)

anta altım. (BK D 29)

ilin anta altım. (BK D 28)

ilin anta altım. (BK D 27)

oglın yo[tuz]ın yılıkısın barımın anta altım. (BK D 24)

özüm sakıntım. (KT K 10)

ança sakıntım. (KT K 11)

katıgdı sakıntım. (KT K11)

yagısız kılıntım. (KT D 30)

çığağ bodanıg bay kılıntım. (KT G 10)

az bodanıg öküş kıltım. (KT G 10)

yalıñ bodanıg tonlug çıgañ bodanıg bay kıltım. (KT D 29)

az bodanıg öküş kıltım. (KT D 29)

ıgar elligde [ıgar kaganlıkda yig kıltım. (KT D 29)

tört bulundakı bodanıg kop baz kıltım. (KT D 30)

yagısız kıltım. (KT D 30)

özüm sakıntım. (KT K 10)

eşit[t]im. (I. T D 7)

kelürtim öK (I. T G 10)

bedizet[t]im. (BK GB 1)

kan bertim. (I. T B 2)

kisre tabgaç kaganta bedizçi [kop] kelürtim. (BK K 14)

inançu apa yargan tarkan atıg [b]irtim. (KT B 1)

türük begler türük bodanıg [...] at birtim. (BK K 13)

bertim. (BK G 7)

[...]ka āt birtim. (BK D 41)

az [b...] gertim. (BK D 26)

[...iç]gertim. (BK D 26)

k[...] içgertim. (BK D 25)

tabg]aç kaganta bedizçi keltirtim. (KT G 11)

bedizet[t]im. (KT G 11)

teñri teg teñride bolmış türük bilge kagan bu ödke olurtum. (KT G 1)

añar adınçıg bark yaraturtum. (KT G 12)

için taşın adınçığ bediz urturtum. (KT G 12)

köñülteki sabımın [urturtum. (KT G 12)

içre aşsız taşra tonsuz yabız yablak bodanta öze olurtum. (KT D 26)

çölgi az eri bultum. (I. T D 6)

için taşın adınçığ bediz ur[turtum (BK K 14)

köñülteki sabımın urturtum. (BK K 14)

olurtum. (BK K 13)

men tokuz yegirmi yıl şad olurtum. (BK G 9)

tokuz yigirmi yıl kagan olurtum. (BK G 9)

kañım türük bilge [kagan ... a]tıısı ʒokuz oguz eki ediz kerekülüg begleri bodanı [...
tü]rük teñ[ri...] öze olur]tum. (BK D 2)

[an]ı ögtürt[üm] (KT B 1)

süsin anta ölürtüm. (BK D 26)

kaganın ölürtüm. (BK D 27)

kaganın yabgusın şadın anta ölürtüm. (BK D 28)

[...s]üsin kop ölürtüm. (BK D 28)

karlug bodanıg ölürtüm. (BK D 29)

ö[lürtüm]. (BK D 29)

[... tab]gaç alıg süsi bir tümen artukı yeti biñ süg ilki kün ölürtüm. (BK G 1)

yadag süsin ekinti kün kop [ölür]tüm. (BK G 1)

men [...] ölürtüm. (BK G 3)

üç tümen süg [ölür]tüm. (BK G 8)

tö[rt ...] başlıgıg yüküntürtüm. (BK K10)

tizligig sökürtüm. (BK K11)

ança ötrü kaganıma ötüntüm. (I. T G 5)

ança ötüntüm. (I. T G 5)

ança ötüntüm. (I. T G 7)

şantuñ balık(k)a taluy ögüzke tegürtüm. (I. T D 2)

kaganıma ötüntüm. (I. T K 1)

lagzın yıl bişinç ay yiti otuzka yog ertirtüm. (BK G 10)

y[a...] ertürtüm.(BK K 10)

b[u ... il] erser ança takı erig yerter irser ança erig yerte beñgü taş tokıtdım. (KT G 13)

neñ nen sabım erser beñgü taşka urtum. (KT G 11)

bi[r ...] erser [... s]öktüm. (BK G 8)

“anı añıtayın” tip süledim. (BK D 41)

“iki şad ulayu ini yegünüm oğlanım beglerim bodanım közi kaşı yablak boltaçı” tip sakınım. (KT K 11)

añar aytıp “bir atlıg barmış” teyin “ol yolun yorisar unç” tedim. (I. T D 7)

ol yılıkğ alıp igit[t]im. (BK D 38)

yañılıp ölsikiñin yeme bunta urtum. (KT G 11)

ol sabıg eşidip sü yorıtdım. (I. T K 11)

tönker tagda tegip tokıtdım. (BK G 8)

“kögmen yolu bir ermiş ğımış” teyin eşidip “bu yolun yorisar yaramaçı” tedim. (I. T D 6)

biriye karluk bodan tapa sületip tudun yamtarığ ıt[t]ım. (BK D 40)

ol sabıg eşidip kagangaru ol sabıg ıt(t)ım. (1. T K 9)

türük [bodan ti]rip il tutsıkiñın bunta urtum. (KT G 11)

kagan olurup yok çıgañ bodanıg kop kubratdım. (KT G 10)

yigirmi kün olurup bu taşka bu tamka kop yol(l)uğ tigin, bitidim. (KT GD 1)

bödke özüm olurup bunça ağır törüg tört bulundakı [bodanka ittdim. (BK D 2)

bunça barkıg bedizig uzuğ [... kagan] atısı yol(l)uğ tigin men ay artukı tört kün olurup
bitidim. (BK GD 1)

bu yirte olurup tabgaç bodan birle tüzültüm. (KT G 9)

ökünüp süledim. (BK D 8)

kaganıma ötünüp sü eltdim. (1. T D 1)

yukaru at yete yadagin ıgaç tutunu agturdum. (I. T K 1)

kök öñüg yoguru ötüken yışgaru uduztum. (I. T G 8)

inim kültigin birle iki şad birle ölü yitü kazgantım. (KT D 27)

kutum bar üçün ülügüm bar üçün ölteçi bodanıg tırgürü igit[t]im. (KT D 29)

kalın[ın] ebirü kelürtim. (BK D 25)

[... kök] öñüg yoguru sü yorıp tünli künli yiti ödüşke subsuz keçdim. (BK GD 1)

oza yaña keligme süsin agıttım. (BK D 3 1)

ol yılka tırgış tapa altını yışıg [aş]a ertiş ögüzüg keçe yorıd[dım. (BK D 27)

anta toñra yılpagutı bir oğuşug toña tigin yog[ınta] egire tokıdım. (BK D 3 1)

ak termel keçe ogurkalatdım. (I T K 1)

kurıgaru yençü ög[üz] keçe temir kapıgka tegi süledim. (KT G 4)

ağ öze bintüre karıg sökdüm. (I. T K 1)

yençü ögüzüg keçe tinsi oglı aytıgma beñlig ek tagıg [ertürtim]. (II. T B 9)

selenje kodı yorıpan kargan kısılta ebin barkın anta bozdum. (BK D 37)

sühüg batımı karıg söküpen kögmen yışıg toga yo[rıp] kırkız bodanıg uda basdım. (BK D 27)

tün udımatı küntüz olurmatı kızıl kanım töküti, kara terim yügürti işig küçüg bertim öK (II. T K 2)

teñri yarlıkaduk üçün özüm olurtukuma tört bulıñdaki bodanıg itdim. (BK K 9)

oguz [...t yag ... teñri] küç birtük üçün anta sançdım. (BK D 32)

anta kirse teñri bilig bertük üçün özüm ök kagan kışdım. (I. T G 6)

teñri yarlıkadukın üçün [ö]züm kutum bar üçün kagan olurtum. (KT G 9)

işig küçüg birtük üçün türük bilge kagan ayukıka inim kültiginig küzedü olurt[um]. (KT B 1)

közde yaş kelser tadı köñülte sıgıt kelser yanturu sakıntım. (KT K 11)

Fiil- mA- dI+ m+ Ø

Olumluluk ve olumsuzluk ekleri hareketin yapılıp yapılmadığını belirtir ve her fiil olumluluk veya olumsuzluk ekinden birini almaktadır. Olumsuzluk ekinin “-mA” şekli ile belirtilmesine karşılık olumluluk eki telaffuz edilmez. Bu durum bizim olumluluk ve olumsuzluk ekini ayırt edebilmemizi sağlar. Bu ek fiil çekimini doğrudan etkilemese de çekime giren bazı ekleri şekil yönüyle etkilediği için ayrı bir başlık altında göstermeyi uygun bulduk.

neñ yılsıg bodanka olurmadım. (KT D 26)

türük bodan üçün tün udımadım. (KT D 27)

küntüz olurmadım. (KT D 27)

men özüm olurtukum üçün türük bodan[ıg ... ü...]rı kılmadım. (BK D 26)

taluyka kiçig tegmedim. (KT G 3)

tüpütke kiçig tegmedim. (KT G 3)

bu türük bodan ara yaraklıg yagıg keltürmedim. (II. T D 4)

tügüntüg atıg yügürtmedim. (II. T D 4)

ança kazganıp biriki bodanıg ot sub kılmadım. (KT D 27)

FiiI- Ø- DI+ mI + z

yulıdımız. (II. T B 4)

anı sub[ka] bar[dımız]. (II. T K 3)

ol sub kodı bardımız. (I. T K 3)

[usın] süñügün açdımız. (I. T K 4)

kırkızıg uda basdımız. (I. T K 4)

tün katdımız. (II. T K 11)

sançdımız. (I. T K 4)

yañdımız. (I. T G 9)

ol süg anta yok kışdımız. (KT D 34)

ol süg anta yok kışdımız. (KT K 32)

barkın bedizin bitig taş[ın] biçin yılka yitiñ ay yiti otuzka kop alkdımız. (KT KD 1)

süsın sançdımız. (KT K 6)

altun yışıg yolsızın aşdım[ız]. (I T K 11)

türgiş bodanıg uda basdımız. (KT D 37)

kaganlıgıg kagansıratdımız. (KT D 18)

eçim kagan birle ilgerü yasıl ögüz şantuñ yazıka tegi süledimiz. (KT D 17)

illigig ilsiretdimiz. (KT D 18)

ança etdimiz. (KT D 21)

inim kültigin birle sözleşdimiz. (KT D 26)

altı çub sogdak tapa süledimiz. (KT D 31)

kültigin [altı otuz yaşına kırkız tapa süledimiz. (KT D 5)

kaganımın sü eletdimiz. (II. T D 3)

tegdimiz. (II. T B 4)

ertiş ögüzüg keçigsizin keçdimiz. (I. T K 11)

biz yeme süledimiz. (II. T K 9)

kurıgaru temir kapıgka tegi süledimiz. (K D 17)

kamağı biş otuz süledimiz. (KT D 18)

kaganın tutdumuz. (II. T B 6)

eligçe er tutdumuz. (II. T B 7)

bozdumuz. (KT D 31)

sünüşdümüz... (KT D 20)

sünüşdümüz?] (KT D 31)

bir otuz yaşına çaça seşünke sünüşdümüz. (KT D 32)

kaganın birle soña yışda sünüşdümüz. (KT D 35)

sünüşdümüz. (KT D 37)

tamak ıduk başta sünüşdümüz. (KT K 1)

kara költe sünüşdümüz. (KT K 2)

bir yılka biş yolu sünüşdümüz. (KT K 4)

añ ilk togu balıkda sünüşdümüz. (KT K 4)

ekinti kuşalgukda ediz birle sünüşdümüz. (KT K 5)

üçünç bo[lçu]da oguz birle sünüşdümüz. (KT K 6)

törtünç çuş başınta sünüşdümüz. (KT K 6)

bişinç ezginti kadızda oguz birle süñüşdümüz. (KT K 7)

tamag ıduk başda süñüşdümüz. (BK D 29)

bolçuda süñüşdümüz. (BK D 28)

süñüşdümüz. (I T G 9)

süñüşdümüz. (I T K 4)

süñüşdümüz. (II. T B 4)

süñüşdümüz. (II. T B 6)

üç yegirmi süñüşdümüz. (KT D 18)

kırkııda yantımız. (II T K 5)

yantımız. (I. T K 4)

ilin altımız. (KT D 38)

ilin altımız. (KT K 6)

altımız. (KT K 2)

ilin altımız. (KT D 36)

kagan at bunta biz birtimiz. (KT D 20)

siñilim kunçuyug birtimiz. (KT D 20)

ilin] yana birtimiz. (KT D 21)

anı ert[t]imiz. (II. T B 9)

temir kapıgka tegi irtimiz. (II T G 1)

ol bodanıg tabarda ko[nturtumuz...]. (KT D 38)

anta yanturtumuz. (II. T G 1)

tizligig sökürtümüz. (KT D 18)

başlıgıg yüküntürtümüz. (KT D 18)

kırkız kaganm ölürtümiz. (KT D 36)

kaganın anta ölürtümiz. (KT D 38)

karlukug ölürtümiz. (KT K 2)

altun yışda olurtumız. (I T K 8)

kanın ölürtümiz. (I. T K 4)

tokuzunç ay yeti otuzka yog ertürtümiz. (KT KD 1)

amgı kurgan kışlap yazıña oguzgaru sü taşıkdımız. (KT K 8)

öñreki er yoguru [ıdıp]ı bar baş aşdımız. (I. T K 2)

anı yañıp türgi yargun költe bozdumız. (KT D 34)

az kırkız bodanıg yarat[ıp keltimiz. (KT D 20)

aza [k]elmiş süsin kültigin agıtıp toñra bir oguş alpagun on erig toña tigin yogınta egirip ölürtümiz. (KT K 7)

tarduş şadra udı yañdımız. (II. T B 6)

kültigin ebig başlayu kıt[t]ımız. (KT K 4)

ol ok tün bodanın sayu ıt[t]ımız. (II. T B 7)

yubulu intimiz. (I T K 2)

ol tünke yantakı tug ebirü bardımız. (I. T K 2)

kün yeme tün yeme yelü bardımız. (I. T K 9)

bolçuka tañ öntürü tegdimiz. (I. T K 11)

kögmen yışıg ebirü keltimiz. (I. T K 5)

antag ödke ökünüp kültiginig az erin irtürü ıtımız. (KT D 40)

kögmen aşa k[ırgız yiriñe tegi süledimiz]. (KT D 17)

altun yışıg aşa keltimiz. (II. T B 2)

ilgerü kadirkan yışıg aşa bodanıg ança konturtumuz. (KT D 21)

ol yılda tü[rgiş tapa altun yışıg] toga ertiş ögüzüg keçe yorıdımız. (KT D 37)

yinçü ögüzüg keçe temir kapıgka tegi süledimiz. (KT D 39)

ertiş ögüzüg keçe keltimiz. (II. T B 3)

aşangalı tüşürtümüz. (I. T K 3)

sünjüg batımı karıg söküpün kögmen yışıg toga yorıp kırkız bodanıg uda basdımız. (KT D 35)

eçim kagan ili kamşak boltukınta bodan ilig ikegü boltukınta izgil bodan birle sünüşdümüz. (KT K 9)

Fiil- ma- dı+ mı+ z

teñri yarlkaduk üçün öküş teyin korkmadımız. (II. T B 6)

1.1.2. İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar

İsim+ er- Ø- ti+ m+ Ø

ayıgması ben ertim. (I. T B 5)

bilgesi çabışı ben ök ertim. (I. T B 7)

yagıçısı yeme ben ök ertim. (II. T G 6)

anta ayguçı[sı] yeme ben ök ertim. (II. T G 6)

illig bodan ertim. (KT D 9)

kaganlıg bodan ertim. (KT D 9)

eçim kagan olurtukda özüm tarduş bodan öze şad ertim. (KT D 17)

eçim kagan olurtukda özüm tarduş bodan öze şad ertim. (KT D 17)

İsim+ bol- Ø- tu+ m+ Ø

özüm kan boltum. (II. T D 6)

ulug boltum. (II. T D 6)

İsim+ er- Ø- ti+ mi+ z

biz az ertimiz. (BK D 32)

yabız ertimiz. (BK D 32)

biz eki biş ertimiz. (I. T G 9)

eki biş ertimiz. (I. T D 1)

biz aş [t]eg ertimiz. (I. T G 1)

1.1.3. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil-Ø- (I)r+ Ø+ er- Ø- ti+ m+ Ø

Burada ve diğer sıfatfiil ekli çekimlerde görüleceği gibi bu ekler zaman anlamı vermemektedir. Sıfatfiil eklerinden sonra bir tamlanan eki gelmektedir. Bunun için zaman ekinin getirilebileceği bir cevheri fiile de ihtiyaç duyulmaktadır. Bugün cevheri fiiller çoğu kullanımda vurgu veya telaffuz kolaylığı nedeniyle fonetik olarak gösterilmemektedir. Fakat bu cevheri fiilin fonemik olarak da sözkonusu olmadığını göstermez. Yukarıda yandaş ekleşme düzeni verilen fiil çekimi çoğu yerde “geniş zamanın hikayesi” gibi isimlendirmelerle karşımıza çıkmaktadır. Oysa tüm zaman eklerinden sonra tamlanan ve cevheri fiil ya da bir başka zaman eki değil, şahıs eki ve teklik çokluk ekleri gelmektedir. Aşağıda diğer sıfat fiil ekleri aynı düzenle gösterilmiştir.

yanıgma yağık kelürir ertim. (II. T D 3)

artıg ıka bayur ertimiz. (I. T K 3)

çogay kuzın kara kumug olurur ertimiz. (I. T B 7)

keyik yiyü tabışgan yeyü olurur ertimiz. (I. T G1)

1.1.4. FiiI- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zarf Fiil+ Tasviri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar

Zarf fiil ekleri de doğrudan fiil çekimi eklerinden olmamakla beraber çekime giren fiilleri çeşitli yönlerden etkilediği için ayrı başlık altında incelenmiştir.

Fiil- Ø- I+ bir- Ø- ti+ m+ Ø

men türğiş kaganka kızımın [...I ertiñü ulug törün alı birtim. (BK K 9)

kızın ertiñü ulug törün oğlıma alı birtim. (BK K 10)

iti birtim. (BK K 12)

türüküme bodanıma yegin ança kazganu birtim. (BK G10)

alp erin ölürüp balbal kılı birtim. (BK G 7)

öze teñri asra yer yarlıkaduk üçün közün körmedük kulkakın eşidmedük bodanımnın ilgerü kün to[gsıkiña birigerü [kün ortasıña] kurıgaru [...] ürün kümüşin kırğaglıg kutayın kinlig eşgitişin özlük atın adgırın kara k[işin] kök teyeyin türüküme bodanıma kazganu birtim. (B K 12)

Fiil- Ø- e bir- ti+ m+ Ø

ulug oglum agrıp yok bolça kug señünüg balbal tike birtim. (BK G 9)

1.2. İkinci Şahsa Göre

1.2.1. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- Ø- DI+G+ Ø

ıduk ötügen yı[ş bodan bardıg. (KT D 23)

ilgerü barıgma bardıg. (KT D 24)

kurıgaru barıgma bardıg. (KT D 24)

kop anta alkıntıg. (KT G 9)

arıltıg. (KT G 9)

küregünin üçün igidmiş bilge kaganın ermiş barmış edgü e1iη[e] kentü yañıltıg (KT D 20)

yablak kigürtüg. (KT D 23)

kanın kodup içikdiη. (I. T B 3)

süçig sabıña yımşak ağısıña arturup öküş türük bodan öltüg. (KT G 6)

bilig bilmez kişi ol sabıg alıp yaguru barıp öküş kişi öltüg. (KT G 7)

antagın üçün igidmiş kaganın sabın almatın yir sayu bardıg. (KT G 9)

Fiil- Ø- dı+ g+ ız

uça bardagız. (KT GD 1)

1.2.2. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zarf Fiil+ Fiil-Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- Ø- [(y)(u)]r+ Ø+ er- Ø- ti+ g+ Ø

anta kalmışı yir sayu kop toru ölü yorıyur ertig. (KT G 9)

Fiil- Ø- taçı+ Ø+ er- Ø- ti+ g+ ız

kültigin yok erser kop ölteçi ertigiz. (KT K 10)

ölügi yurtda yolta yatu kaltaçı ertigiz. (KT K 9)

Fiil- Ø- (ü)r+ Ø+ er- Ø- ti+ g+ ız

ıgar oğlanıñızda taygunuñızda yigdi igidür ertigiz (KT GD 1)

1.3. Üçüncü Şahsa Göre

1.3.1. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- Ø- DI+ Ø+ Ø

teñri yarlıkadı. (I. T G 9)

bilge kagan u[çdı?] (BK B 1)

[...] yışka agdı. (BK D 37)

beş balık anı üçün ozdı. (BK D 28)

türük bodan adak kamşatdı. (BK D 30)

karluk bodan tapa sületip tudun yamtarıg ıtım, bardı. (BK D 40)

kültigin koñ yılka yiti yegirmike uçdı. (KT KD 1)

oguz yağı ordug basdı. (KT K 8)

sançdı. (KT K 6)

türük bodan adak kamşatdı. (KT K 7)

iki erig sançdı. (KT K 4)

sü [t]egişinte yitinç erig kılıçladı. (KT K 5)

az elteberig tutdı. (KT K 3)

keñeres tapa bardı. (KT D 39)

ekisin özi altuzdı (KT D 38)

sünükün tagça yatdı. (KT D 24)

yaraklıgı kaganka ançuladı. (KT D 32)

oñ tutuk yurçın yaraklıg eligin tutdı. (KT D 32)

altı erig sançdı. (KT K 5)

kaganı sü taşıkdı. (I. T K 9)

on ok süsi kalısız taşıkdı. (I T K 9)

bilge tonyukuk[k]a baña aydı. (I. T K 7)

üç otuz balık[k]a sıdı. (I. T D 2)

özümün ol teñri] kagan olurtdı erinç. (KT D 26)

ögüzke tüşdi. (I. T G 9)

“köñlünçe uduz” tedi. (I. T G 8)

“aygıl” tidi. (I T B 5)

ögdi. (BK G 15)

türük beglerin bodanın ertinü ti umug itdi. (BK G 15)

içikigme içikdi. (BK D 37)

ol at anta tüş[di]. (KT K 4)

kara türgiş bodan kop içikdi. (KT D 38)

kaganka kırkız bodanı içikdi. (I T K 4)

“anı yoglatayın” tedi. (I. T K 7)

“sü barıñ” tedi. (I. T K 7)

“altun yışda oluruñ” tedi. (I. T K 7)

“su başı inel kagan tarduş şad barzun” tedi. (I T K 7)

“kelmez erser tılıg sabı alı olur” tidi (I T K 8)

“ben saña ne ayayın” tidi. (I. T K 8)

“bu süg ilt” tidi. (I. T K 8)

tegdi. (II. T G 2)

ilteriş kagan bilgesin üçün alpın üçün tabgaçka yeti yegirmi sünüşdi. (II. T G 5)

kıtañda yeti sünüşdi. (II. T G 5)

oguzka beş sünüşdi. (II. T G 5)

“arıg ubutı yig” tedi. (II. T B 2)

“kelmişi alp” tidi. (II T B 3)

başlayu ulayu şadıptı begler [...] taman tarkan tonyukuk boyla бага tarkan ulayu buyruk
[...] iç buyruk sabıg kül erkin başlayu ulayu buyruk bunça anıtı begler kañım kaganka
ertinü ti mag [kılıt?...] (B G 15)

alkıntı. (I. T B 3)

“tokuz oguz bodan öze kagan olurtı.” (I. T G 2)

[...] içreki bedizçig ıt[t]ı. (BK K 14)

el[l]ig yaşıma tatabı bodan kıtañda adr[ıltı]... (BK G 7)

[...]gakıña yerinerü subıñaru kontı. (BK D 40)

“tokuz oguz bodan öze kagan olurtı.” (I. T G 2)

ödsig ötülüg küç igidmiş al[p kaganıña y]añıltı. (BK D 35)

başgu boz k[...] tutuzt[ı]. (KT D 38)

bir erig okın urtı. (KT D 36)

yankınta yalmasınta yüz artuk okın urtı. (KT D 33)

altı yegirmi yaşıña eçim kagan ilin törüsin ança kazgantı. (KT D 31)

umay teg ögüm katun kutıña inim kültigin er at bultı. (KT D 31)

özi yañıltı. (KT D 20)

çıgañıg [bay kılıt]. (KT D 16)

azıg öküş kılıt. (KT D 16)

tabgaç kaganıñ içreki bedizçig ıtı. (KT G 12)

türük ātın ıtı. (KT D 7)

ol törüde öze eçim kagan olurtı. (KT D 16)

igit[ti]. (KT D 16)

buyrukı begleri yeme ölti. (KT D 19)

on ok bodan emgek körti. (KT D 19)

kaganı ölti. (KT D 20)

kañın subça yügürti. (KT D 24)

kop maña körti. (KT D 30)

tabgaç oñ tutuk biş t[ümen sü kelti. (KT D 3 1)

ol at anta] ölti. (KT D 33)

ol at anta ölti. (KT D 33)

ol at anta ölti. (KT D 33)

türgiş kagan süsi bolçuda otça borça kelti. (KT D 7)

ebin barı[mın] [kalı]sız kop kelürti. (KT K 1)

izgil bodan ölti. (KT K 4)

e[d]iz bodan anta ölti. (KT K 6)

ol sü anta ölti. (KT K 8)

yogçı, sıgıtçı kıtañ tatañ bodan başlayu udar señün kelti. (KT K 12)

tabgaç kaganta isiyi likeñ kelti. (KT K 12)

bir tümen agı altın kümüş kergeksiz kelürti (KT K 12)

tüpüt kaganta bölün kelti. (KT K 12)

kırıya kün batsıkdakı sogd berçik er bukarak uluş bodanta neñ señün ogul tarkan kelti.

(KT K 12)

on ok oglum türgiş kaganta makaraç tamgaçı oguz bilge tamgaçı kelti. (KT K 13)

kırkız kaganta tarduş inançu çor kelti. (KT K 13)

bark itgüçi bediz yaratıgma bitig taş itgüçi tabgaç kagan çıkanı çañ señün kelti. (KT

K 13)

taş [bark itgüçig] bunça bedizçig toygun elteber kelürti. (KT KD 1)

kurıdın [s]ogud örti. (KT B 1)

inim kültigin ölti. [...] (KT B 1)

tab[gaç] o tutuk beş tümen sü kelti (BK D 25)

türgiş kagan süsi otça borça kelti. (BK D 27)

öküş ölteçi anta tirilti. (BK D 31)

tabgaç [...] bodan [...] bu yerde kelti. (BK D 35)

ölügme ölti. (BK D 37)

tatabı bodan tabgaç kaganka körti. (BK D 39)

“kara bodan kaganım kelti. (BK D 41)

ku seşün başadu tört tümen sü kelti. (BK G 8)

tatabı [...] ö[l]ürti. (BK G 9)

kañı lisün tay seşün başadu biş yüz eren kelti. (BK G 11)

kokuluk ö[...] altun kümüş kergeksiz kelürti. (BK G 11)

türük bodan ölti. (I. T B 3)

ineg kölekin toglada oguz kelti. (I. T G 8)

yañduk yolta yeme ölti öK (I. T G 9)

anta ötrü oguz kopın kelti (I T G 9)

yükünti. (I T K 4)

türgiş kaganta körüg kelti. (I. T K 5)

üç körüg kişi kelti. (I. T K 9)

tılg kelürti. (II. T B 1)

yarış yazıda on tümen sü terilti (II. T B 1)

yabgusın şadın anta ölürti. (II. T B 7)

yükünti. (II. T B 8)

yükünti. (II. T G 2)

kanta yan sabıg yana kelti. (I. T K 10)

tokuz oguz bodan yerin subın ıdıp tabgaçgaru bardı. (BK D 35)

bi[...]şıp bard[...] (BK G 1)

yerçi yer yañılıp boguzlantı. (I. T K 2)

ekinti kün örtçe kızıp kelti. (II. T B 5)

inel kaganka [añıp mançad saka] tezık tokar sını[...] anta yerki suk başlıg sogdak bodan kop kelti. (II T G 2)

karugu eki üç kişiligü tezip bardı. (BK D 41)

uygun elteber yüzçe erin ilgerü t[ezip bardı. (BK D 37)

otuz artukı tört yaşıma oguz tezip bardı. (BK D 38)

anta yana kirip türgiş kagan buyrukı az tutukug eligin tutdı. (KT D 38)

kültigin öksüz akın binip tokuz eren sançdı. (KT K 9)

ulug irkin azkıña erin tezip bardı. (KT D 34)

“kara bodan kaganım kelti” tip ög[di...] (BK D 41)

kültigin az yagızın [b]inip tegdi. (KT K 8)

kültigin azman atın binip tegdi. (KT K 6)

kültigin başgu boz at binip tegdi. (KT D 37)

üçünç yegen silig begiñ kedimlig torug at binip tegdi. (KT D 33)

ışbara yamtar boz atıg binip tegdi. (KT D 33)

añ ilki tadıkıñ çorın boz [atıg binip tıgdi. (KT D 32)

ol sabıg eşidip “kaganım ben ebgerü tüşeyin” tidi. (I. T K 6)

[kañım kagan [üçün] ağır taşıg yogun ıg türük begler bodan [itip yaratıp kelürti]. (BK G 15)

eşidip biriyeke bodan kurıyakı öñreke bodan kelti. (I. T G 10)

ol sabıg eşidip on ok begleri bodanı kop kelti. (II. T B 8)

[bas]mıl kara[...] karlug bodan tir[ilip kelti (BK D 29)

oguz bodan tatar bine tirilip kelti. (BK D 34)

süsi tirilip kelti. (BK D 39)

kanın kodup tabgaçda yana içikdi. (I. T B 2)

çıntan ıgaç kelürüp öz yar [...] bunça bodan saçın kulkakın [...b]ıçdı. (BK G 12)

edgü özlük atın kara kişin kök teyeñin sansız kelürüp kop kotı. (BK G 12)

kültigin bayırkun[ıñ ak adgı]r[ıg] binip oplayu tegdi. (KT D 36)

alp şalçı a[t]ın binip oplayu tegdi. (KT K 2)

alp şalçı akın bin[ip] [o]playu tegdi. (KT K 3)

kültigin alp şalçı akın binip o[playu tegd]i. (KT K 4)

kültigin azman akıg binip oplayu tegdi. (KT K 5)

kültigin az yagızın binip oplayu tegip bir erig sançdı. (KT K 5)

kültigin yadagın oplayu tegdi. (KT D 32)

iki erig udşuru sançdı. (KT D 36)

iki erig udşuru sançdı. (KT K 2)

üç oguz süsi basa kelti. (BK D 32)

tokuz erig egire tokıdı. (KT K 6)

bunça kazanıp kañım kagan it yıl onunç ay altı otuzka uça bardı. (BK G 10)

yaraklıg kantın kelip yaña eltdi? (KT D 23)

sınar süsi ebig barkıg yulıgalı bardı. (BK D 32)

...]a okıgalı kelti. (BK D 28)

sınar süsi süñüşgeli kelti (BK D 32)

“yadag yabız bolı” tip algalı kelti. (BK D 32)

süñüglüg kantın kelipen süre eltdi? (KT D 23)

eçim kagan olurupan türük bodanıg yiçe itdi. (KT D 16)

ol yerke ben bilge tonyukuk tegürtük üçün sarıg altun ürün kümüş kız kadız egri tebi ağı
buñsız kelürti. (II. T G 4)

bilmedükin] üçün biziñe yañıl[t]ukın üçün kagaru ölti (KT D 19)

bilmedük üçü[n yablakıñın üçün eçim apam kagan uça bardı. (KT D 24)

kañım kagan uçdukda inim kültigin yi[ti yaşda kalı...]. (KT D 30)

ol tegdükde bayırkunıñ ak adgırıg udlukın sıyu urtı. (KT D 36)

türük bodan kanın bulmayın tabgaçda adrıldı. (I. T B 2)

men [özüm kagan olurtukuma yir sayul barmış bodan ölü yitü yadagın yalıñın yana
kelti. (KT D 28)

olurtukuma ölteçiçe sakınıgma türük begler bodan ögirip sebinip toñtamış közi yügerü
körüti. (BK D 2)

ança olurur erkli oğuzdıntın körüg kelti. (I. T G 1)

bilge tonyukuk boyla бага tarkan birle ilteriş kagan boluyın biriye tabgaçıg öñre
kıtanyıg yırıya oguzug öküş ök ölürti. (I. T B 7)

FiiI- mA- dI+ Ø+ Ø

b[alık]a barmadı. (KT K 8)

öze teñri iduk yir sub [eçim ka]gan kut tap[lam]adı erinç. (BK D 35)

meniñ sabımın sımadı. (BK K 14)

tuymadı. (II. T B 3)

türük sir bodan yerinte bod kalmadı. (I. T B 4)

küntüz olursıkım kelmedi. (I. T G 5)

[... ar]kışı kelmedi. (BK D 41)

yüziñe başına bir [ok tegürmedi]. (KT K 8)

ordug birmedi. (KT K 9)

ol sabıg eşidip tün udısıkım kelmedi (I. T G 5)

1.3.2. isim+ Cevheri Fiil- Zaman Eki+Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda

Olanlar

İsim+ er- Ø- ti+ Ø+ Ø

türük bodan aç erti (BK D 38)

eki ülügi atlıg erti (I. T B 4)

yeti yüz kişig uduzugma ulugı şad erti. (I. T B 5)

bir ülügi yadag erti. (I. T B 4)

bodan boguzı tok erti. (I. T G1)

yagımız tegre oçug teg erti. (I. T G 1)

tabgaç kagan yagımız erti. (I. T D 2)

on ok kaganı yagımız erti (I. T D 2)

biziñte eki uçı sınarça artuk erti. (II. T B 5)

kapkan kagan [yeti otuz yaşka... anta... erti]. (II. T D 1)

biziñ sü atı toruk azukı yok erti. (KT D 39)

tokuz oguz bodan kentü bodanım erti. (KT K 4)

yegirmi yaşına basmıl ıduk kuş oğuşum bodan erti. (BK D 25)

to[kuz og]uz meniñ bodanım erti. (BK D 29)

ekin sü ebde erti. (BK D 32)

türgiş kagan türükümüz [bodanımız erti. (KT D 18)

ança kazganmış, itmiş elimiz törümüz erti. (KT D 22)

az bodanıg itip yar[atıp...] bars beg erti. (KT D 20)

ança kazganıp [...teñri] yarlıkaduk üçün men otuz artukı üç [yaşıma...y]ok erti. (B D 34)

1.3.3. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil – Ø- [(y)(U)]r+ Ø+ er- Ø- ti+ Ø+ Ø

kültigin ol sünüşde otuz yaş yaşayur erti (KT K 2)

kültigin bir kırk yaşayur erti. (KT K 2)

türük bodan tabgaçda körür erti. (I. T B 1)

usın bunta atu yartda yatu kalur erti. (I. T D 2)

Fiil- Ø- mIş+ Ø+ er- Ø- ti+ Ø+ Ø

ilkü sü taşıkmış erti. (BK D 32)

yablak kişi er[...] alp er [b]iziñe tegmiş erti (KT D 40)

keligme beglerin bodanın itip yığıp az[ç]a bodan tezmiş erti. (II. T B 8)

Fiil- me- z+ Ø+ er- Ø- ti+ Ø+ Ø

inisi eçisin bilmez erti. (KT D 21)

oglı kañın bilmez erti. (KT D 21)

[kün yeme] olursıkım kelmez erti. (I. T D 5)

ol sabın eşidip tün yeme udısıkım kelmez erti. (I. T D 5)

Fiil- Ø- teçi+ Ø+ er- Ø- ti+ Ø+ Ø

men iniligü bunça başlayü kazanmasar türük bodan ölteçi erti. (BK D 33)

öze teñri basmasar asra yir telinmeser türük bodan ilinjin törünjin kim artatı [udaçı erti]?
(KT D 22)

**1.3.4. İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fil + Tamlanan+
Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki
Kuruluşunda Olanlar**

İsim+ bol- Ø- mış+ Ø+ er- Ø- ti- Ø+ Ø

ol ödke kul kullug bolmış erti. (KT D 21)

kün künlüg bolmış erti. (KT D 21)

katun yok bolmış erti. (I. T K 7)

İsim+ bol- Ø- taçı+ Ø+ er- Ø- ti+ Ø+ Ø

[beş balık] içreki ne kişi tin [...]i yok [bolta]çı er[ti...] (BK D 28)

yablak boltaçı erti. (BK D 3 1)

ögüm katun ulayu öglerim ekelerim keliñümün kunçuylarım bunça yeme tirigi kün

boltaçı erti. (KT K 9)

yablak boltaçı erti. (KT K 7)

yok boltaçı erti. (BK D 33)

ilteriş kagan kazanmasar udu ben özüm kazanmasar il yeme bodan yeme yok erteçi
erti. (II. T D 5)

ilteriş kagan kazanmasar yok erteçi erser ben özüm bilge tonyukuk kazanmasar ben
yok ertim erser kapkan kagan türük sir bodan yerinte bod yeme bodan yeme kişi yeme
idi yok erteçi erti. (II. T K 2)

1.3.5. İsim+ Cevheii Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar

İsim+ bol- Ø- tı+ Ø +Ø

kültigin ö[zi?]kırk artuk[ı] [y]iti yaşın[a]? boltı. (KT KD 1)

alşı otuz yaşıma çık bodan kırkız birle yağı boltı. (BK D 26)

yadag yabız boltı. (BK D 32)

yazukla t[...] biriye tabgaçda atı küsi yok boltı. (BK D 36)

bu yerte maņa kul boltı. (BK D 36)

bodan boltı. (BK D 37)

yok boltı. (I. T B 3)

eki sü[müz] boltı. (I. T D 1)

artuk kırkız küçlüg kagan yağıımız boltı. (I. T D 3)

bodan yeme bodan boltı. (II. T D 6)

eşilik kız oğlın küñ boltı. (KT D 7)

bodanı küñ boltı. (KT D 20)

beglik urı oğluñ kul boltı. (KT D 24)

anta kirse yir bayırku ulug irkin yağı boltı. (KT D 34)

az bodan yağı boltı. (KT K 2)

az bodan anta yok boltı. (KT K 3)

teñri yir bulgakın üçün yağı boltı. (KT K 4)

inim kültigin kerçek boltı. (KT K 10)

körür közüm körmez teg bilir biligim bilmez teg boltı. (KT K 10)

tabgaç bodanka beglik urı oğlın kul boltı. (KT D 7)

eşilik kız oğlın küñ boltı. (KT D 24)

kazgantukın üçün udu özüm kazgantukum üçün il yeme il boltı. (II. T D 6)

bunça törüg kazganıp inim kültigin özi ança kergek boltı. (KT D 30)

ıda taşda kalmışı kubranıp yeti yüz boltı. (I. T B 4)

otuz artukı yaşıma amgı korgan kışladukda yut boltı. (BK D 31)

teñri yer bulgakın için ödiñ[e] küni tegdük üçün yağı boltı. (BK D 30)

kültigin yiti otuz yaşıña karluk bodan erür barur erkli yağı boltı. (KT K 1)

otuz artukı bir yaşıma karluk bodan buñsuz [er]ür barur erkli yağı boltı. (BK D 29)

1.3.6. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zarf Fiil+ Tasviri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- Ø- ü bir- Ø- ti+ Ø+ Ø

kaganım ben özüm bilge tonyukuk ötüntük ötünçümin eşidü birti. (I. T G 8)

Fiil- Ø- a ber- Ø- ti+ Ø+ Ø

teñri umay ıduk yer sub basa berti erinç. (II. T B 3)

yog yıparıg kelürüp tike birti. (BK G 11)

2. GENİŞ ZAMAN

2.1. Birinci Şahıs

2.1.1. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- Ø- (U)r+ me+ n

“usar idi yok kışalım” tir men. (I. T G 5)

“bini oguzug ölüртеçi ök” tir men. (I. T G 4)

“öñre kıtanyıg ölüртеçi” tir men. (I T G 3)

ben ança tir men. (II. T B 2)

kemke ilig kazganur men. (KT D 3)

ne kagankı işig küçüg birürmen? (KT D 9)

yay bolsar öze te[ñri ?] köbürgesi eterçe anç[a takı?I] tagda sıgun etser [ança?] sakınur men. (BK B 6)

Fiil- Ø- (e/u)r+ bi+ z

neke tezer biz? (II. T B 3)

öküş teyin neke korkur biz? (II. T B 4)

2.1.2. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fili- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- Ø- A+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ yI+ n

“biriye çogay yış tögültün yazı konayın” tiser türük bodan ölsikig. (KT G 7)

“urugsıratayın” tir ermiş. (KT D 10)

“anı anyıtayın” tip süledim. (BK D 41)

“kagan mu kışayın?” tedim. (I. T B 5)

“anı yoglatayın” tedi. (I. T K 7)

“ben saña ne ayayın?” tidi. (I. T K 8)

“bodanıg igideyin” tiyin yırıgaru oguz bodan tapa ilgerü kıtañ tatabı bodan tapa birigerü tabgaç tapa ulug sü yegir[mi süledim... (KT D 28)

“sogdak bodan iteyin” tiyin yençü ögüzüg keçe temir kapıgka tegi süledimiz. (K D 39)

“igideyin” tiyin [sakınıp] bodan [...]. (BK D 35)

ben yırında yan tegeyin. (I. T G 4)

ol sabıg eşidip kaganım ben ebgerü tüşeyin” tidi. (I. T K 6)

“bunça işig küçüg birtükgerü sakınmatı türük bodan ölüreyin” tir ermiş. (KT D 10)

Fiil- ma- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ yı+ n

“oguz bo[dan...]d ıdmayın” tiyin süle[dim]. (BK D 33)

Fiil- Ø- (A)II+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ m+ Ø

“öñdin kagangaru sü yorılım” temiş. (I. T K 5)

“sü yorılım” [tedeçi]. (I. T K 11)

“usar idi yok kışalım” tir men. (I. T G 4)

“edi yok kışalım” temiş. (I. T D 4)

az teyin ne basınalım? (II. T B 4)

“öñre türük kagangaru sülelim” temiş. (I. T D 3)

“yarış yazıda tirilelim” temiş. (I. T K 9)

“tegelim” tidim. (II. T B 4)

üçegün kabışıp sülelim. (I. T D 4)

ol sabıg eşidip bekler kopın yanalım. (II. T B 2)

2.1.3. İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar

İsim+ Ø- Ø- Ø+ bi+ z

özi içi taşın tutmuş teg biz. (I. T G 6)

2.2. İkinci Şahsa Göre

2.2.1. Fiil- Olumluluk/Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- me- z+ se+ n

açsık tosık ömez sen. (KT G 8)

bir todsar açsık ömez sen. (KT G 8)

Fiil- Ø- (i)r+ si+ z

tegdükin türük begler kop bilirsiniz. (KT D 34)

2.2.2. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- Ø- teçi+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ se+ n

ebiñe kirteçi sen. (BK K 14)

ol yergerü barsar türük bodan ölteçi sen. (KT G 8)

[...]ka taşıg[...]ü [...] kazganıp yan[...]li bu [...]i bu [...]a bu kaganında bu beglerig[de su]buñd[a adrılmasar?] ttirük [bodan] özünj edgü körteçi sen (BK K 44)

ötüken yış olursar beñgü il tuta olurtaçı sen. (KT G 8)

Fiil- Ø- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ iñ+ Ø

törük begler bodan bunu eşidiñ. (KT G 10)

tokuz oguz begleri bodanı eşidiñ. (KT D 22)

[türük] begler [bodan ança] sakınıñ. (BK D 33)

ança biliñ. (BK D 33)

[öze teñri] erklig [...] ança tümen oğlı [... begle]rig bodan[ıg] yeme igidiñ. (BK K 13)

sü barıñ. (I. T K 7)

altun yışda oluruñ. (I. T K 7)

oluruñ. (I. T K 10)

añar körü biliñ. (KT G 11)

on oñ oğlın]a tatiña tegi bunı korü biliñ. (KT G 12)

on ok oğlıña tatiña tegi bunı körü biliñ. (BK K 15)

añı körüp ança biliñ. (KT G 13)

bu[nı körüp ança biliñ. (BK K 15)

FiiI- Ø- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ GII

“aygıl” tidi. (I. T B 5)

yelme kargu edgüti urgıl (I. T B 5)

sabımın tüketi eşidgil. (KT G 4)

FiiI- Ø- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

tokuz oguz begleri bodanı bu sabımm edgüti eşid. (KT G 2)

katıgdı tıñla. (KT G 2)

türük bodan ertin] (KT D 22)

ökün (KT D 33)

“biriye karluk bodan tapa süle” tip tudun yamtarıg ıtım. (BK D 40)

içigdük üçün teñri “öl” temiş erinç. (I. T B 3)

kıyınıg köñlünçe ay. (I. T K 8)

“bu süg elet” tidi. (I. T K 8)

“atlat” tidim. (I. T K 1)

“köñlünçe uduz” tedi.(I. T G 8)

kıtany öñdin teg. (I. T G 4)

tabgaç biridin yan teg. (I. T G 4)

buñadıp kagan “yelü kör”. (I. T K 2)

“kelmez erser tılıg sabı alı olur” tidi. (I. T K 8)

Fiil- ma- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

“basıtma” temiş. (I. T K 10)

Fiil- mA- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ η+ Ø

tolgatmañ. (BK K 13)

unamañ. (I. T K 11)

emgetmeñ. (BK K 13)

2.2.3. İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar

İsim+ bol- Ø- taçı+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ se+ n

buñsuz boltaçı sen. (BK K 14)

2.2.4. İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar

İsim+ Ø- Ø- Ø+ se+ n

türük bodan tokurkaksen. (KT G 8)

2.3. Üçüncü Şahsa Göre

2.3.1. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- Ø- (a/U)r+ Ø+ Ø

öd teñri yaşar. (KT K 10)

“tokuz oguz bodan öze kagan olurtı” tir. (I. T G 2)

“on ok bodanı kalısız taşıkımış” tir. (I. T K 6)

“on ok süsi kalısız taşıkıdı” tir. (I. T K 9)

“yarış yazıda on tümen sü terilti” tir. (II. T B 1)

añılur. (I. T K10)

ilgerü kün togsıkka birigerü kün ortasıñaru kurıgaru kün batsıkıña yırıgaru tün

ortasıñaru anta içreki bodan kop ma[ña] [körür]. (KT G 2)

altun kümüş isgiti kutay buñsuz ança birür. (KT G 5)

işig küçüg birür. (KT D 30)

türük bilge kagan türük sir bodanıg oguz bodanıg igidü olurur. (II. T K 4)

irak erser yablak ağı birür. (KT G 7)

kelir erser kür ökülür. (I. T K 8)

Fiil- mA- z+ Ø+ Ø

“arkış ıdmaz” tiyin süledim. (BK D 25)

“yalabaçı edgü sabı ötügi kelmez” tiyin yayın süledim. (BK D 39)

2.3.2. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- Ø- Deçi+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

[tedeçi] (I. T K 11)

önre kıtañıg ölüртеçi. (I T G 3)

bini oguzug ölüртеçi. (I. T G 4)

kaçan [n]eñ erser ölüртеçi ök (I. T D 4)

kaçan [n]eñ erser bizni ölüртеçi ök (I. T K 6)

ol eki kişi bar erser sini tabgaçıg ölüртеçi. (I. T G 3)

Fiil- Ø- mIş+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

kişi oğlınta öze eçüm apam bumin kagan istemi kagan olurmuş. (KT D 4)

kop baz kılmış. (KT D 2)

anı üçün ilig ança tutmuş erinç. (KT D 3)

yoglamış. (KT D 4)

biligsiz kagan olurmuş erinç. (KT D 5)

yablak kagan olurmuş erinç. (KT D 5)

kañım kagan yiti yegirmi erin taşıkılmış. (KT D 11)

kubratmış. (KT D 12)

boşgurmış. (KT D 13)

kaganlıgıg kagansıratmış. (KT D 15)

yagıg baz kılmış. (KT D 15)

almış. (KT D 40)

tabgaçgaru kunı sününüg ıdmış. (I. T G 2)

kıtanygaru çoñra eşimig ıdmış. (I. T G 2)

türük bodanıg ötüken yerke ben özüm bilge tonyukuk ötüken yerig konmuş. (I. T G

10)

tumış. (I. T D 6)

anın barmış. (I T D 7)

añar aytıp “bir atlıg barmış” teyin ol yolun yorisar unç tedim. (I. T D 7)

on ok bodanı kalısız taşıkılmış. (I. T K 6)

özi ança kergek bolmış erinç. (KT D 5)

bögü kagan banjaru ança yıdmış. (I T K 10)

türgiş kaganı taşıkılmış. (I. T K 6)

başlıgıg yüküntürmiş. (KT D 2)

tizligig sökürmiş. (KT D 2)

el[l]ig yıl işig küçüg birmiş. (KT D 8)

türük kara kamağ bodan ança timiş. (KT D 9)

yana içikmiş. (KT D 10)

öze türük teñrısı türük ıduk yiri subı ança etmiş. (KT D 11)

tagdaki inmiş. (KT D 12)

tölis tarduş [bodanıg anta etmiş]. (KT D 13)

yabgug şadıg anta bermiş. (KT D 14)

kañım kagan bunça kırk artukı yeti yolu sülemiş. (KT D 15)

yegirmi sünüş sünüşmiş (KT D 15)

tizligig sökürmiş. (KT D 15)

başlıgıg yüküntü[rmiş. (KT D 15)

kañım kaganka başlayu baz kaganıg balbal tikmiş. (KT D 16)

ulug sünüş sünüşmiş. (KT D 40)

kara türğiş bodanıg anta ölürmiş. (KT D 40)

[...] birle [k]oşu tutuk birle sünüşmiş. (KT K 1)

erin kop ölürmüş. (KT K 1)

teñri ança temiş erinç. (I. T B 2)

ança öglemiş. (I. T D 3)

“öñre türük kagangaru sülelim” temiş. (I. T D 4)

türgiş kagan ança temiş. (I. T D 4)

“edi yok kışalım” temiş. (I. T D 4)

“türük bodan yeme bulganç ol” temiş. (I. T D 5)

“oguzı yeme tarkınç ol” temiş. (I. T D 5)

“beniñ bodanım anta erür” temiş. (I. T D 4)

kanı süsi terilmiş. (I. T K 4)

“öñdün kagangaru sü yorılım” temiş. (I. T K 5)

“bizni ölüртеçi ök” temiş. (I. T K 6)

“yariş yazıda tirilelim” temiş. (I T K 9)

“oluruñ” temiş. (I. T K 10)

“basıtma” temiş. (I. T K 10)

apa tarkangaru içre sab idmiş. (I. T K 10)

ilgerü kurıgaru sülep tirmiş. (KT D 12)

buñadıp kagan “yeli kör” temiş. (I. T K 2)

kü eşidip balıkdakı tagıkmış. (KT D 12)

alp şalçı ak atın binip tegmiş. (KT D 40)

inisi bir kag[anka tezip barmış ...] (BK D 40)

ol üç kagan ögleşip “altun yış öze kabışalım” temiş. (I. T D 3)

ilig tutup törüg itmiş. (KT D 3)

kañım ilteriş kaganıg özüm ilbilge katunug teñri töpüsinte tutup yügerü kötürmiş erinç.

(KT D 11)

ilgerü kadirkan yıška tegi kirü temir kapıgka tegi konturmuş. (KT D 2)

begleri bodanı tüzsüz üçün tabgaç bodan tebligın kürlüg üçün armakçısın üçün inili eçili kiñşürtükün üçün begli bodanıg yoñşurtukın üçün türük bodan illedük ilin ı[çg]ınu ıdmış. (KT D 6)

türük bilge kagan türük sir bodanıg oguz bodanıg igidü kaganladuk kaganın yitürü ıdmış. (KT D 7)

sü sülepen tört bulundakı bodanıg kop almış. (KT D 2)

yogçı sıgıtçı öñre kün togsık[k]da bökli çöl[l]üg el tabgaç tüpüt apar purum kırkız üç

kurıkan otuz tatar kıtañ tatabı bunça bodan kelipen sıgtamış. (KT D 4)

tabgaçgı begler tabgaç atın tutupan tabgaç kaganka körmiş. (KT D 8)

kişi oğlı kop ölgeli törümiş. (KT K 10)

öze kök teñri asra yagız yer kılıntukda ekin ara kişi oğlı kılınmış. (KT D 1)

öze kök teñri as[ra yagız yir kılıntukda ekin ara kişi oğlı kılınmış. (BK D 2)

kagan eçim kagan olurtukında tört bulundakı bodanıg nençe itm[iş...](BK K 9)

teñri yarlıkaduk üçün illigig ilsiretmiş. (KT D 15)

içikdük üçün teñri “öl” temiş. (I. T B)

teñri yarlıkaduk üçün men kazgantuk üçün türük bodan [ança] kazgan[mış] erinç. (BK D 33)

kañım kagan ança ilig] törüg kazganıp uça barmış. (KT D 16)

yeti yüz er bolup elsiremiş kagansıramış bodanıg küñedmiş kuladmış bodanıg türük törüsün içginmiş bodanıg eçüm apam törüsince yaratmış. (KT D 13)

Fiiil- Ø- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ zu+ n/Ø

anğa kirse teñri yarlıkazu. (KT D 29)

“sü başı inel kagan tarduş şad barzun” tedi. (I. T K 7)

teñri yarlıkazu. (II. T D 3)

Fiil- ma- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ zu+ n

“kögmen yir sub idisiz kalmazun” tiyin az kırkız bodanıg yarat[ıp kel timiz (KT D 20)

türük sir bodan yerinte idi yorımazun. (I. T G 4)

Fiil- ma- duk+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

anğa kisre inisi eçisin teg kılınmaduk erinç. (KT D 5)

oglı kañın teg kılınmaduk erinç. (KT D 5)

itinü yaratunu umaduk. (KT D 10)

2.3.3. İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar

İsim+ bol- Ø- taçı+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

eki şad ulayu ini yegünüm oğlanım beglerim bodanıñ közi kaşı yablak boltaçı (KT K 11)

İsim+ bol- Ø- miş+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

oglıtı kagan bolmış erinç. (KT D 5)

kamağı yeti yüz er bolmış. (KT D 13)

anta kisre kara türgiş bodan yağı bolmış. (KT D 39)

[...karluk ilteber yok bolmış. (BK D 40)

İsim+ er- Ø- miş+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

ötügen yışda yig idi yok ermiş. (KT G 4)

il tutsık yir ötügen yış ermiş. (KT G 4)

tabgaç bodan sabı süçig agısı yımşak ermiş. (KT G 5)

tört buluñ kop yağı ermiş. (KT D 2)

bilge kagan ermiş. (KT D 3)

alp kagan ermiş erinç. (KT D 3)

begleri yeme bodanı yeme tüz ermiş. (KT D 3)

antag külüg kagan ermiş. (KT D 4)

buyrukı yeme biligsiz [ermiş] erinç. (KT D 5)

yablak kagan ermiş erinç. (KT D 5)

yağısı koñ teg ermiş. (KT D 12)

biriye tabgaç bodan yağı ermiş. (KT D 14)

yırıya baz kagan tokuz oguz bodan yağı ermiş. (KT D 14)

kaganı alp ermiş. (I T G 3)

ayguçısı bilge ermiş. (I. T G 3)

süsi üç biñ ermiş. (I. T G 9)

ayguçısı bilge ermiş. (I. T D 4)

“kögmen yolu bir ermiş.” (I. T D 6)

anı b[irle? ... er]miş. (I. T D 7)

bir at orukı ermiş. (I. T D 7)

tabgaç süsi bar ermiş. (I. T K 6)

ayguçısı bilge ermiş. (I. T K 5)

kırkız kurıkan otuz tatar kıtañ tatabı kop yağı ermiş. (KT D 14)

türük bodan temir kapıgka tinsi oglı aytıgma tagka tegmiş idi yok ermiş. (II. T G 3)

[ilk kırkızk]a su[les]er [yeg er]miş. (II. T D 6)

yuyka kalın bolsar topulgalı uçuz ermiş. (I. T G 6)

yuyka kalın bolsar topulguluk alp ermiş. (I. T G 6)

yinçge yogun bolsar üzgülük alp ermiş. (I. T G 7)

yorımasar bizni kaganı alp ermiş. (I T K 5)

añarı sülemeser kaçan [n]eñ erser ol bizm kaganı alp ermiş. (I. T D 4)

teñri küç birtük üçün kañım kagan süsi böri teg ermiş. (KT D 12)

türük bodan olurgalı türük kagan olurgalı şañıñ balık[k]a tatiñ ögüzke tegmiş yok ermiş. (I. T D 1)

İsim+ bol- Ø- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ çu+ n

bodan bolçun tiyin kañım ilteriş kaganıg ögüm ilbilge katunug teñri töpüsinte tutup yügerü kötürmiş erinç. (KT D 1)

İsim+ bol- ma- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ zu+ n

türük bodan yok bolmazun. (KT D 11)

eçümüz apamız tutmış yir sub idisiz bolmazun. (KT D 19)

türük bodanıg atı küsi yok bolmazun. (KT D 25)

kañım kagan ögüm katunug kötürmiş teñri il bilge teñri türük bodan atı küsi yok bo[lmazun. (KT D 25)

kañımız eçimiz kaz[ganmış bodan atı küsi yok bolmazun] tiyin türük bodan üçün tün udımadım. (KT D 26)

2.3.4. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zarf Fiil+ Tasviri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- Ø- (y)I bir- Ø- miş+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

tabgaç kaganka ilin törüsin alı birmiş. (KT D 8)

iti birmiş. (KT D 1)

ilgerü kün togsıkda bökli kaganka tegi süleyü birmiş. (KT D 8)

kurıgaru temir kapıgka tegi süleyü birmiş. (KT D 8)

Fiil- Ø- a bir- Ø- miş+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

olurupan türük bodanıg ilin törüsin tuta birmiş. (KT D 1)

2.3.5. İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zarf Fiil+ İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar

İsim+ er- Ø- teçi+ Ø+ er- Ø- miş+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

neñ yerdeki kaganlık bodanka büntegi bar erser ne buñı bar er-teçi ermiş. (II. T B 7)

2.3.6. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- Ø- (y)(u)r+ Ø+ er- Ø- miş+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

ekin ara idi öksüz kök türük ança olurur ermiş. (KT D 3)

anta anyıg kişi ança boşgurur ermiş. (KT G 7)

“kemke ilig kazganur men?” tir ermiş. (KT D 9)

“ne kaganka işig küçüg birür men?” tir ermiş. (KT D 9)

“bunça işig küçüg birtükgerü sakınmatı türük bodan ölüreyin urugsıratayın” tir ermiş.

(KT D 10)

türük bodan yorıyur ermiş. (I. T G 3)

süçig sabın yımşak agın arıp irak bodanıg ança yagutır ermiş. (KT G 5)

“yaguk erser edgü agı birür” tip ança boşgurur ermiş. (KT G 7)

yokadu barır ermiş. (KT D 10)

yaguru kontukda kisre añıg bilig anta öyür ermiş. (KT G 5)

Fiil- ma- z+ Ø+ er- Ø- miş+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

edgü bilge kişig edgü alp kişig yoritmaz ermiş. (KT G 6)

bilser semiz buka toruk buka teyin bilmez ermiş. (I. T B 6)

bir kişi yañılsar oğuşı bodanı bişükiñe tegi kıdmaz ermiş. (KT G 6)

2.3.7. İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar

İsim+ Ø- Ø- Ø+ ol+ Ø

bardug yirde edgüg ol erinç. (KT D 24)

türük bodan yeme bulganç ol. (I. T D 5)

oguzı yeme tarkınç ol. (I. T K 5)

bilge tonyukuk añıg ol. (I. T K 10)

üz ol. (I. T K 40)

İsim+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

ol amtı añıg yok. (KT G 3)

azu bu sabımda igid bar gu? (KT G 10)

bu bitigme atısı yol[l]ug tigin. (KT G 13)

ilim amtı kanı? (KT D 9)

kaganım kanı? (KT D 9)

yol[l]ug tigin. (KT GB 1)

tenri teg tenri yaratmış türük bilge kagan sabım. (BK D 1)

tenri teg tenri yaratmış türük bilge kagan sabım. (BK G 13)

bilge tonyukuk (I. T B 5)

körüg sabı antag. (I. T G 2)

yinçge erklig üzgeli uçuz. (I. T G 6)

önre kıtañda biriye tabgaçda kırıya kurıdında yırıya oguzda eki üç biñ sümüz kelteçimiz

bar mu ne? (I. T G 7)

sabı anteg. (I. T K 5)

sabı bir. (I. T K 9)

sabı antag. (II T B 4)

arıg ubut yeg. (II. T B 2)

ben bilge tonyukuk. (II. T B 2)

kelmiş alp. (II. T B 3)

ben bilge tonyukuk (II. T D 8)

türük kagan ötüken yış olursar ilte buñ yok. (KT G 3)

ol yolun yorisar unç. (I. T D 7)

bu yolun yorisar yaramaçı. (I. T D 6)

ötüken yir olurup arkış tırkiş ısar neñ buñug yok. (KT G 8)

KÖKTÜRK KİTABELERİNDEKİ FİİL ÇEKİM KATEGORİLERİNDE PARALEL KARŞITLIK¹² OLUŞTURAN MORFOFONEMİK DİZİLİŞLER

Bu bölümde önce, birbirleriyle “paralel karşıtlık” oluşturan fiil çekimleri bir arada verilecektir. Paralel karşıtlık oluşturan ekler üst kategoride aynı fonksiyonda olan, alt fonksiyonda birbirlerinden fonksiyon farkları ile ayrılan ekleri gösterir. Örneğin zaman ekleri alt fonksiyon farkları ile “geniş zaman” ve “geçmiş zaman” ekleri olarak ayrılmaktadır. İşte üst kategoride aynı fonksiyonda bulunan bu eklerin, alt kategoride farklı fonksiyonlara sahip olması, bu eklerin morfofonemik olarak incelenmesine imkan yaramakta ve çalışmamızın da ana kısmını oluşturmaktadır.

1. GEÇMİŞ ZAMAN

1.1. Birinci Şahıs

1.1.1. Fiil- Olumluluk/Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- Ø- DI+ m+ Ø

Fiil- mA- dI+ m+ Ø

Fiil- Ø- DI+ mI+ z

Fiil- ma- dI+ mI+ z

1.1.2. İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar

İsim+ er- Ø- ti+ m+ Ø

İsim+ bol- Ø- tu+ m+ Ø

İsim+ er- Ø- ti+ mi+ z

¹² Bu terim de yine Zikri TURAN, 2007- 2008 “Ses- Ek- Söz Karşıtlığı” dersi notlarında kullanılmıştır. Bizim çalışmamız için dizilişlerin paralel karşıtlık oluşturması; dilin herhangi bir alanında, iki veya daha fazla dizideki öğelerin alt alta yazıldığında paralel şekilde ilerlemesi yani üst kategoride aynı görevde (örn. Morfolojide) veya nitelikte ve nicelikte (örn. Fonetikte) bulunmasını ifade eder.

1.1.3. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- Ø- (I)r+ Ø+ er- Ø- ti+ m+ Ø

1.1.4. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zarf Fiil+ Tasviri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- Ø- I+ bir- Ø- ti+ m+ Ø

Fiil- Ø- e+ bir- Ø- ti+ m+ Ø

1.2. İkinci Şahıs

1.2.1. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- Ø- DI+G+ Ø

Fiil- Ø- dı+ g+ ız

1.2.2. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zarf Fiil+ Fiil-Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- Ø- [(y)(u)]r+ Ø+ er- Ø- ti+ g+ Ø

Fiil- Ø- taçı+ Ø+ er- Ø- ti+ g+ ız

Fiil- Ø- (ü)r+ Ø+ er- Ø- ti+ g+ ız

1.3. Üçüncü Şahıs

1.3.1. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- Ø- DI+ Ø+ Ø

Fiil- mA- dI+ Ø+ Ø

1.3.2. isim+ Cevheri Fiil- Zaman Eki+Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda

Olanlar

İsim+ er- Ø- ti+ Ø+ Ø

1.3.3. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- Ø- [(y)(U)]r+ Ø+ er- Ø- ti+ Ø+ Ø

Fiil- Ø- mİş+ Ø+ er- Ø- ti+ Ø+ Ø

Fiil- me- z+ Ø+ er- Ø- ti+ Ø+ Ø

Fiil- Ø- teçi+ Ø+ er- Ø- ti+ Ø+ Ø

1.3.4. İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fil + Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar

İsim+ bol- Ø- miş+ Ø+ er- Ø- ti- Ø+ Ø

İsim+ bol- Ø- taçı+ Ø+ er- Ø- ti+ Ø+ Ø

1.3.5. İsim+ Cevheii Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar

İsim+ bol- Ø- tı+ Ø+ Ø

1.3.6. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zarf Fiil+ Tasviri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- Ø- ü+ bir- Ø- ti+ Ø+ Ø

Fiil- Ø- a+ ber- Ø- ti+ Ø+ Ø

2. GENİŞ ZAMAN

2.1. Birinci Şahıs

2.1.1. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- Ø- (U)r+ me+ n

Fiil- Ø- (e/u)r+ bi+ z

2.1.2. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- Ø- A+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ yI+ n

Fiil- ma- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ yI+ n

Fiil- Ø- (A)II+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ m+ Ø

2.1.3. İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar

İsim+ Ø- Ø- Ø+ bi+ z

2.2. İkinci Şahıs

2.2.1. Fiil- Olumluluk/Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- me- z+ se+ n

Fiil- Ø- (i)r+ si+ z

2.2.2. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- Ø- teçi+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ se+ n

Fiil- Ø- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ iñ+ Ø

Fiil- Ø- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

Fiil- ma- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

Fiil- mA- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ η+ Ø

Fiil- Ø- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+Ø+gıl

2.2.3. İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar

İsim+ bol- Ø- taçı+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ se+ n

2.2.4. İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar

İsim+ Ø- Ø- Ø+ se+ n

2.3. Üçüncü Şahıs

2.3.1. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik/ Çokluk Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- Ø- (a/U)r+ Ø+ Ø

Fiil- mA- z+ Ø+ Ø

2.3.2. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- Ø-Deçi+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

Fiil- Ø- mİş+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

Fiil- Ø- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ zu+n/Ø

Fiil- ma- Ø+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ zu+ n

Fiil- ma-duk+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

2.3.3. İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar

İsim+ bol- Ø- taçı+ Ø + Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

İsim+ bol- Ø- mış+ Ø + Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

İsim+ er- Ø- miş+ Ø + Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

İsim+ bol- Ø- Ø + Ø + Ø- Ø- Ø+ çu+ n

İsim+ bol- ma- Ø + Ø + Ø- Ø- Ø+ zu+ n

2.3.4. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zarf Fiil+ Tasviri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- Ø- (y)I+ bir- Ø- miş+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

Fiil- Ø- a+ bir- Ø- miş+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

2.3.5. İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zarf Fiil+ İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar

İsim+ er- Ø- teçi+ Ø+ er- Ø- miş+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

2.3.6. Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Sıfat Fiil+ Tamlanan+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar

Fiil- Ø- (y)(u)r+ Ø+ er- Ø- miş+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

Fiil- ma- z+ Ø+ er- Ø- miş+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

2.3.7. İsim+ Cevheri Fiil- Olumluluk/ Olumsuzluk Eki- Zaman Eki+ Şahıs Eki+ Teklik Eki Kuruluşunda Olanlar

İsim+ Ø- Ø- Ø+ ol+ Ø

İsim+ Ø- Ø- Ø+ Ø+ Ø

Yukarıda örneklerini gördüğümüz **morfofonemik diziliş**lerde bir ekin diğer dizilişlerde ana fonksiyonları bakımından birleştiği bir ek varsa bu iki diziliş paralel olarak karşılaştırılabilir demektir. Örneğin fiil çekiminde olumluluk veya olumsuzluk eklerinden biri mutlaka vardır. Fakat fiil olumsuz yönde işliyorsa olumsuzluk eki hem morfofonetik hem de morfofonemik olarak işaretlenirken, fiil olumlu yönde işliyorsa sadece morfofonemik olarak işaretlenir. Biz olumluluk eki için teleffuz edilen (morfofonetik) bir şekil bulunmamasına da fiilin olumlu yönde işlediğini anlayabiliyorsak o zaman morfofonemik olarak iki diziliş arasında paralel karşıtıktan söz edebiliriz.

SONUÇ

Köktürk Yazıtları'nın diline baktığımızda Türk dili yapısal olarak bugünkü yapısından farklı değildi. Türk dili sistem açısından hiçbir değişikliğe uğramamakla beraber şekil, fonksiyon, ses, anlam gibi bazı öğeler çoğu izlenebilir değişikliklere uğramış ve bu değişiklikler, gelişme ve farklı kollara ayrılma şeklinde ilerlemiştir:

(KT B 1) inim kültigin öl-Ø- ti+ Ø+Ø

(DLT, s 221) er suwda çap-Ø-dı+Ø+Ø

(KT G 5) altun kümüş isgiti kutay buñsuz ança bir-Ø-ür+Ø+Ø

(DK, s 39/2) gitdükde yirüñ otlakların geyük bil-Ø-ür+Ø+Ø

(I. T D 5) türük bodan yeme bulganç+Ø+Ø-Ø-Ø+ol+Ø

(SN, s 196/8) dirilden ü öldüren ü koyan+Ø+Ø-Ø-Ø+ol+Ø

(BK D 25) yegirmi yaşına basmıl iduk kuş oğuşum bodan+er-Ø-ti +Ø+Ø

(Aİ, s 5/21) İşte Türklerin 1453'te buldukları İstanbul bu virane+y-Ø-di+Ø+Ø

Coğrafya ve zaman olarak birbirinden farklılık gösteren bu örneklerde de görüldüğü gibi paralel karşıtlık oluşturan dizilişlerde ses ve şekil farklılıkları bulunmakla beraber, üst fonksiyonda morfemlerin görev farklılığı yoktur. Morfofonemik bir dizilişte her ek kendi yerini korumaktadır.

1) Zaman Eklerinin Durumu:

Köktürk kitabelerinde geçmiş zaman fonksiyonu için kullanılan şekil tektir; “-DI”. Geniş zaman için kullanılan şekiller ise şunlardır; “-(U)r”, “-(A)r”, “-(I)r”, “-Ø” ve “-z”. Şimdi bu eklerin tespit edildiği örneklere bakarak aralarında bulunan (ya da bulunmayan) morfofonemik karşıtlıkları sebepleri ile açıklayalım.

sanç-Ø- **dı**+m+Ø

urður-Ø- **tu**+m+Ø

ti-Ø- **r**+me+n

ay-Ø-a+Ø+Ø- **Ø**+ yı+n

ölür-Ø-teçi+Ø+Ø- **Ø**+ Ø+Ø

ö-me- **z**+ se+n

bil-Ø- **ir**+ si+z

ökül-Ø- **ür**+Ø+Ø

Üst kategoride aynı fonksiyonda kullanılan zaman ekleri alt fonksiyonda birbirlerinden ayrılmaktadır. Geçmiş zaman eklerine baktığımızda örnek olarak aldığımız bu iki şeklin (“-tu” ve “-dı”) sadece fonetik nedenlerden ötürü şekil farklılığı oluşturduğunu ve fonksiyon bakımından aralarında bir iş bölümünün bulunmadığını görüyoruz. Kaldı ki, ses değişikliklerine baktığımızda konsonlarda “t > d” ötümlüleşmesi ve vokallerde yayınma kuralının işlemesi fonetik olarak da değer taşıyan bir değişme değildir. Bugün de geçmiş zaman ekleri “t” ve “d” seslerini barındıracak şekilde “- DI” ile gösterilir. O zaman, bugün kullandığımız gibi sık ve çeşitli örnekleriyle olmamakla beraber Köktürk Kitabelerinde de alafonlar bulunmaktadır ve Türkiye Türkçesi ile karşılaştırdığımızda Köktürkçenin, zaman eklerinde ne şekil ne de fonksiyon farkı vardır.

Geniş zaman eklerinde “-r”, “-ir” ve “-ür” şekilleri arasında da böyle bir ilişki söz konusudur. Bunun dışında bazı şekillerin herhangi bir çekim kategorisinde daha çok kullanılma eğilimi bulunmaktadır. Burada verilen örneklerle birlikte kitabelerdeki tüm geniş zaman ekleri incelendiğinde de görülmüştür ki, “-Ø” geniş zaman eki sıfat fiil eki bulunduran çekimlerden sonra kullanılmaktadır. Böylelikle geniş zaman eki kendi üzerindeki vurguyu da sıfat fiil eki üzerine taşıyarak bir nitelik- nicelik dengelemesi sağlamaktadır. “-z” geniş zaman eki ise örneklerde de görüleceği gibi eğer fiil çekimi olumluluk ekine karşılık olumsuzluk eki almışsa kullanılmaktadır.

Yani fonetik sebeplerle yaşanan değişmeler, eklerin daha sonra da, benzer durumlarda benzer şekillerin kullanılması temayülünü gösteriyor.

ZAMAN EKLERİ			
	KK	EAT	TT
Geçmiş zaman	- DU	-dU	- DU
Geniş zaman	-Ø -(U)z/r	-Ø -(U)r	-Ø -(U)r

Görüldüğü gibi zaman fonksiyonu için kullanılan en eski şekiller ile en yeni şekiller benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte asıl önemli olan Türkçenin hiçbir dönem, lehçe veya şivesinde morfofonemik dizilişinin değişmemesi, morfofonemik dizilişin çok eski dönemlerde biçimlenerek günümüze kadar gelmesidir.

2) Şahıs Eklerinin Durumu:

Köktürk Kitabelerinde şahıs fonksiyonu için kullanılan şekiller şunlardır:

Birinci şahıs için; “+m”, “+mI”, “+bi”, “+me”, “+yI”, ikinci şahıs için; “+G”, “+se”, “+si”, “+(i)ŋ”, üçüncü şahıs için; “+Ø”, “+zu”, “+çu”, “+ol”.

Kitabelerde geçen bu şahıs eklerinin örnekleri şunlardır:

yorıt-Ø-dı+m+Ø

içik-Ø- di+ ŋ+Ø

öl-Ø- tü+ g+Ø

sanç-Ø- dı+ Ø+Ø

yulı-Ø- dı+ mı+z

ti-Ø- r+ **me**+n
kış-Ø-a+Ø+Ø- Ø+ **yı**+n
ö-me- z+ **se**+n
bar-Ø-Ø+Ø+Ø- Ø+**zu**+Ø
bol-Ø-Ø+Ø+Ø- Ø+**çu**+n
üz+Ø+Ø- Ø+**ol**+Ø
kork-Ø- ur+ **bi**+z
bil-Ø- ir+ **si**+z
eşid-Ø-Ø+Ø+Ø- Ø+**ıñ**+Ø

Şahıs eklerinin ekleşme dizisinde yeri, fiilde bitimliliği yapan zaman eklerinden sonradır. Görevi ise fiili mekan olarak bitimli yapmaktır.

Kitabelerde birinci şahıs eki için, şahıs ekinin en eski şekli olan “be+n” ile en yeni şekli olan “yı+n” bir arada bulunmaktadır. Buna karşın Eski Anadolu Türkçesinde bulunan ve bu ilerlemeyi sağlayan “wa+m” şekli kitabelerde bulunmamaktadır. Şahıs zamiri kökenli olan şahıs eklerinin ilk durumları ve günümüze yaklaşırken geçirdikleri değişimlerin ilk adımları metinlerde yer almaktadır.

Zamanla şahıs ekleri ile teklik/ çokluk ekleri arasında ses olaylarına bağlı fonksiyon – şekil değişimleri yaşanmıştır. Bu değişimler, şahıs eklerinde morfofonemik karşıtlıklara neden olmuştur ve örnekleri Köktürk Kitabelerinde de mevcuttur.

ti- Ø- r+**me**+ n >
(dile- Ø- r+**ve**+m)¹³>
yortı- Ø-dı+ **m** +Ø

İlk ve son örneklere bakıldığında şahıs ekleri arasında birinci şahıs ekleri olmaları dolayısıyla morfofonetik fark bulunmakla beraber, morfofonemik fark yoktur. Fakat

¹³ Bu örnek EAT metinlerinden alınmıştır Köktürk Kitabelerinde bu kullanım bulunmamaktadır (SV 11, 10)

kitabelerin bütünü incelendiğinde görülüyor ki, geçmiş zaman ekinden sonra gelen tekil birinci şahıs eklerinin tümünde buradaki örnekte olduğu gibi, fonetik değişim olarak daha ilerlemiş şekil “+m” tercih edilmiştir. Geniş zaman eklerinden sonra ise yine yukarıda görülen şekil “+me” tercih edilmiştir. Geçiş şeklinde ise ses olayları neticesinde “+m” teklik eki görevindedir. O zaman son şekil “+m” teklik eki için kullanılıp şahıs eki “+Ø” morfem olarak işaretlenebilir.

kork-Ø- ur+bi+z

yulı-Ø-dı+mı+z

ti-Ø- r+me+n

Örnekleri karşılaştırıldığında ise, çoğul birinci şahısın “biz”den tekil birinci şahısın ise “ben” şeklinden ilerlemesinin farkını görmekteyiz. Fakat teklik/çokluk ekleri şahıs eklerinden sonra belirtildiği için burada şahıs ekleri üzerlerinde, sadece birinci şahıs olma görevlerini taşımaktalar bu da morfofonemik bir fark değildir.

sanç-Ø- dı+Ø+Ø

üz+Ø+Ø-Ø- Ø+ol+Ø

Yukarıdaki iki örnekte şahıs eklerinin ikisinin de üçüncü şahıs olduğu görülmektedir. Her kategoriden, fonksiyonların birbirine karıştırılmaması için ancak bir tanesi “Ø” olabilmektedir. Üçüncü şahısta genellikle “Ø” ek şeklinde kullanılmaktadır. Burada hem “Ø” hem de “ol” şekli ile kullanılmasının fonksiyonel bir farkı yoktur.

ti- Ø- r+me+n

kış-Ø-a+Ø+ Ø-Ø- Ø+ yı+ n

> (bil- Ø- e+ Ø+ Ø- Ø- Ø+ yi+m)

Yukarıdaki örneklerde ise, şahıs eklerinin, nasıl ve hangi adımlarla ilerlediği aynı metinde görülmektedir. Asimilasyon (b>m) ve ses- hece dengelenmesi gibi olaylar sonucu şahıs ve teklik/çokluk ekleri şekil değişikliğine uğramıştır. Bu değişmelerin devamında burada teklik eki olarak kullanılan “n”, “m” şeklinde birinci şahıs eki

olarak kullanılacaktır ve bu durumunda örnekleri Köktürk Kitabelerinde mevcuttur. Fakat sadece geniş zamanlı çekimlerde tespit edilmiştir;

yorıt-Ø-dı+**m**+ Ø

ö-me- z+ **se**+ n

bar-Ø-Ø+**zu**+ Ø

bul-Ø-Ø+ **çu**+ n

öl-Ø-tü+ **g**+ Ø

içik-Ø-di+ **η**+ Ø

Bu örneklerin tümünde fonksiyon olarak ikinci şahsın farklı kullanımlarını görüyoruz. Ve birinci şahısta olduğu gibi burada da şahıs zamiri kökenli ekin hangi fonetik aşamalardan geçtiğini görmekteyiz. Fakat yine alt kategoride bu ekler birbirlerinin yerlerine kullanılabildikleri için morfofonemik bir farktan söz edemeyiz. Tüm bu şekil farklılıkları, fonetiğe bağlı şekil farklılıklarıdır ve morfofonetik karşıtlıkları verirler.

Buraya kadar aynı fonksiyonda şahıs eklerinin farklı şekillerde örneklerini karşılaştırdık. Şimdi farklı şahıslar arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışalım:

kork-Ø-ur+**bi**+z

bil-Ø-ir+ **si**+z

Burada birinci örnekte şahıs eki birinci şahsı ikinci örnekte ise ikinci şahsı göstermektedir. Şahıs ekleri arasındaki işte bu alt kategori farkı bize morfofonemik karşıtlığı vermektedir.

ti-Ø- r+**me**+n

ö-me- z+ **se**+n

üz+Ø+Ø-Ø+**ol**+Ø

Görüldüğü gibi burada üç ayrı fonksiyonda şahıs eki bulunmaktadır. Fonemler arasındaki böyle bir iş bölümü bulunması bize yine morfofonemik karşılığı vermektedir.

3) Teklik/Çokluk Eklerinin Durumu:

Köktürk kitabelerindeki fiil çekimlerinde teklik/çokluk ekleri, şahıs eklerinden sonra ve fiil çekiminin sonunda yer almakla beraber, “+Ø”, “+n” şekilleri teklik fonksiyonunda; “+(I)z”, “+Ø” ve “GII” şekilleri çokluk fonksiyonunda karşımıza çıkmaktadır.

Ekleşme dizisi içinde her kategoriden alt fonksiyonda en çok bir tanesi “Ø” ek ile gösterilebilmektedir. Metinlerde de teklik/çokluk yerdaş eklerinden teklik eki ve bazen de çokluk eki “Ø” ek şeklinde kullanılmıştır. Köktürk kitabelerinde teklik ve çokluk eklerinin erimediği şekiller de görülmekle beraber, “Ø” ek şeklinde de bulunmaktadır.

eşid-Ø-Ø+iñ+Ø

bil-Ø-ir+ si+z

ti-Ø-r+me+n

kör-Ø-ür+Ø+Ø

ay-Ø-Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+gıl

Bu örneklerde hem birinci ve ikinci örnek çokluk ekidir ve şekil olarak farklı olsa da “+Ø” ve “+z” arasında morfofonemik fark yoktur. Yine üçüncü ve dördüncü örnekler de teklik eki görevindedir ve onlar arasında da morfofonemik fark bulunmuyor. Fakat aynı şekilde olmalarına rağmen iki “+Ø” ek arasında teklik ve çokluk fonksiyonlarını taşımalarından dolayı morfofonemik fark bulunmaktadır.

4) Olumluluk/Olumsuzluk Eklerinin Durumu:

Olumluluk/olumsuzluk ekleri bir fiilin yapılıp yapılmadığını göstermektedir. Bu sebeple alt kategoriye imkan vermemektedir. Fiilin yapılması ve yapılmaması bakımından iki boyutu olduğu için olumluluk eki için bir ve olumsuzluk eki için bir

şekil mevcuttur. Bu iki şekilden olumluluk eki, olumsuzluk karşılığında “-Ø” ek olarak kullanılmaktadır. Bu durum Köktürk kitabeleri için de geçerlidir.

teg-**me**-di+m+Ø

olur-**ma**-dı+m+Ø

süle-Ø- di+m+Ø

Yukarıda olumsuzluk belirten ilk iki durum arasında fonetik sebepli ses farklılıkları bulunmaktadır. Fakat üçüncü örnekle birinci örnek ve ikinci örnek arasındaki fonem farkı bu ilk iki örnekte bulunmamaktadır.

5) *Sıfat Fiil Eklerinin Durumu:*

Köktürk kitabelerinde tespit ettiğimiz sıfat fiil fonksiyonunda kullanılan şekiller şunlardır; “-[(y)(U/I)]r”, “-z”, “-mİş”, “-TAÇI”, “-A”, “-Ø”, “-DUK”, “-All”.

(genellik) yanıgma yagıg kel-ür-Ø- **ir**+ Ø+er-ti+m+Ø

(gösterme) anta kalmışı yir sayu kop toru ölü yorı-Ø- **zur**+Ø+er-ti+g+Ø

(genellik) inisi eçisin bil-me- **z**+ Ø+er-ti+Ø+Ø

(rivayet) keligme beglerin bodanın itip yığıp azça bodan tez-Ø-**miş**+Ø+er-ti+Ø+Ø

(tahmin) yablak bol-Ø-**taç**+Ø+er-ti+Ø+Ø

(sonuç) ötüken yış olursar beğü il tuta olur-Ø-**taç**+Ø+Ø-Ø+se+n

(yönelme/istek) bodanıg igid-Ø- **e**+ Ø+Ø-Ø+yi+n

(yönelme/istek) urıgsırat-Ø- **a**+ Ø+Ø-Ø+yi+n

(emir) basıt-ma- Ø+ Ø+Ø-Ø+Ø+Ø

(işaret) itinü yaratınu u-ma- **duk**+Ø+Ø-Ø+Ø+Ø

(istek/dilek) az teyin ne bas-ın- Ø- **alı**+ Ø+Ø-Ø+m+Ø

Yukarıda verilen örnekler için cümlelerde geçen sıfat fiillerin hangi alt fonksiyonda oldukları parantez içinde belirtilmiştir. Bu örneklerdeki gibi, her sıfat fiil için, o

cümledeki nitelediği duruma göre ayrı bir isimlendirme yapılabilir. Buna göre yukarıda verilen örneklerin hangilerinde morfofonemik karşıtlığın bulunduğu verilen fonksiyonlarına göre belli olmaktadır. Bizim sıfat fiil eklerini konu etmemizin sebebi ise çekime giren fiili anlam olarak veya fiil çekim eklerini çeşitli yönlerden etkiliyor olmasıdır.

Aralarında morfofonetik fark bulunan : “kelürür ertim” ile “bilmez erti” arasında “igideyin” ile “urırsıratayın” arasında ve “basıtma” ile “eşidgil” örnekleri arasında morfofonemik fark bulunmamakla beraber diğer örneklerde hem morfofonemik fark hem de morfofonetik fark bulunmaktadır.

Örneklere verilen şekillerin bir kısmı, çoğu gramer çalışmalarında zaman ya da kip ekleri olarak ele alınmıştır. Bu konuya “fiil çekimi” konusundan bahsederken giriş kısmında değinilmişti. Burada da, söz konusu şekillerin ekleşme sistemi içinde hangi eklerle öncelik- sonralık ilişkisinde olduğuna göre ve ekin fonksiyonuna göre, zaman ekleri ile sıfat fiil eklerinin diziliş içinde, aynı yerde (yani aynı fonksiyonda) bulunmadıkları örneklerle gösterilmiştir.

Sonuç olarak fiil çekim kategorilerinde, şekilleri fonetik ve fonemik yapıda karşılaştırarak işaretlediğimizde şu sonuca ulaştık: Türk dili herhangi bir problemin çözümünde sağlamlasını rahatlıkla yapabildiğimiz sistematik bir yapıdan oluşmaktadır. Bu durumun sonucu olarak; ekleşme bilgisi alanında, bir ekten önce veya sonra hangi eklerin geleceği bellidir. Fonetik alanında bir sesin daha önceki dönemlerde hangi ses olduğu ve hangi sebeplerle değişime uğradığı kolaylıkla anlaşılabilir. Semantik alanda ise anlam dallanmalarının mantıksal açıklamaları yapılabilir. Yani Türk dili mantıksal açıklamaların yapılamadığı, istisnai durumlarla dolu olan karmaşık bir yapıya sahip değildir.

Zaman, coğrafya, kültür, yaşayış şekli, inanışlar vb birçok etken bir araya gelerek Türk dilinin çeşitli lehçe ve şivelere ayrılması sonucunu doğurmuştur. Ama bugün ister eş zamanlı ister art zamanlı karşılaştırma yapalım; ses, fonksiyon, şekil, anlam gibi öğeleri bir araya getiren sistemde bir değişiklik görmüyoruz.

Bu durum bize şunu da göstermektedir: “Türk dilinin” sistemi vardır. Yani Türk dilinin Türkmen, Azeri, Özbek Türkçeleri vs. şive veya lehçesinin ayrı sistemleri yoktur. Çünkü ayrı sistem, ayrı bir dil anlamına gelmektedir.

(Tat. T.) İkisi de bütün gün ağla-Ø- **di+Ø+Ø**

(Gag. T.) Çocuk cuvapından kızardı, Kireki de kızardı, utan-Ø- **di+Ø+Ø**

(Öz. T.)Milletimiz zulmleriniñ her türünü kör-Ø- **di+Ø+Ø**

(Uy. T.) Men her zaman unıñ eytginiñi kil-Ø- **di+m+Ø**

(Krg. T.) Bul kitepti bir aydan murun oku-Ø- **du+m+Ø**

(Kaz. T.)¹⁴Üyler körin-Ø- **di+Ø+Ø**

(Az. T.) Uşağın adını Misir koy-Ø-**du+Ø+lar**

(Tkm. T.)Siz oynadıñız olar işle-Ø- **di+Ø+ler**

¹⁴ Fiil çekiminde daha fazla karşılaştırma örneği için bkz. Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri- Basit Fiil Çekimi, TDK, 2006

KAYNAKLAR

- AKSAN, Doğan (2000), *Her Yönuyle DilAna Çizgileriyle Dilbilim*, TDK, Ankara
- ALYILMAZ, Cengiz (2005), *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*, Kurmay Yay , Ankara
- BANGUOĞLU, Tahsin (2004), *Türkçenin Grameri*, TDK , Ankara
- BAYRAV, Süheyla (1998), *Yapısal Dilbilim*, Multilingual, İstanbul
- CELİLOV, Feridun (1988), *Azerbaycan Dilinin Morfonolojisi*, Maarif Yay , Bakü
- ÇAĞATAY, Saadet (1977), *Türk Lehçeleri Örnekleri I*, DTCF Yay , Ankara
- DİLAÇAR, Agop (2003), *Kutadgu Bilig İncelemesi*, TDK, Ankara
- Dilbilim ve Göstergibilim Terimleri* (1988), Sözce Yay , İstanbul
- DİLÇİN, Cem (1991), *Süheyl ü Nev- Bahar*, AKM Yay, Ankara
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2006), *Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yay , Ankara
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2007), *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yay , Ankara
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2007), *Makaleler*, Akçağ Yay , Ankara
- ERGİN, Muharrem (2003), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay , İstanbul
- GABAİN, A. Von (2007), *Eski Türkçenin Grameri*, TDK, Ankara
- GEMALMAZ, Efrasiyap (2010), *Türkçenin Derin Yapısı*, Belen Yay, Ankara
- GÜLSEVİN, Gürer (2007), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK, Ankara
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1961), *Sa'lebi'nin Kısasu'l- Enbiyasının Tercümesi Üzerinde Bir Gramer Denemesi*, TDED
- KARAAĞAÇ, Günay (2008), *Dil Tarih ve İnsan*, Kitabevi Yay , İstanbul
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri- Basit Fiil Çekimi-* (2006), TDK, Ankara
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I- II* (1991), Başbakanlık Basımevi, Ankara

- KEMAL, Yahya (2007), *Aziz İstanbul*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul
- KÖKEN, Vedat (2002), *V. Thomsen Orhon Yazıtları Araştırmaları*, TDK, Ankara
- LEVEND, Agah Sırrı (1953), *Aşık Paşa'nın Bilinmeyen İki Mesnevisi Fakir-name ve Vasf-hal*, TDAY
- MANSURĞLU, Mecdut (1958), *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, İstanbul Üniversitesi Yay, İstanbul
- MAZIOĞLU, Hasibe (1974), *Ahmet Fakih Kitabı Evsafi Mesacidi'- Şerife*, TDK, Ankara
- ÖZSOY, Bekir Sami (2004), *Dede Korkut Kitabı*, Dizge Ofset, Manisa
- TEKİN, Talat (2008), *Orhon Yazıtları*, TDK, Ankara
- TUNA, Osman Nedim (1986), *Türk Dilbilgisi (Fonetik – Morfoloji) Yayınlanmamış ders notları*, Malatya
- TURAN, Zikri (2006), *Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı*, TDK, Ankara
- TURAN, Zikri (2006), “Türkçede Basit/ Birleşik Çekim Ayırımıyla Sembolleşen Fiil Çekiminin Problemleri”, *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Volume 30/III (Orhan Okay Armağanı III) Harvard University, s. 175/292
- TURAN, Zikri (2000), “Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır”, *4. Uluslar arası Türk Dili Kurultayında sunulan bildiri*, 25-29 Eylül, Çeşme/ İzmir
- TURAN, Zikri (1999), “Öznenin Cümledeki Kimlik Problemi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 13, s. 73/87, Erzurum
- TURAN, Zikri (1999), “Cümlelerin Yapısı ile İlişkilendirilen Basit ve Birleşik Kavramları Üzerine”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi*, S 8, s. 299/311, Sivas
- TURAN, Zikri (1996), “Eski Anadolu Türkçesinde OL- Cevheri Fiili”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*
- Türk Gramerinin Sorunları II* (1999), Ankara, TDK

Türkçe Sözlük(2005), Ankara, TDK

ÜÇOK, Necip (1951), *Genel Fonetik*, Ankara Üni. Dil- Tarih- Coğrafya
Fakültesi Yay, İstanbul,

VARDAR, Berke(2001), *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, İstanbul, Multilingual

ZÜLFİKAR, Hamza (1997), *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, TDK, Ankara

METİN

Kitabelerin transkripsiyonu hazırlarken yayınlanmış eserlerin Köktürk işaretli metinlerinden faydalanıldı. İmla ve fonetik özellikleri konumuza dahil olmamakla beraber transkripsiyon çalışmaları sırasında karşımıza çıkan, mevcut transkripsiyonlardan bir takım farklılıkların burada belirtilmesi gerekmektedir.¹⁵

Bunlardan ilki uzun vokallerdir. Köktürkçede bazı ligatürler ünlü ve ünsüz iki sesi birlikte işaretlemektedir. Bu durumda ünlü için ayrı bir harfle işaretleme yapmaya gerek duyulmamıştır. Fakat kitabelerde bazı durumlarda hem bu türden ligatürler hem de ünlüllerin beraber işaretlenmesine rastlanmaktadır. Bu durumda biz bu ünlüleri iki kere yazılmış kabul edip uzun ünlüler şeklinde işaretledik.

Diğer bir farklılık ise kitabelerde “ş” ve “s” seslerinin ayrımı yapılmış olsa da bazı kelimelerde “ş” ile işaretlenmesi gereken sesin “s” ile işaretlenmesidir. Bu da bize bu sesin “ş” ve “s” sesleri arasında bir başka ses olabileceğini düşündürdüğünden bu sesler “ś” şeklinde işaretlenmiştir.

KÜL TİĞİN ABİDESİ

KÜL TİĞİN ABİDESİ GÜNEY YÜZÜ

1) teñri teg teñride bolmış türük bilge қаған bu ödke olurtum sabımın tüketi esidgil ulayu iniyigünüm oğlanım biriki oğuşum bodanım birye şadıpıt begler yırya tarқаt buyrük begler otuz...

2) тоқуз оғуз begleri bodanı bu sabımın edgüti esid қаtıғdı tiñla ilgerü күн тоғсіққа birgerü күн ортүсіңару қүріңару күн батсіқіңа yırғару түн ортүсіңару аңта іçреki bu...қ

3) қөп itdim ol амтї аңїғ yok түрүк қаған ötüken yiş olursar ilte буñ yok ilgerü şаңтуң yazıқа tegi süledim талuyқа kiçig tegmedim birgerü тоқүз ersinke tegi süledim түпүтке kiçig tegmedim қүріңару yençü ögüz

¹⁵ Transkripsiyon yöntemleri için Sakarya Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı 2004-05 Prof. Dr. Zikri TURAN “Köktürkçe” yayınlanmamış ders notlarından yararlanılmıştır.

4) keçe temir kapıgka tegi süledim yirgaru yer bayurku yiringe tegi süledim bunça yirke tegi yorıtdım ötüken yişda yig idi yok ermiş il tuşsık yir ötüken yiş ermiş bu yirde olurup tabgaç bodan birle

5) tüzültüm alün kümüş isgiti kuşay buşuz ança birür tabgaç bodan sabı süçig ağısı yimşak ermiş süçig sabın yimşak ağın arıp ırak bodanıg ança yağutır ermiş yağru kōntukda kisre añıg bilig ança öyür ermiş

6)edgü bilge kişig edgü alp kişig yorıtmaz ermiş bir kişi yañılsar oğuşı bodanı bisükiñe tegi kıdmaz ermiş süçig sabına yimşak ağısına arturup öküs türük bodan öltüg türük bodan ölsükiñ birye çoğay yiş tügültün

7) yazı kōnayin tiser türük bodan ölsüküg ança añıg kişi ança boşgurur ermiş ırak erser yablağ ağı birür tip ança boşgurur ermiş bilig bilmez kişi ol sabıg alıp yağru barıp öküş kişi öltüg

8) ol yirgerü barsar türük bodan ölteçisen ötüken yir olurup arkiş tirkiş ısar neñ bunıg yok ötüken yiş olurup beñü il tuşa olurtaçı sen türük bodan tokurkağ sen açsık toşık ömez sen bir todsar açsık ömez sen ançağıñın

9) üçün igidmiş kağanıñın sabın almatın yir sayu bardıg kōp ança alkıntıg arılıg ança kılmışı yir sayu kōp toru ölü yorıyur ertig tenri yarlıkaduğın üçün özüm kuşum bar üçün kağan olurtum kağan olurup

10) yok çıgañ bodanıg kōp kubraıdım çıgañ bodanıg bay kıltım az bodanıg öküş kıltım azu bu sabımda igid bargu türük begler bodan bunı esidiñ türük bodan terip il tuşsığına bunta urtum yañılıp ölsüküñ yime

11) bunta urtum neñ neñ sabım erser beñgü taşka urtum anar körü bilıñ türük amtı bodan begler bōdke körügme beglergü yañıltaçı siz men beñgü taş tokıtdım tabgaç kağanıta bedizçi kelürtüm bedizetim meniñ sabımın simadı

12) tabgaç kağanıñ içreki bedizçig ıtı anar adınçıg bark yarırturum için taşın adınçıg bediz urırturum taş tokıtdım kōñülteki sabımın urırturum on oğ oğına tağına tegi bunı körü bilıñ beñgü taş

13)  okıtdım... ser...  okı erig yerte erser ana erig yerte beŋgü taş  okıtdım bitidim anı
k r p ana bilin ol taşıg  okıtdım bu bitig bitigme aņası yolluğ tigin bitidim

K L TİGİN ABİDESİ DOĞU Y Z 

1)  ze k k tenri asra yağız yer kılınuğda ikin ara kişi oğlı kılınmış kişi oğlına  ze
eum apam bumın ağan istemi ağan olurmuş olurupan t r k bodanığ ilin t r sin ua
birmiş iti birmiş

2) t rt bulun k p yağı ermiş s  s lepen t rt bulunağı bodanığ  plamiş  p baz kılmiş
başlığığ y k nt miş tizligig s k rmiş ilger  adıran yişka tegi kir  temir apığka tegi
 nurmiş ikin ara

3) idi oğsuz k k t r k ana olurur ermiş bilge ağan ermiş alp ağan ermiş buyr kı
yime bilge ermiş erin alp ermiş erin begleri yime bodanı yime t z ermiş anı  un ilig
ana umış erin ilig uup t r ğ itmiş  zi ana

4) kergek bolmiş yoğcı sigaı  nre k n oğsığda b kli ? abga t p t apar apurum
ırız    rian ouz atar ıağ atabı buna bodan kelin sigamiş yoğlamış anağ
k l ğ ağan ermiş ana kirse inisi ağan

5) bolmiş erin oğlı aı ağan bolmiş erin ana kirse inisi eisin teg kılınmaduğ erin
oğlı ağın teg kılınmaduğ erin biligsiz ağan olurmiş erin yablağ ağan olurmiş erin
buyr ku yime biligsiz erin yablağ ermiş erin

6) begleri bodanı t zs z  un abga bodan tebligın k rl ğ  un armağısın  un inili
eili ?  un begli bodanlığ yoğıuruğun  un t r k bodan illed k ilin iğanu idmiş

7) ağanladuğ ağanın yitir  idmiş abga bodana beglik urup oğlın ul bolı eşilik ız
oğlın k n bolı t r k begler t r k ağın ıı abga ağı begler abga ağın uupan abga
ağana

8) k rmiş elig yil isig k  ğ birmiş ilger  k n oğsığda b kli ağana tegi s ley  birmiş
urığaru temir apığka tegi s ley  birmiş abga ağana ilin t r sin alp birmiş t r k
ara amağ

9) bodan ança timis illig bodan ertim ilim amtı kanı kemke ilig kazganur men tir ermis kağanlig bodan ertim kağanım kanı ne kağanka isig küçüg birür men tir ermis ança tip tabgaç kağanka yağı bolmis

10) yağı bolup itinü yaratunu umdük yana içikmis bunça esig küçüg birtükgerü saşınmaşı türük bodan ölüreyin uruğsıraşayın tir ermis yoşadu barır ermis öze türük tenrisi türük idük yiri

11) subı ança temis türük bodan yök bolmazun tiyin bodan bolçun tiyin kaşım ilteris kağanıg ögüm il bilge kaşunuğ tenri töpüsi ança tuşup yügerü kötürmis erinç kaşım kağan yiti yigirmi erin taşıkmis taşra

12) yoriyur tiyin küs edip balıkdağı taşıkmis tağdağı inmis tirilip yetmis er bolmis tenri küç birtük üçün kaşım kağan süsi ebirü teg ermis yagisi koñ teg ermis ilgerü kırıgaru sülep ti ...mis kbraşmis kamağı ...

13) yeti yüz er bolmis yrti yüz er bolup ? kağan sarmis bodanıg künedmis kulladmis bodanıg türük törüsün içganmis bodanıg eçüm apam törüsi ança şaraşmis boşgurmis tölis şarduş bodanıg

14) yabguğ şadağ ança birmis birye tabgaç bodan yağı ermis yirya baz kağan toköz oğuz bodun yağı ermis kırkız kırıkan oğuz şatar kıtañ şatabı köp yağı ermis kaşım kağan bunç(a)...

15) kırkız artuğı yeti yolu sülemis yegürmi süñüs süñüsmis tenri yarlıkaduk üçün illig ilsite mis kağanlıgıg kağansıraşmis yağıg baz kılmis tizligig sökürmis başlıgıg yüküntürmis

16) törüg kazganı uça barmis kaşım kağanka başlayu baz kağanıg balbal tikmis ol törüde öze eçim kağan olurşı eçim kağan olurupan türük bodanıg yiçe itdi igti çıgañıg

17) eçim kağan olurşuğda özüm şarduş bodan öze şad ertim eçim kağan birle ilgerü yaşıl ögüz şaşınuş yazıka tegi süledimiz kırıgaru temir kaşıkka tegi süledimiz kögmen aşı kı ...

- 18) kamağı biş oğuz süledimiz üç yegirmi sünüşdümüz illigig ilsiretdimiz қағанлығыг қағансырағдımız tizligig sökürtümüz başлығыг yüküntürtümüz түrgis қаған түрүкүмүз
- 19) үчүн бизиңе яңылдуқын үчүн қағанı ölti buyrūқы begleri yime ölti on ok bodan emgek körti eçümüz apamız tuğmıs yir sub idisiz bolmazun tiyin az bodanıg itip yar...ғ
- 20) bars beg erti қаған aғ bunға biz birtimiz siñilim қunçuyuғ birtimiz özi яңылтı қағанı ölti bodanı күñ құл болтı kögmen yir sub idisiz қalmazun tiyin az қırқız bodanıg yaraғ...ғ
- 21) yana birtimiz ilgerü қadırқан yişіg аша bodanıg аңа қonұrtұmuz аңа itdimiz қūrıғaru кеңü тарманқа tegi түрүк bodanıg аңа қonұrtұmuz аңа itdimiz ol ödke құл құллуғ болмıs erti
- 22) аңа қазғанmıs itmıs ilimiz törümүз erti түрүк oғuz begleri bodan esidiñ үze теңri basmasar asra yir telinmeser түрүк bodan iliñin törünin kim arғаtı uдақы erti (түрүк bodan ertin)
- 23)ökün күregүнүн үчүн igidmıs bilge қағанıñın ermıs barmıs edgü iline kentü яңылтıғ yablaқ kigürtüg yaraқılıғ қanñın kelip yaña ildi sünüglüg қanñın kelipen süre ildi ıduқ ötüken yi(ş bodan barıғı ilgerü barıғma)
- 24) bardıғ қūrıғaru barıғma bardıғ barduқ yirde edgüg ol erinç қanıñ subça yügürti sünükün тағça yaғdı beglik urı oғлуñ қul болтı isilik қız oғлуñ күñ болтı bilmedük үчүн (yablaқıñın үчүн eçim қаған uça barıғı)
- 25) başlayu қırқız қағанıғ balbal tikdim түрүк bodanıg aғı küsi yoқ bolmazun tiyin қanıñm қағанıғ ögüm қañunug kötürmıs теңri il birigme теңri түрүк bodan aғı küsi yoқ bolmazun (tiyin özümin ol теңri)
- 26) қаған olurғdı erinç neñ yilsig bodanқа olurmadım içre aşsız таşра tonsuz yabız yablaқ bodanға үze olurғum inim күл tigin birle sözleşdimiz қanıñmız eçimiz қaz(ғанmıs bodan aғı küsi yoқ bolmazun)
- 27) tiyin түрүк bodan үчүн tün uğımadım күntüz olurmadım inim күл tigin birle iki şad birle ölü yitü қazғанñım аңа қazғанıp biriki bodanıg oғ sub қılmadım men (özüm қаған olurғuқuma yir sayu)

28) barmış bodan ölü yitü yadağın yalıñın yana ketli bodanıg igideyin tiyin yırıgaru oğuz bodan topa ilgerü kıtañ taatabı bodan topa birigerü tabgaç topa uluğ sü iki yigir(mi süledim ... süñüşdüm ança)

29) kirse teñri yarlıkazu kütüm bar üçün ülügüm bar üçün ölteçi bodanıg tırgırü igit(t)im yalıñ bodanıg tonluğ çıgañ bodanıg bay kıltım az bodanıg öküş kıltım ıgar iligde k(ağanlıgda yig kıltım tört bulunıdaki)

30) bodanıg kōp baz kıltım yağısız kıltım kōp maña körti işig küçüg birür bunça törüg kazganıp inim kül tigin özi ança kergek boltı kañım kağan uçduğda inim kül tigin yit(i yaşda kalıtı)

31) umay teg ögüm kañun kütüne inim kül tigin er at bultı altı yigirmi yaşına eçim kağan ilin törüsin ança kazganıtı altı çub soğdağ topa süledimiz bozdumuz tabgaç on tutuk bis t(ümen sü ketli süñüşdümüz)

32) kül tigin yadağın oplayu tegdi on tutuk yurçın yaraqlıg eligin tutdı yaraqlıgdi kağanka ançuladı ol süg ança yok kışdımız bir otuz yaşını çaça señünke süñüşdümüz an ilki tadıķıñ çoruğ boz (atıg binip tegdi ol at ança)

33) ölti ikinti işbara yamtar boz atıg binip tegdi ol at ança ölti üçünç yigen silig begin kedimlig toruğ at binip tegdi ol at ança ölti yarıķınça yalmasıñta yüz artuk oķın urtı yüziñe başına bir (oķ) t(egürmedi)

34) tegdükin türük begler kōp bilirsiz ol süg ança yok kışdımız ança kirse yir bayırķu uluğ irkin yağı boltı anı yañıp türgi yargun költe bozdumuz uluğ irkin azķıña erin tezıp bardı kül tigin (altı otuz)

35) yaşına kırķız topa süledimiz süñük bañımı kañıg söküpen kögmen yişig toğa yorıp kırķız bodanıg uda basdımız kağanın birle soña yişda süñüşdümüz kül tigin bayırķün(uñ adgı)r(ıg)

36) binip oplayu tegdi bir erig oķın urtı iki erig ud(u) aşuru sançdı ol tegdükte bayırķunun aķ adgırıg udluķın siyu urtı kırķız kağanın ölürtümüz ilin altımız ol yılka türgis (topa altun yişig)

37) ođa irtis güzüg keçe yorıdımız türğis bodanığ uda basdımız türğis ađan süsi bolçuda otça borça kelti süñüşdümüz kül tigin boşđu boz at binip tegdi boşđu boz...

38) utuztı ikisin özi altuzdı ana yana kirip türğis ağan buyruğı az utüküğ elgin utdı ağanın ana ölürtümüz ilin altımız ara türğis bodan op içikdi ol bodanığ abarda o(nurumuz)

39) soğdağ bodan iteyin tiyin yinçü güzüg keçe temir apıđđa tegi süledimiz ana kirse ara türğis bodan yağı bolmış keğeris apa bardı biziñ sü atı orük azuğı yök erti yablağ kişi er...

40) alp er biziñe tegmiş erti anağ ödke ökünüp kül tiginig az erin irtünü ıtımız uluğ süñüş süñüşmüş alp alçı ağ atın binip tegmiş ara türğis bodanığ ana ölmüş almış yana yorıp...

KÜL TİĞİN ABİDESİ KUZEY YÜZÜ

1)...birle ođu utük birle süñüşmiş erin öp ölmüş ebin bar(imın alısız) öp kelürti kül tigin yiti otuz yaşıña arluđ bodan erür barur erkli yağı boltı amađ iduđ başda süñüşdümüz

2)... (kül) tigin ol süñüşte otuz yaşayur erti alp alçı ağın binip oplayu tegdi iki erig udu aşuru sançdı arluđuđ ölürtümüz altımız az bodan yağı boltı ara költe süñüşdümüz kül tigin bir kırđ yaşayur elti alp alçı ağın

3)binip oplayu tegdi az ilteberig utdı az bodan ana yok boltı eçim ađan ili amşadı boltuğına bodan ilig ikeğu boltuğına izgil bodan birle süñüştümüz kül tigin alp alçı ağın binip

4) (oplayu tegd) i ol at ana tüş(di) izgil (bodan) ölti oküz oğuz bodan kentü bodanın erti tenri yir bulđanın üçün yağı boltı bir yılđa biş yolu süñüşdümüz(inilik ođu balığda süñüşdümüz)

5) kül tigin azman ağığ binip oplayu tegdi altı erig sançdı sü (tegi)sinte yitinç erig ılıçladı ikinti uşalđuđda ediz birle süñüştümüz kül tigin az yağızın binip oplayu tegip bir erig sançdı

6)  ok z erig egire  okıdı ediz bodan an a  lti   un  bol( u)da o uz birle s n şd m z k l tigin azman a ı  binip tegdi san dı s sin san dınız ilin altımız t rt n   uş başınta s n şd m z t r k

7) bodan adak  amşatdı yabla  bol a ı erti oza kelmiş s sin k l tigin a ıtıp  nra bir o uş alpa u on erig  nra tigin yo ın a egirip  l rt m z bişin  ezginti  adıza o uz birle s n şd m z k l tigin

8) az ya ızın binip tegdi iki erig san dı balı ka basıkdı ol s  an a  lti am a  rgan  ıslap yazın a o uz aru s   aşıkdımız k l tigin ebig başılayu  ıttımız o uz ya ı ordu  basdı k l tigin

9)  gs z a ın binip  ok z eren san dı ordu  birmedi  g m  atun ulayu  dlerim ekelerim keli n m  n uyularım bun a yime tirigi k n bol a ı  l gi yurt a yol a ya u  alta ı ertigiz

10) k l tigin yok erser   p  lte i ertigiz inim k l tigin kergek bol ı  z m sa ın ım k r r k z m k rmez teg bilir biligim bilmez teg bol ı  z m sa ın ım  d tenri yasar kişi o lı   p  lgeli t rimis

11) an a sa ın ım k zde yaş kelser  ıda k n lte sigi  kelser yan uru sa ın ım  atı dı sa ın ım iki şad ulayu ini yig n m o lanım beglerim bodanım k zi  aşı yabla  bol a ı tip sa ın ım yo  ı sigi  i  ıta n  atabı bodan başılayu

12) udar se n kelti  ab a   a an a isiyi liken  kelti bir t men a ı altun k m ş kergeksiz kel rti t p t  a an a b l n kelti  urıya k n ba sı da ı so d ber ik er bu ara  ulus bodan a enik se n o ul  ar an kelti

13) on o  o lum t rgis  a an a ma ara   am a ı o uz bilge  am a ı kelti  ır ız  a an a  arduş inan u  or kelti bar  itg  i bediz yaratı ma bitig  aş itg  i  ab a   a an  ıkanı  an se n kelti

KÜL TİĞİN ABİDESİ KUZEYDOĞU YÜZÜ

1) kül tigin kōñ yılka yiti yigirmike uçdı toközünç ay yiti oțuzka yoğ ertürtümüz barķın bedizin bitig taşın biçin yılka yitinç ay yiti oțuzka kōp alkdımız kül tigin ö(zi) kırk artuķ(ı) (y)iti yaşıñ(a)... bultı bunça bedizçig tıyğun ilteber kel(ürti)

KÜL TİĞİN ABİDESİ GÜNEYDOĞU YÜZÜ

1) bunça bitig bitigme kül tigin ațısı yolluğ tigin bitidim yigirmi kün olurup bu taşka bu tāmka kōp yolluğ tigin bitidim ıgar oğlanıñızda tıygunuñızda yigdi igidür ertigiz uça bardıgız teñri(de) tirigde kiçe

KÜL TİĞİN ABİDESİ GÜNEYBATI YÜZÜ

1) kül tiginin alıtının kümüşin ağışın barımın tōr(t bing yıl) kısın ayıgma tıyguť bu... begim tigin yügerü teñri bolça... taş bitimiz yolluğ tigin...

KÜL TİĞİN ABİDESİ BATI YÜZÜ

1) kūrıdın... inim kül tigin... işig kūçüg birtük üçün türük bilge kağan ayuķıka inim kül tiginig közedü olurțum inançu apa yargan tarķan ațıg...

BİLGE KAĞAN ABİDESİ

BİLGE KAĞAN ABİDESİ DOĞU YÜZÜ

1) teñri teg teñri yaratmış türük bilge kağan sabım kañım türük bilge...tı sir toköz oğuz iki ediz kerekülüg begleri bodanı... (tü)rük t(e)ñri...

2) üze kağan olurțum olurțuķuma ölteçiçe saķınıgma türük begler bod(an e)girip sebinip toņtamış közi yügerü kōrti bōdke özüm olurup bunça ağır tōrüg tōrt buluñdaķı yaratdım bitidim üze kök teñri as(ra)...

3) kişi oğlınța üze eçim apam bumin kağan istemi kağan olurmuş olurupan türük bodanıñ ilin tōrüsün tuța birmis iti birmis tōrt buluñ kōp yağı ermis sü sülepen tōrt buluñdaķı bodanıg baz kıl(mış) başlıgıg yüküntürmiş tizlig(ig)...

4) temir apıga tegi onurmis ikin ara idi oksuz kk trk iti ana olurur ermi bilge aan ermi alp aan ermi buyrk bilge ermi erin alp ermi erin begleri yime bodanı... uun ilig ana ttm erin ilig ttup tr(g)

5) yogı siitı nre kn tgsıda bkli l(l)g il (a)ba tpt apar purum ırız  rkan ouz ttar ıta tatab buna bodan kelipen sitamı yoglamı ana kllg aan er(mis)... olıt aan bolmı erin ana...

6) ılınmadu erin olı anın teg ılınmadu erin biligsiz aan (olu)rmı erin yabla aan olurmı erin buyruı yime biligsiz ermi erin yabla ermi erin begleri bodanı tzsz uun tba bodan tebli(gin) krlgin... sin uun inili...

7) yonurtkn uun trk bodan illedu ilin ignu ıdmı aanladu aanın yitr ıdmı tba bodana beglik ur olin l ılıt isilik ız olin kn ılıt trk begler trk atn ıt tb(a) begler tb(a)...

8) iig kug birmı ilger kn tgsıa bkli aana tegi sley birmı rgaru temir apıga sley birmı tba aana ilin trsin alı birmı trk ara ama bodan ana timı ilig bodanı...

9) aanlı bodan ertim aanım anı ne aana iig kug birr men tir ermi ana tip tba aana yaı bolmı yaı bolıp itin yaraunu umadu yana iikmı buna iig kug birtkger saınmaı trk bodanı lr... tayın...

10) trk tenrisi ıdu yiri sub ana itmı erin trk bodan yk bolmazun tiyin bodan bolun tiyin anım iltiris aanı gm ilbilge aunu tenri tpsinte ttup yger ktrti erin anım aan yiti yigirmi erin t(ı)m()... yo(r)yur...

11) inmi tirilip yitmi er bolmı tenri ku birtk uun anım aan ssi bri teg ermi yaısı n teg ermi ilger rgaru slep tirmı ubramı amaı yiti yz er bolmı yiti yz er bolıp il... trk trsin...

12) bodanı em apam trsine yaramı bog(ur)mı tlis tardu bodanı ana itmı yabu adı ana birmı biriye tba bodan yaı ermi yiriya baz aan toz ouz bodan yaı ermi ... bodanı... ır

13) yiti yolu sülemiş yigirmi sünüş sü(ñüş)miş teñri yarlıkaduğ için illigig ilsiretmış kağanlıgıg kağansırañmış yağıg baz kılmış tizligig sökürmiş başlıgıg yüküntürmiş қаңım... қаңım... baş(lay)u baz қағанıg balbal tik(miş)...

14) қаған uçdūqda özüm sekiz yaşda қалтım ol (t)örüde üze eçim қаған olurtı olurupan türük bodanıg yiçe itdi yiçe igitti çıgañıg bay қıлтı azıg öküş қıлтı eçim қаған olurtūqda özüm tigin erk... iy... teñri...

15) tört yigirmi yaşımқа тардуş bodan üze şad olurtım eçim қаған birle ilgerü yaşıl ögüz şanтуñ yazıқа tegi süledimiz қуриғару temir қапıgқа tegi süledimiz kögmen аша қırkız yiriñe tegi s(ü)... (biş) otuz...

16) sökürtümüz başlıgıg yüküntürtümüz türgis (қа)ған түрүк(üm) bodanıм erti bilmedükin için biziñe yañıltuқin (yazıñt)uқin için қағанı ölti buy(uқ)ı begleri yime ölti on oқ bodan (emge)k körti eç(ü)... r sub... siz қalmazun...

17) erti қаған аtıg bunта biz birtimiz siñilim қu(ñcu)yuğ birtimiz özi (yazıñt) қағанı ölti bodanı күñ құл болтı kögmen yir sub idisiz (қal)mazun tiyin az қırkız bodanıg... yarañıp keltimi(z s)ünüş(dümüz)... қadırқан y(işig)... b(odanı)g ança... (қurıғару)

18) keñü тарбанқа tegi түрүк bodanıg ança қoñtur(tu)muz ança itdimiz ol ödke құл қüllüг күñ күñlüг болmış erti inisi eçisin bilmez erti oғlı қаңın bilmez erti ança қазғанmış ança itmiş ilim(iz)... (bod)an eśid üze teñri basma(sar asra) yir telinmeser

19)türük bodan iliñin törüñün kim arñatı udaçı (ert)i түрүк bodan ertin ökün küregüñün için igidmiş қағанıña ermiş bar(miş)... iliñe kentü yañıltıg yablaқ kigürtüg yaraқlıg қаңтın kelip yaña iltди sünüglüg қаңтın... süre iltди (ı)duқ ö... (yı)ş bodan bardıg ilgerü... bardıg қurıғару

20) barıgma bardıg barduқ yirde edgüg ol erinç (қан)ıñ ögüzçe yügürti sünüküg таgça yaғdı beglik urı oғlıñın құл қıлтıg işilik... (kü)ñ қıлтıg ol bilmedükügün için yablaқıñın için eçim қаған uça bardı başlayu қırkız қаған(ıg)... түрүк bodan аtı күsi yoқ болmazun tiyin қаңım қағанıg

21) ögüm қағунуғ көтүрүгме теңри il birig(me te)ңri түрүк bodan аты күси жоқ болмазун тийин өзүмүн ол теңри қаған olurтди... (y)ılsıg bodanға үзе olurmadım içре ашсыз таşра тонсуз yabız yablaқ bodanға... (ti)gin iki şad inим (kü)l tigin (bir)le sözleşdimiz (қағımız)

22) еçимиз қазғанмыş bodan аты күси жоқ bo(lmazun) тийин түрүк bodan үçүн тун удımadım күнтүз olurmadım inим күл t(igin)... birle ölü yitü қазғантım ança қазғанıp biriki bodanıғ oғ sub қılmadım... yir sayu barmış bodan... ölü yitü...

23) kelti bodanıғ igideyin тийин yırıғaru... (bo)dan...тапа ilgerü қıтаñ тағабı bodan тапа birigerü табғаç тапа iki yigirmi... сүнүşдүм anға kirse теңри yarlıқaduқ үçүн қўтум үлүгүм bar үçүн ölтеçi bodanıғ ti(rgü)rü igittim yalıñ bodanıғ bay қılıтım

24) az bodanıғ öküş қılıтım ıғar illigde... (қа)ғанılıғда yig қılıтım төрт bulunдақı bodanıғ қөп baz қılıтım yaғısız қılıтım қөп maña көрти yiti yigirmi yaşıma таңуғ тапа süledim таңуғ bodanıғ bozdum oғlin yo(туз)in yılsıқın barımin anға алтım sekiz yegirmi yaşıma алтı çub...

25) тапа süledim bodanıғ anға bozdum таб(ғаç o)ñ туғуқ bis түмен sü kelti iduқ başда сүнүşдүм ol süg anға yök қışдım yigirmi yaşıma basmıl iduқ қуғ oғуşum bodan erti arқış idmaz тийин süledim k...m içгerttim қал(ıñın)ebirü kelürtüm iki oғuz yaşıma табғаç

26) тапа süledim çaça señün sekiz түмен...(bi)rle сүнүşдүм süsin anға ölürtüm алтı oғuz yaşıma çik bodan қıрқız birle yaғı bolтı kem keçe çik тапа süledim örpente сүнүşдүм süsin sançдım az... içгerttim yiti oғuz yaşıma қıрқız тапа süledim сүнүг баtımı

27) қarıғ söküpen kögmen yişıg тоға (yor)ıp қıрқız bodanıғ uda basдım қағанin birle soña yişда сүнүşдүм қағанin ölürtüm ilin anға алтım ol yılқа түргіs тапа алтun yişıg (aş)a irtiş ögüzüg keçe yorıdım... (uda) basдım түргіs қаған süsi oғça borça kelti

28) bolçuda сүнүşдүмүз қағанin yab(ғus)in şadın anға ölürtüm ilin anға алтım oғuz yaşıma biş balıқ тапа süledim алтı yolu сүнүşдүм... süsin қөп ölürtüm... içреki ne kişi tin... i жоқ...oқıғalı kelti biş balıқ anı үçүн ozdı oғuz артуқı

29) bir yaşma qarluq bodan buşuz erür barur erkli yağı boltı tamağ ıduq başda sünüşdüm qarluq bodanıg ölürtüm anda altım... basmıl kara... bod... qarluq bodan tirilip kelti... m ölürtüm toquz oğuz meniñ bodanıñ erti teñri yir bulğağın üçün ödiñe

30) kü(n)i tegdik üçün yağı boltı bir yılqa tört yolu sünüşdüm añ ilki toğu balıqda sünüşdüm toğla ögüzüg yüziti keçip sü(si)... ikinti anırguda sünüşdüm süsin sançdım... (ü)çünç... nüşdüm türük bodan adaq kamaşatı yablaq

31) boltaçı erti oza yaña keligme süsin ağıttım öküş ölteçi anıa tirilti anıa toñra yilpağıtı bir oğuşuğ toñra tigin yog(ınıa) egire tokıdım törtünç ezginti kadızda sünüşdüm süsin anıa sançdım yabırtdım... (yaşı)ma amğı qorğan kışladıqda yuñ boltı yazıña

32) oğuz tapa süledim ilki sü taş(ıq)mış erti ikin sü ebde erti üç oğuz süsi basa kelti yadağ yabız boltı tip alğalı kelti siñar süsi ebig barqıg yulıgalı bardı siñar süsi sünüşgeli kelti biz az ertimiz yabız ertimiz oğuz... t yağ(ı)... küç birtük üçün anıa sançdım

33) yañdım teñri yarlıkaduq üçün men kazğanıtuq üçün türük bodan... mış erinç men iniligü bunça başlayu kazğanmasar türük bodan ölteçi erti yoq boltaçı erti... begler... saqınıñ ança biliñ oğuz bo... d idmayin tiyin süledim

34) ebin barqın bozdum o(ğ)uz bodan toquz tatar birle tirilip kelti ağuda iki uluğ sünüş sünüşdüm süsin bo(z)dum ilin anıa altım ança kazğanıp... (yar)lıkaduq üçün özüm otuz artuqı... uq erti ödsig ötülüg... kis...

35) igidmiş... nıldı üze teñri ıduq yir sub... kağan kütı tıplamadı erinç toqüz oğuz bodan yirin subin ıdıp tabğaçgaru bardı tabğaç... bu yirde kelti igideyin tiyin s... bodan...

36) yazuql(a) ... (bi)riye tabğaçda atı küsi yoq boltı bu yirde maña kul boldı men özüm kağan olurtuqum üçün türük bodanıg ... (kıılma)dım ilig... yi(g)di kazğanım... tirilip yi...

37) ... şdüm süsin sançdım içikigme içikdi bodan boltı ölügme ölti seleñe kōdı yorıpan qarğan kışıtıla ebin barqın anıa bozdum... yişka ağdı uygur ilteber yüzçe erin il...

38) ...ük bodan aç erti ol yilkıg alıp igittim oțuz arțukı tōrt yaşıma oğuz tezip řabgacķa kirti ökünüp süledim suķun... oğlin yoțuzin anța alțım iki ilteberig bo...

39)... şabgac ķağanķa kōrti yalabaķı edgü sabı ötügi kelmez tiyin yayın süledim bodanıg anța bozdum yilķı... süsi tirilip kelti ķadırķan yiş ķo...

40)... ğaķıña yiriñerü subıñaru ķōñtı biriye ķarluķ bodan řapa sületip şudun yamşarıg ışım bardı... ilteber yok bolmış inisi bir ķōrg...

41) arķıřı kelmedi anı añřayın tip süledim ķōrığaru iki üç kişiligü tezip bardı ķara bodan ķağanım kelti tip ög... ķa aş birtim kiçig aş(lı)g

BİLGE KAĞAN ABİDESİ GÜNEYDOĞU YÜZÜ

1) ... Öñüg yoğuru sü yorıp tünli künli yiti ödüşke subsuz keçdim çoraķķa tegip yulıgçı... biş keçinke tegi...

BİLGE KAĞAN ABİDESİ GÜNEY YÜZÜ

1) ...ğac aşlıg süsi bir tümen arțukı yiti biñ süg ilki kün ölürtüm yadağ süsin ikinti kün ķōp... bard...

2) ... (y)olı süledim oțuz arțukı sekiz yaşıma ķıřın ķıřañ řapa süledim... (ya)şıma yazın şaşabı řapa sü...

3) ... men... ölürtüm oğlin yoțuzin (yı)lķısin barımın... ra ķōñçu... n ...ķı

4) bod(an) ... yolțuzin yok ķılțım

5) yor...

6) süñ... üçün

7) birtim alp erin ölürup balbal ķılı birtim elig yaşıma şaşabı bodan ķıřañda ad(ıltı) ... lker řağķa...

8) ķu... señün başadu tōrt tümen sü kelti tōñker şağda tegip řoķıdım üç tümen süg... tüm bi(r) ... erser... öktüm şaşabı...

9) ölürti uluğ oğlum ağrıp yok bolça kũğ señünüg balbal tike birtim men toköz yigirmi yil şad olurtum toköz(z) (yigir)mi yil kağan olurtum il tuğdum oțuz arțukı bir...

10) türüküme bodanıma yigin ança kazganu birtim bunça kazganıp kañ(ım ka) ğan ıt yil onunç ay altı oțuzka uça bardı lağzin yil bişinç ay yiti oțuzka yoğ ertürtüm bukağ tuțuk ...

11) kañı lisün țay señün başad(u) biş yüz eren kelti koķuluķ ö... alțun kũmũs kergeksiz kelürti yoğ yipariğ kelürüp tike birti çınțan ıgaç kelürüp öz yar...

12) bunça bodan saçın kũlkaķın ... (b)ıçdı edgü özlük ațın kara kişin kök teyeñin sansız kelürüp kōp kōtı

13) teñri teg teñri yar(aț)miş türük bilge... sabım kañım türük bilge kağan olurtuķınța türük amtı begler (k)isre țarduş begler kül çor başlayu ulayu řadpıț begler öñre tōlis begler apa țarķa(n)

14) başlayu ulayu şad(pıț) begler... țaman țarķan toñuķuķ boyla bağa țarķan ulayu buyruķ ... iç buyrũķ sebig kül irkin başlayu ulayu buyruķ bunça amtı begler kañım kağanka ertiñü

15) ertiñü ti umuğ ... (t)ürük beglerin bodanın ertiñü ti umuğ itdi ögd(i) ... kañım kağan... ça (a)ğar țasığ yoğun ığ türük begler bodan... irti özüme bunça...

BİLGE KAĞAN ABİDESİ KUZEY YÜZÜ

1) teñri teg teñride bolmış türük bilge kağan bōdke olurtum sabımın tüketi ešid ulayu ini yigünüm oğlanım biriki oğuşum ...

2) toğsıķıña birigerü kün orțusıñaru kũrığaru kün bařsıķıña yiriğaru tün orțusıñaru anța içreki bodan kōp maña körür... Ol amtı... türük... ötüken (yı)ş olursar (il)te... yok ilge(rü ça)nıtuñ ...

3) ersinke tegi süledim tüpütke kiçig tegmedim kũrığaru yinçü ögüz keçe temir kaşığka tegi süledim yiriğaru yir bayırķu yiriñe tegi sül(edim) bun(ça) ... (y)oriğd(ım öt)üken

yi(ş)da yig i... miş il... tük... yiş ermiş... yird(e) (ol)urup... birle tüzül(tüm) alıtın
kümüś işgi(ti)

4) kūtay buırsuz ança birür tabğaç bodan sabı süçig ağısi yimşak ermiş süçig (sa)bın
yimşak ağın arıp ırak boda(nıg) ança yağutır ermiş... kōntük(da) kirse ağıg biligin ança
... edgü (bil)ge kişig edgü alp kişig yo(rıtımaz)ermiş bir kişi yağılsar oğuşı bodanı
bişükiñe tegi kıdmaz

5) ermiş süçig sabıña yimşak ağısıña artırup öküş türük bodan öltüg türük bodan ölsikiñ
biriye çoğay yiş tögültün yazı(ko)nayın... türük bodan ölsikiñ ança ağıg kişi ança
boşgu(rur) ermiş ırak erser yablağ ağı birür yağuk erser edgü ağı birür tip ança boşgurur
ermiş bi(lig)

6) bilmez kişi ol sabıg alıp yağuru barıp öküş kişi öltüg ol yir(ger)ü barsar türük bodan
ölteçi sen ötüken yir o(lu)rup... tirkiş ısar neñ bu(ıug) (yo)ğ ö... (y)ış olursar beñgü...
sen türük bodan toğurkağ sen açsar toşık ömez sen bir todsar açşığ ömez sen ançađıñın
üçün igidmiş ka...

7) sabın almağın yir sayu bardıg kōp ança alkıntıg ança kalm(ışı) yir say(u) kop toru
ölüyoryur ertig teñri yarlıka(duđın) ... kūtum bar üçün... kađan olurup yok çıđađ
bodanıg kōp kūbrađım çığağ bodanıg bay kılđım az bodanıg öküş kılđım az...

8) sabımda igid bar gu türük begler bodan bunı eśidıñ türük bodanıg tirip il tuşsıkıñın
bunça urđum yağılıp ölsikiñ ... bunt(a) ... neñ neñ sabım... er beñgü taşka urđum anar
körü bilıñ türük amđı bodan begler bōdke körügme... ıltaçı siz...

9) kağan eçim kağan olurđukıñta tört bulunđadı bodanıg nençe itm(iş) ... ır...
yarlıkad(uğ) ... özüm olurđukuma tör(t) ... (bo)danıg itdim yara(đ)dım... kılđım...
(t)ürğıs kağanka kız... ertiñü uluğ törün alı birtim tür(ğıs) ...

10) kızın ertiñü uluğ törün oğlıma alı birtim... uluğ törün alı... t ertü(r)tüm... gıg
yüküntürtüm tizligig sökürtüm üze teñri asra yir yarlıkadığ üç...

11) közün körmedük kılkağın eśidmedük bodanıñın ilgerü... birigerü... ka kūrıgaru...
nın ürün kümüśin kırıgağlıg kūtayın kinlig işgıtisin özlük ağın adđırın kara k...

12) kök teyenin türüküme bodanıma kazganu birtim iti birtim... buñsuz kıltım üze tenri erklig... ümen oğ ... bodan...

13) ... igidiñ emgetmeñ tołğaımañ ...türük begler türük bodanımañ... aı... birtim... ka... ür... taşğ ... kazgan(ıp) ...

14) ... edgü körteçi sen ebiñe kirteçi sen buñsuz boldaçı sen... kirse tabğaç ka(ğan) ta bedizçig ko(p) kelürtüm... sabımın simadı içreki bedizçig ıtı añar adınçig barq yara(tı)ddım için taşın adınçig bediz...

15) on oq oğlıña tañña tegi bunı körü bilñ beñgü taş toqtıdım... toqtıdım bitidim... ol taş barqın...

BİLGE KAĞAN ABİDESİ BATI YÜZÜ

1) ... üze...

2) bilge kağan u...

3) yay bolsar üze t...

4) köbürgesi öterçe anç...

5) tağda sigun (ö)tser ança

6) saqınur men қағым қа...

7) taşın özüm қаған...

8)...

9)...

BİLGE KAĞAN ABİDESİ GÜNEYBATI YÜZÜ

1) ... қаған... yolluğ tigin bitidim bunça barqıg bedizig uzuğ ka(ğan) aısi yolluğ tigin men ay artuqı tört kün (olu)rup bitidim bedizetim ya...

TONYUKUK ABİDESİ

TONYUKUK ABİDESİ 1.TAŞ BATI YÜZÜ

- 1) bilge ʔonyūkūk ben özüm ʔabğaç ilije ʔılınım türük bodan ʔabğaça körür erti
- 2) türük bodan ʔanın bulmayin ʔabğaça adrılı ʔanlanı ʔanın ʔodup ʔabğaça yana içikdi teñri ança timis erinç ʔan birtim
- 3) ʔanınin ʔodup içikdiñ içikdük üçün teñri ölütmis erinç türük bodan ölti alqıntı yok bolı türük sir bodan yirinte
- 4) bod ʔalmadı ıda ʔaşa ʔalmısı ʔūbranıp yiti yüz bolı iki ülügi aılığ erti bir ülügi yadağ erti yiti yüz kişig
- 5) uduzuğma uluğı şad erti yağıl tidi yağmısı ben ertim bilge ʔonyūkūk ʔağan mu ʔısayin tidim saqınım ʔorūk būqalı semiz būqalı arqada
- 6) böñser semiz būka ʔorūk buqa tiyin bilmez ermis tiyin ança saqınım ança kirse teñri bilig birtük üçün özüm ök ʔağan ʔısdım bilge ʔonyūkūk boyla bağa ʔarqan
- 7) birle iltiris ʔağan boluyin biriye ʔabğaçig öñre ʔıtañıg yırıya oğuzug öküś ök ölürti bilgesi ʔabısı ben ök ertim çoğay ʔuzin ʔara ʔumuğ olurur ertimiz

TONYUKUK ABİDESİ 1.TAŞ GÜNEY YÜZÜ

- 1) kiyik yiyü ʔabışğan yiyü olurur ertimiz bodan boğuzı ʔoq erti yağımız tegre oçūq teg erti biz... ertimiz ança olurur erkli oğuzdınñin körüg kelti
- 2) körüg sabı antaş ʔoquz oğuz bodan üze ʔağan olurı tir ʔabğaçgaru ʔūnı señünüg idmis ʔıtañgaru ʔonra esimig idmis sab ança idmis azqıña türük ...
- 3) yoriyur ermis ʔağanı alp ermis ayğuçısı bilge ermis ol iki kişi bar erser sini ʔabğaçı ölüртеçi tir men öñre ʔıtañıg ölüртеçi tir men bini oğuzug
- 4) ölüртеçi ök tir men ʔabğaç biridin yen teg ʔıtañ öñdin yen teg ben yiridinça yan tegeyin türük sir bodan yirinte idi yorımazun usar idi yok ʔısalım
- 5) tir men ol sabıg esidip tün udısıqım kelmedi küntüz olursıqım kelmedi ança ötrü ʔağanıma ötüntüm ança ötüntüm ʔabğaç oğuz ʔıtañ bu üçegü ʔabıssar

6) kaltaçı biz öz içi taşın tuşmış teg biz yuyka erkli şupulğalı uçuz ermiş yinçge erklig üzgeli uçuz yuyka kalın bolsar şupulğuluk alp ermiş yinçge

7) yoğun bolsar üzgülük alp ermiş öñre kıtañda biriye şabğaçda qırıya qurıdınşa yırıya oğuzda iki üç biñ sümüz kelteçimiz bar mu ne ança ötüntüm

8) kağanım ben özüm bilge şonyukūķ ötüntük ötünçümün ešidü birti köñlünçe uduz tidi kök öñüg yoğuru ötügen yışğaru uduzşum inek kölükün şoğlada oğuz ketli

9) ... ermiş biz iki biñ ertimiz sünüşdümüz teñri yarlıqadı yañdımız öğüzke tüšdi yañduķ yolşa yime ölti kök anşa ötrü oğuz şopun ketli

10) ... türük bodanığ ötügen yirke ben özüm bilge şonyukūķ ötügen yirig qonmış tiyin ešidip biriyeke bodan qırıyaķı yırıyaķı öñreke bodan kelti

TONYUKUK ABİDESİ 1.TAŞ DOĞU YÜZÜ

1) iki biñ ertimiz sümüz bolşı türük bodan qı(lınğalı türük kağan olurğalı şanşun balıķka şaluy öğüzke tegmiş yok ermiş kağanıma ötünüp sü iltidim

2) şanşun balıķka şaluy öğüzke tegürtim üç oşuz balıķ sidı usin bunşa itü yurtda yaşu qalır erti şabğaç kağan yağımız erti on oķ kağanı yağımız erti

3) arşuķı kırkıız küçlüğ kağan yağımız bolşı ol üç kağan öğleşip alşun yıs üze qabısalım timiş ança öğleşmiş öñre türük kağanşaru sülelim timiş anşaru sülemeser qaşan neñ erser ol bizni

4) kağanı alp ermiş ayğuşısı bilge ermiş qaşan neñ erser ölürteçi kök üçegün qabışıp sülelim idi yok kısalım timiş türğis kağan ança timiş beniñ bodanıñ anşa erür timiş

5) ... bulğanç... oğuzı yime şarşınç ol timiş ol sabın ešidip tün yime udısıqım kelmez erti kün yime olursıqım kelmez erti anşa şaşıntıma

6) ... a... sü... yig ermiş tidim köğmen yolu bir ermiş tumiş tiyin ešidip bu yolun yorisar yaramaşı tidim yirçi tiledim çölgi az eri bulşum

7) ešittim az yir... anı b... ermiş bir aş orūķı ermiş anın barmiş anşaru ayşıp bir aşığ barmiş tiyin ol yolun yorisar unç tidim şaşıntım kağanıma

TONYUKUK ABİDESİ 1.TAŞ KUZEY YÜZÜ

- 1) ötüntüm sü yorıtdım ağ alđın tidim ağ termil keçe ođurđalađdım at üze birtüre ıarığ sökdüm yuğaru ağ yete yadağın ığaç tuğunu ađturđum öñreki er
- 2) yoğuru ıdıp bar bağ açdımız yubulu intimiz on tünke yanđaki tuğ ebirü bardımız yirđi yir yanılıp bođuzlanđı buğadıp ıağan yelü kör itmiğ
- 3) anı subđ(a) ... ol sub đōdı bardımız ađanđalı tūsürtümüz ağığ ığa bayur ertimiz kün yime tün yime yelü bardımız ıırkıızığ uđa basdımız
- 4) usın süñüđün açdımız ıanı süsi tirilmiğ süñüđdümüz sanđdımız ıanın ölürtümüz ıađanđa ıırkıız bodanı ıığıdı yülkünti yañdımız köğmen yığığ ebirü keltimiz
- 5) ıırkıızda yanđımız türđis ıađanđa körüğ kelti sabı anteg öñđin ıađanđaru sü yorılım timiğ yorımasar bizni ıağanı alp ermiğ ayđuđisi bilge ermiğ ıağan neđ erser
- 6) bizni ölürtēđi kök timiğ türđis ıağanı tağığımiğ tidi on oğ bodanı ıalısız tağığımiğ tir tağbağaç süsi bar ermiğ ol sabığ eğidip ıağanı ben ebgerü tüseyn tidi
- 7) ıağun yoğ bolmiğ erti anı yoğlağayın tidi sü bariñ tidi alđun yığda oluruñ tidi sü bağı inel ıağan tağdus sad barzun tidi bilge tonyuğuğa bağa aydı
- 8) bu süđ ilt tidi ııymığ köñlüñđe ay ben señe ne ayayın tidi kelir erser kür ökülür kelmez erser tılığ sabığ alı olur tidi alđun yığda oluruñuz
- 9) üç körüğ kiği kelti sabı bir ıağan sü tağığdı on oğ süsi ıalısız tağığdı tir yarıs yazıda tirilelim timiğ ol sabığ eğidip ıađanđaru ol sabığ ıtım ıanđa yan sabığ yana
- 10) kelti oluruñ tiyin timiğ yelme ıarđu edđüti urđıl basıtma timiğ böđu ıağan bağaru anđa yığmiğ apa tađanđaru ııre sab ıdımiğ bilge tonyuğuğ añıđ ol üz ol...
- 11) sü yorılım tideği unamañ ol sabı eğidip sü yorıtdım alđun yığığ yolsuzun açdımız irtis öğüzüğ keğisizin keçdimiz tün ıağdımız bolđuđa tañ öntürü tegdimiz

TONYUKUK ABİDESİ 2.TAŞ BATI YÜZÜ

- 1) tılığ kelürti sabı anđađ yarıs yazıda on tümen sü tirilti tir ol sabığ eğidip begler đōp ...

- 2) yanalım arıg ubuı yig tidi ben ança tir men ben bilge ıonyukūk alıun yısıg aıa keltimiz irtis ögüzüg
- 3) keçe keltimiz kelmişı alp tidi ıuyıadı tenrı umay ıduı yir sub basa birti erinç neke tezer biz
- 4) öküs tiyin neke kıörkıur biz az tiyin ne basınalım tegelim tidim tegdimiz yulıdımız ikinti kün
- 5) örtçe kıızıp kelti süñüsdümüz bizinte iki uçı sınarça artuk erti tenrı yarlıkaduk için öküs tiyin
- 6) kıorkımadımız süñüsdümüz ıardus sadra udı yañdımız kıağanın ıııtdumuz yabğusin sadin
- 7) anıa ölürti eligçe er ıııtdumuz ol ok tün bodanın sayu ıtımız ol sabıg esidip on ok begleri bodanı kıöp
- 8) kelti yūkünti keligme beglerin bodanın itip yıgıp azça bodan tezmiş erti on ok süsin sületdim
- 9) biz yime süledimiz anı erttimiz yinçü ögüzüg keçe tinsi oğlı ayıtıgma beñilig ek ıtıtıg ertü...

TONYUKUK ABİDESİ 2.TAŞ GÜNEY YÜZÜ

- 1) temir kıapıgka tegi irtimiz anıa yanıturtumuz inel kıağankıa... tezik ıoıkar...
- 2) anıa berüki suı başlıg soğdak bodan kıöp kelti yūkünti... türük bodan temir kıapıgka tinsi oğlı
- 3) tinsi oğlı ayıtıgma ıtıgka tegmiş idi yok ermiş ol yirte ben bilge ıonyukūk tegürtük için
- 4) sarıg alıun ürün kımüs kıız kıuduz egri tebi ağı buınsuz kelürti iltiris kıağın bilgesin için
- 5) alpın üçü ıtıbgıaıa yiti yigirmi süñüsdı kııtañka yiti süñüsdı oğuzka bis süñüsdı anıa ayıguı(sı)

6) yime ben ök ertim yağıcıısı yime ben ök ertim iltiriş kağanka türük böğü kağanka türük bilge kağanka

TONYUKUK ABİDESİ 2.TAŞ DOĞU YÜZÜ

1) kağan kağan... otuz... ança... tün udımatı

2) küntüz olurmatı kızıl kanım töküti kara terim yügürti işig küçüg birtim ök uzun yelmeg yime ıtım oğ

3) arıuy kağug ulğarđım oğ yanıgma yağığ kelürir ertim kağanımin sü iltimiz teñri yarlıkazu

4) bu türük bodan ara yaraqlıg yağığ yeltürmedim tögünlüg ağığ yügürtmedim iltiriş kağan kağanmasar

5) udu ben özüm kağanmasar il yime bodan yime yok erteçi erti kağanıñkun üçün udu özüm kağanıñkun üçün

6) il yime il boltı bodan yime bodan boltı özüm qarı bolım ulug bolım neñ yirdeki kağanlıg bodanka

7) bintegi bar erser ne buñı bar erteçi ermiş

8) türük bilge kağan ilije bititdim ben bilge tonyukuk

TONYUKUK ABİDESİ 2.TAŞ KUZEY YÜZÜ

1) iltiriş kağan kağanmasar yok erti erser ben özüm bilge tonyukuk kağanmasar ben yok ertim erser

2) kağan kağan türük sir bodan yirinte bod yime bodan yime kişi yime idi yok erteçi erti

3) iltiriş kağan bilge tonyukuk kağanıñkun üçün kağan kağan türük sir bodan yorıduğı bu

4) türük bilge kağan türük sir bodanıg oğuz bodanıg igidü olurur

ÖZGEÇMİŞ

1986 Yılında İstanbul'da doğdu. Liseyi Üsküdar Burhan Felek Lisesinde bitirdi. 2003 yılında Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü kazandı ve bu bölümden 2007 yılında mezun oldu. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Dili Bilim dalında yüksek lisansa başladı.